

Tartalom

109. ÉVF.

2013. NYÁR

2. SZÁM

Németh T. Enikő – Tátrai Szilárd: Pragmatikai kutatások Magyarországon 129

Andor József: A látens összetevők vizsgálata a magyarban 137

Bódog Alexa: Pragmatika és nyelvfilozófia: a kommunikatív nyelvhasználatbeli intenciók esete 143

Csontos Nóra: A pragmatika mint szemléletmód érvényesítésének lehetősége a történetiségben 149

Furkó Bálint Péter: A diskurzusjelölők alaptermészete a pragmatikai szemlélet tükrében 157

Gyuris Beáta: Megjegyzések a pragmatika tárgyáról és hasznáról 162

Ivaskó Livia: Lehetőségek a pragmatikai képesség tanulmányozására a pragmatika, a nyelvészet és a kognitív idegtudomány határán 170

Nemesi Attila László: A pragmatika mint kommunikációtudomány 177

Németh T. Enikő: Nyelvhasználat, nyelvtan és pragmatika 184

Szili Katalin: A beszédaktusokról és az empirikus beszédaktus-kutatásokról 191

Tátrai Szilárd: Funkcionális pragmatika és kognitív nyelvészet 197

Kisebb közlemények. Büky László: Egy Weöres Sándor-vers szövegszerkezete 204

Szó- és szólásmagyarázatok. Horváth László: Tűzvető acél 208

Tudománytörténet. Békési Imre: Otthontól hazáig. Petőfi Sándor János (1931–2013) 212

Szemle. Andor József: Németh T. Enikő és Bibok Károly szerk., The Role of Data at the Semantics – Pragmatics Interface. 224 – Benczes Réka: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd szerk., Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására. 229 – Furkó Bálint Péter: Vaskó Ildikó, Tenk pa det, da gitt! Pragmatikai jelölők

a norvég nyelvben. 234 – Kövecses Zoltán: Tátrai Szilárd, Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. 236 – Nemesi Attila László: Németh T. Enikő szerk., Ember–gép kapcsolat. A multimodális ember–gép kommunikáció modellezésének alapjai. 239 – Németh Zsuzsanna: Nemesi Attila László, Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció 243

Társasági ügyek. Balázs Géza: Fülöp Lajos 80 éves. 248 – Korompay Klára: B. Gergely Piroska 80 éves 250

Nyelvtörténeti adatok. Mizser Lajos: Bereg megye 1570. évi személynevei 253

Szerzőink 256

Pragmatikai kutatások Magyarországon*

1. A pragmatikai kutatások tudománytörténeti kontextusa.¹ – A pragmatika első meghatározása CHARLES MORRIS (1938) nevéhez fűződik. MORRIS az általános jelelmélet kidolgozása során a pragmatikát a jel és a jelhasználó közötti viszonyként gondolta el és megkülönböztette a szemantikától, a jel és a jelölt kapcsolatával foglalkozó diszciplínától, valamint a szintaxistól, a jelek egymáshoz való viszonyának vizsgálati területétől. MORRIS felosztására vezethető vissza, hogy hagyományosan a pragmatika a nyelvi formák és a nyelvi formák használói közötti kapcsolat tanulmányozásaként jelenik meg a nyelvészetben, azaz olyan nyelvészeti részdiszciplínaként, amely a nyelv használatának kérdéseivel foglalkozik. A nyelv kutatásának e jelelméleti kiindulópontú megközelítésében a pragmatika – a szintaxissal és a szemantikával szembeállítva – azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a nyelvi jelek használóinak milyen szerep jut annak a kapcsolatnak a létrehozásában és fenntartásában, amely a nyelvi jeleket egymáshoz, illetve a világ dolgaihoz köti. Bár valamennyi nyelvészeti pragmatikafelfogás egyetért abban, hogy a pragmatika a nyelvnek különböző kontextusokban és különböző célok elérésére való használatának a tanulmányozásával foglalkozik, a morrisi pragmatikafelfogással kapcsolatos két fő probléma – túl tág a hatóköre és nem világosak a határai a szemantikához képest – megoldásának kísérlete alapvetően két fő irányba rendezte a pragmatikamegközelítéseket. Az egyik fő irány az analitikus filozófiához kötődően megpróbálta szűkíteni és pontosítani a morrisi definíciót (vö. pl. CARNAP 1938, 1955; BAR-HILLEL 1954; MONTAGUE 1968). Ezt az utat követve a pragmatikának mint önálló nyelvészeti diszciplínának a megjelenésétől kezdve sorra születtek meg a különböző szűkebb pragmatikameghatározások, amelyek eltérnek egymástól abban, hogy hogyan pozicionálják magukat a nyelvelmülethez, ezen belül a grammatikához és szemantikához képest, hogyan viszonyulnak a jelhasználathoz, a kommunikációhoz, továbbá a megismeréshez (GAZDAR 1979; LEECH 1983; LEVINSON 1983; SPERBER–WILSON 2002; PERKINS 2007; ARIEL 2010).

A másik irány képviselői megtartották a tág morrisi értelmezést (vö. pl. WUNDERLICH 1972; MEY 1993; VERSCHUEREN 1999), és számukra a pragmatika fő feladata nem pusztán a megnyilatkozások jelentésének a megfejtése, hanem annak vizsgálata is, hogy milyen tényezők motiválták a megnyilatkozások létre-

* A tanulmány elkészítésében NÉMETH T. ENIKŐT az MTA–DE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport, Tátrai Szilárdot az OTKA K-100717 (Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás) pályázat támogatta.

¹ L. részletesebben NÉMETH T. 2006: 227–35; ARIEL 2010; valamint TÁTRAI 2011: 11–8.

hozásához vezető nyelvi választásokat, és milyen hatással járnak ezek a választások. Ez a pragmatikamegközelítés egy erőteljes kognitív és szociális relevanciával rendelkező funkcionális perspektíva. Az 1977-ben indult első nemzetközi pragmatikai folyóirat, a *Journal of Pragmatics* szintén ezt a nézőpont-felfogást képviseli (MEY–HABERLAND 2002).

A kiterjedt nyelvészeti pragmatikai kutatások csak viszonylag későn, az 1970-es évek második felében indultak meg. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a nyelvészet érdeklődése hosszú időn keresztül a saussure-i feladat kijelölésnek megfelelően a nyelvnek önmagában és önmagáért való vizsgálatára (SAUSSURE 1967), illetve a chomskyánus generatív nyelvészet hatására az autonómnak tekintett nyelvi rendszer formális elemzésére összpontosult (CHOMSKY 1957, 1975). A nyelvet formális eszközökkel leírni szándékozó nyelvészet ebben az időszakban periférikus szerepet tulajdonított azoknak a jelenségeknek, amelyek értelmezése megkövetelte a nyelvhasználat szempontjainak bevonását a vizsgálatba. A pragmatika így sokáig a „szemétkosár” (I. GAZDAR 1979) funkcióját töltötte be, amelynek tartalmát nem lehetett egységes rendszerbe foglalni. A pragmatika hatókörébe utalt problémákat hosszú ideig lényegében csak az kötötte össze, hogy kívül estek a formális nyelvleírás érdeklődésén. Ugyanakkor a nyelvészeti pragmatika a saját tárgyának meghatározásához, elméleteinek kialakításához, feladatainak módszeres kijelöléséhez több nyelvészetten kívüli irányból is ösztönző impulzusokat kapott. Megtermékenyítően hatottak rá a hétköznapi nyelvhasználat filozófiájának belátásai: JOHN L. AUSTIN (1962/1990) és JOHN R. SEARLE (1969, 1979) beszédaktus-elmélete, amely a nyelvi megnyilvánulások cselekvésértékének fontosságára hívta fel a figyelmet, valamint PAUL GRICE (1975/1997) inferenciaelmélete, amely a nyelvi kommunikáció sikerét a benne részt vevők együttműködéséből és az ahhoz kapcsolódó elvekből (maximákból) kiindulva magyarázta, máig nagy hatást gyakorolva a pragmatikai kutatásokra. Emellett ugyancsak ösztönzőleg hatottak a nyelvészeti pragmatika kibontakozására bizonyos szociológiai, illetve antropológiai elméletek és kutatások is, amelyek a nyelvhasználat társadalmi, kulturális vetületeire irányították a figyelmet (l. erre pl. GOFFMAN 1959/1999; GARFINKEL 1967; HYMES 1972/1977).

Ám a pragmatikai kutatások természetesen nem csak a nyelvészetten kívülről kaptak ösztönzést. A nyelvészet különböző irányzataiban is megsokszorozódtak azok a felismerések, amelyek a pragmatikai kutatások fellendüléséhez, a különböző pragmatikai modellek kidolgozásához, a nyelvhasználati kérdések egyre kiterjedtebb, illetőleg elmélyültebb vizsgálatához vezettek.

A hetvenes évektől kezdődően – a formális nyelvleírési módok alternatíváiként – sorra jelentek meg azok a funkcionális megközelítések, amelyek a nyelvet, s így a nyelvtant már nem zárt, autonóm rendszerként modellálták, hanem a különböző diskurzusokban testet öltő társas emberi tevékenység keretében, azaz „funkcionálás”-ként értelmezték. Kialakult a szociolingvisztika diszciplínája, amely a nyelv változatosságát és társadalmi beágyazottságát kutatja (vö. pl. LABOV 1972; FISHMAN 1972). Pragmatikai vonatkozásaik miatt kitüntetett figyelmet érdemelnek továbbá azok a munkák, amelyek az európai előzményekre támaszkodva, illetve a chomskyánus generatív grammatika kritikáját

adva kidolgozták a funkcionális nyelvleírás ma már klasszikusnak számító elveit és modelljeit (előbbire l. pl. HALLIDAY 1970, 1985; utóbbira LAKOFF 1971 és LAKOFF–JOHNSON 1980; a funkcionális nyelvészeti irányzatok részletes áttekintésére l. LADÁNYI–TOLCSVAI NAGY 2008). E megközelítések egyik közös jellemzője az, hogy rendszer és használat dichotómiáját alapjaiban megkérdőjelezve a nyelvi rendszer működését annak használatából kiindulva magyarázzák.

Engedve a nyelvészetten kívüli és belüli hatásoknak az 1970-es évek második felétől a formális nyelvészeti irányzatok, köztük a generatív nyelvészet keretén belül is megteremtődött a lehetőség a nyelvhasználat vizsgálatára. CHOMSKY (1977) bevezeti a pragmatikai kompetencia fogalmát, amelyet az emberi elme nyelvhasználatért felelős moduljaként határoz meg. A nyelvtan autonómiáját szem előtt tartva, CHOMSKY a pragmatikát a nyelvelmélet nyelvtanon kívüli komponensének tartja, KASHER (1986, 1991) pedig kidolgozza a generatív grammatikai keret pragmatikáját, a moduláris pragmatikát.² A formális szemantika felől indulva, GAZDAR (1979) ugyancsak a nyelvelmélet nyelvtanon kívüli komponensének tartja a pragmatikát, és élesen elválasztja a szemantikától. A pragmatika a jelentés igazságfeltételesen nem vizsgálható, a szemantika számára érdektelen, szemétkosárba való jelenségeivel foglalkozik. LEECH (1983) szerint is el kell választani egymástól a szemantikát és a pragmatikát, de a pragmatika a szemantikán keresztül kapcsolatba léphet a nyelvtannal, sőt, LEECH azt is elismeri, hogy nincs mindig szükség a szemantika közvetítő szerepére, a fonológia néhány aspektusa (pl. intonáció, hangsúly) közvetlen kapcsolatban lehet a pragmatikával. LEECH elképzelése tehát közelít a funkcionista felfogáshoz azzal, hogy nem önmagába zárt rendszerként képzei el a nyelvtant, és a pragmatikát nem kizárólag posztsemantikainak és posztgrammatikainak tartja. A SPERBER és WILSON (1986) által kezdeményezett relevanciaelmélet kitérít a pragmatika hatókörét azáltal, hogy a pragmatikát a megismerés nyelvtanon és nyelvelméleten kívüli komponenseként kezeli, amely, mivel nemcsak a nyelvi kommunikációt hivatott modellálni, nemcsak nyelvészeti diszciplína. Még tovább tágítja a pragmatika hatókörét és a komponenses felfogással is szakít a pragmatika perkinsi emergentista felfogása. PERKINS (2003, 2005) szerint a pragmatika által modellálni kívánt pragmatikai kompetenciát nem lehet az elme komponensének tekinteni, hanem azt az emberi interakciók során a kognitív, a nyelvi és a szenzomotoros folyamatok interakciójából keletkező következményként (emerging outcome) kell elgondolni.

A pragmatikát a nyelvtanon kívülre helyező felfogásokkal szemben LEVINSON (1983, 2000), valamint NEWMAYER (2006) a pragmatikát a nyelvtanon belüli komponensként képzei el. LEVINSON amellet érvel, hogy a pragmatika behatol a lexikonba, szemantikába, szintaxisba, NEWMAYER pedig a nyelvtan komponensei, azaz a szintaxis, a szemantika, a fonológia és a pragmatika közötti többszörös, többszintű együttműködést feltételez. LEVINSON és NEWMAYER felfogásában tehát nem kell élesen elhatárolni a nyelv formai és a nyelvhasználat funkcionális

² A nyelvtan és pragmatika, nyelvtan és szemantika lehetséges viszonyairól jó áttekintést nyújt LEVINSON 2000; ARIEL 2010; valamint NÉMETH T. – BIBOK 2009, 2010.

tulajdonságait, azaz a funkcionális megközelítésekhez hasonlóan a pragmatikai szempontokat nem kell a grammatikán kívülre helyezni.

A kifejezetten funkcionális nyelvelméleti háttérfeltevésekkel jellemezhető megközelítések a pragmatikára nem mint jól körülhatárolandó tárggyal rendelkező nyelvészeti részdiszciplínára (vagy mint komponensre) tekintenek. JEF VER-SCHUEREN (1995, 1999, 2009) a pragmatikát olyan átfogó szemléletmódként értelmezi (pragmatic perspective), amely számára a nyelv funkcionalitása a maga komplexitásában érdekes (vö. még MEY 1993; CLARK 1996). A pragmatikai szemléletmód így az „ernyő” (ÖSTMAN 1988: 28) szerepét kívánja betölteni a különböző nyelvészeti részdiszciplínák számára, arra kínálva lehetőséget, hogy szempontjaikat, illetve eredményeiket termékeny diskurzusba hozhassák egymásával. A szemléletmódként értett pragmatikát az alábbiak is jellemzik:

1. A pragmatika mint szemléletmód nem összpontosít a különböző nyelvi egységek azonosításának és meghatározásának feladatára, hanem olyan szemléletmódot kínál, amely a nyelvi jelenségeket (így a nyelvi rendszer összetevőit is) a nyelvi tevékenység szociokulturális és kognitív feltételeiből kiindulva közelíti meg. A nyelvi egységeket (szimbólumokat) elsődlegesen abból a szempontból vizsgálja, hogy azok milyen szerepet játszanak az egymással interakcióba lépő, egymással diskurzusokat folytató emberek nyelvi tevékenységében, kommunikációs igényeik adaptív kielégítésében (vö. még CROFT 2009).

2. A pragmatika mint szemléletmód nem a nyelvi formákhoz (szimbólumokhoz) többé-kevésbé stabilan hozzátartozó jelentésre (azok típusjelentésére), hanem a beszédhelyzet interszubjektív kontextusában dinamikusan megvalósuló jelentésre összpontosít. Ugyanakkor nem húz éles határt szemantika és pragmatika között (vö. még LANGACKER 1987; ROBINSON 1997; TOLCSVAI NAGY 2003). A szemantikai és a pragmatikai kutatásokat leginkább csak kiindulópontjukat tekintve különbözteti meg: amíg előbbi a nyelvi szimbólumok működése felől, addig utóbbi a nyelvi tevékenység általános jellemzői felől közelít a jelentésképzés problémájához.

3. A pragmatika mint szemléletmód a nyelvi tevékenység szociokulturális és kognitív feltételeivel, illetve azok következményeivel egyaránt foglalkozik, így a nyelvi jelenségeket a társadalmi, kulturális és kognitív szempontok együttes, sőt egymást kölcsönösen feltételező alkalmazásával közelíti meg (vö. még SINHA 1999, 2009; TOMASELLO 1999/2002).

A pragmatika értelmezésének történetére vonatkozó fenti rövid, vázlatos áttekintés alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy annak függvényében, hogy milyen nyelvelméleti modellt áll megközelítésének hátterében, a pragmatika helye és szerepe többféleképpen is kijelölhető a nyelvészetben belül és kívül.

2. A Magyarországon folyó pragmatikai kutatásokról. – A pragmatika magyarországi megjelenésében KIEFER FERENCnek van úttörő szerepe, az ő munkásságának, közvetítő tevékenységének, személyes kapcsolatainak és pragmatikai tárgyú publikációinak (vö. pl. KIEFER 1979, 1983). 1977-ben Dobogókőn szervezett egy nemzetközi konferenciát a beszédaktusokról, majd 1995 és 1999 között az IPrA (International Pragmatics Association) elnökeként

tevékenykedett, és a 2000-ben Budapesten megrendezett nemzetközi pragmatikai konferencia fő szervezője volt. Részben e nemzetközi pragmatikai konferenciák szervezésébe bevont magyar szakemberek révén jelent meg a pragmatika kutatása a hazai egyetemeken és kutatóhelyeken. Ma már a hazai nagy egyetemeken mindenütt tanítanak pragmatikát, PhD-disszertációk készülnek pragmatikai tárgykörökben. Kiemelendő a Szegedi Tudományegyetem szerepe e téren, ott sikerült elsőként felépíteni az 1990-es évektől egy olyan, több, egymásra épülő kurzusból álló képzést pragmatikából, amely a BA szinttől a PhD szintű pragmatikai szakosodásig vezet. Pragmatikai tárgyú folyóiratcikkek, monográfiák és szerkesztett kötetek sorra jelentek meg a közelmúltban (vö. pl. NÉMETH T. – BIBOK 2003; SZILI 2004; NEMESI 2009; TÁTRAI 2011), továbbá a vezető nemzetközi pragmatikai folyóiratok is publikálják magyar kutatók cikkeit. A nemzetközi pragmatikai konferenciákon mindig vannak magyar előadók, tehát a magyar pragmatikai kutatások integrálódnak a nemzetközi trendekbe. Elindult egy hazai pragmatikai könyvsorozat NEMESI ATTILA LÁSZLÓ szerkesztésével a Loisir Kiadónál 2009-ben, egy nemzetközi könyvsorozat pedig a londoni Equinox kiadónál Pragmatic Interfaces címmel, amelynek mindhárom szerkesztője magyar: KÁDÁR ZOLTÁN DÁNIEL, BIBOK KÁROLY és NÉMETH T. ENIKŐ.

2012. május 15-én a Magyar Nyelvtudományi Társaság Általános Nyelvészeti és Magyar Nyelvi Szakosztályai kerekasztal-beszélgetést szerveztek Budapesten „Pragmatikai kutatások Magyarországon” címmel. A beszélgetés közvetlen célja az volt, hogy lehetőséget biztosítson a Magyarországon pragmatikával foglalkozó kutatóknak arra, hogy szélesebb szakmai közönség előtt beszéljenek pragmatikafelfogásukról, röviden bemutassák kutatási eredményeiket, és megoszták egymással a pragmatika magyarországi jövőjéről alkotott elképzeléseiket. A Magyar Nyelv e tematikus száma a kerekasztal-beszélgetés felkért hozzászólásainak rövid tanulmányokká átirított anyagát tartalmazza. A rövid tanulmányokban a szerzők egyfelől reflektálnak saját pragmatikafelfogásukra, pragmatikai kutatásaik nyelvelméleti háttérfeltevéseire és a hozzájuk kapcsolódó módszertani kérdésekre, másfelől összegzik, illetőleg bemutatják eddigi pragmatikai kutatásaik eredményeinek egy-egy fontos szeletét. E tanulmányok természetesen nem tudnak teljes képet adni a Magyarországon folyó pragmatikai kutatásokról, ám több szempontból is széles spektrumot fognak át.

1. Az áttekintésben megjelenik, illetve reflexió tárgyává válik a mai nemzetközi pragmatikai diskurzust meghatározó különböző kutatási irányzatok egy jelentős része: a beszédaktus-elmélet (SZILI KATALIN), a neogrice-i pragmatika (NEMESI ATTILA LÁSZLÓ), a relevanciaelmélet (NÉMETH T. ENIKŐ, NEMESI ATTILA LÁSZLÓ), a formális poszt szemantikai pragmatikaértelmezés (GYURIS BEÁTA), a funkcionális kognitív nyelvészet pragmatikaértelmezése (TÁTRAI SZILÁRD), a pragmatika komponensként való értelmezése (ANDOR JÓZSEF, NÉMETH T. ENIKŐ), a pragmatika szemléletmódként való értelmezése (CSONTOS NÓRA, FURKÓ BÁLINT PÉTER, TÁTRAI SZILÁRD), valamint olyan viszonylag új területek, mint a metapragmatika (BÓDOG ALEXA), a neuropragmatika (IVASKÓ LÍVIA), a történeti pragmatika (CSONTOS NÓRA), az interkulturális pragmatika (SZILI KATALIN, FURKÓ BÁLINT PÉTER) vagy éppen a lexikális pragmatika (ANDOR JÓZSEF, NÉMETH T. ENIKŐ).

2. Az áttekintésre emellett az is jellemző, hogy a kurrens pragmatikai kutatási témáknak is igen széles körét fogja át. Az olyan hagyományosnak mondható pragmatikai témák újszerű megközelítései mellett, mint a beszédaktusok (SZILI KATALIN), az udvariasság (SZILI KATALIN, NEMESI ATTILA LÁSZLÓ), a társalgási implikatívurák (NEMESI ATTILA LÁSZLÓ), a deixis (TÁTRAI SZILÁRD) vagy éppen a kommunikatív szándékok mibenléte (BÓDOG ALEXA, NÉMETH T. ENIKŐ), olyan, újabban az érdeklődés előterébe kerülő témák is megjelennek, mint a pragmatikai zavarok (IVASKÓ LÍVIA), a medialitás (CSONTOS NÓRA), a diskurzuszjelölők (FURKÓ BÁLINT PÉTER, GYURIS BEÁTA), valamint az implicit argumentumok (NÉMETH T. ENIKŐ) és a látens összetevők (ANDOR JÓZSEF).

3. A szerzők különböző magyarországi kutatóhelyeket képviselnek: Debreceni Egyetem (BÓDOG ALEXA, FURKÓ BÁLINT PÉTER), Eötvös Loránd Tudományegyetem (SZILI KATALIN, TÁTRAI SZILÁRD), Károli Gáspár Református Egyetem (CSONTOS NÓRA), MTA Nyelvtudományi Intézet (GYURIS BEÁTA), Pázmány Péter Katolikus Egyetem (NEMESI ATTILA LÁSZLÓ), Pécsi Tudományegyetem (ANDOR JÓZSEF), Szegedi Tudományegyetem (IVASKÓ LÍVIA, NÉMETH T. ENIKŐ).

Akárcsak annak idején a kerekasztalnak, e tematikus számnak is az az elsődleges célja, hogy – a szélesebb szakmai közösség előtt számot adva a magyarországi pragmatikai kutatások lényeges eredményeiről – termékeny diskurzust kezdeményezzen a pragmatikával foglalkozó kutatók között.

Kulcsszók: nyelvészeti pragmatika, a pragmatika története, a pragmatika formális megközelítése, a pragmatika funkcionális megközelítése, pragmatikai kutatások.

A hivatkozott irodalom

- ARIEL, MIRA 2010. *Defining pragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- AUSTIN, JOHN L. 1962/1990. *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BAR-HILLEL, YEHOASHUA 1954. *Indexical expressions*. *Mind* 63: 359–79.
- CARNAP, RUDOLPH 1938. *Foundations of logic and mathematics*. In: NEURATH, OTTO – CARNAP, RUDOLPH – MORRIS, CHARLES W. szerk., *International encyclopedia of unified science 1*. Chicago University Press, Chicago, 139–214.
- CARNAP, RUDOLPH 1955. *On some concepts of pragmatics*. *Philosophical Studies* 6: 89–91.
- CHOMSKY, NOAM 1957. *Syntactic structures*. Mouton, The Hague.
- CHOMSKY, NOAM 1975. *Reflections on language*. Pantheon Books, New York.
- CHOMSKY, NOAM 1977. *Essays on form and interpretation*. North Holland, New York.
- CLARK, HERBERT C. 1996. *Using language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- CROFT, WILLIAM 2009. *Towards a social cognitive linguistics*. In: EVANS–POURSEL szerk. 2009: 395–420.
- EVANS, VYVYAN – POURSEL, STEPHANIE szerk. 2009. *New directions in cognitive linguistics*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- FISHMAN, JOSHUA 1972. *The sociology of language: an interdisciplinary social science approach to language in society*. Newbury House, Rowley (MA).

- GARFINKEL, HAROLD 1967. *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (NJ).
- GAZDAR, GERALD 1979. *Pragmatics: implicature, presupposition and logical form*. Academic Press, New York.
- GOFFMANN, ERVING 1959/1999. *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Pólya Kiadó, Bp.
- GRICE, PAUL 1975/1997. *A társalgás logikája*. In: PLÉH CSABA – SÍKLAKI ISTVÁN – TERES-TYÉNI TAMÁS szerk., *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Osiris Kiadó, Bp., 213–27.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. 1970. *Language structure and language function*. In: LYONS, JOHN szerk., *New horizons in linguistics*. Penguin Books, Harmondsworth, 140–65.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. 1985. *An introduction to functional grammar*. Arnold, London.
- HYMES, DELL 1972/1977. *Kommunikatív kompetencia*. In: HORÁNYI ÖZSÉB szerk., *Kommunikáció. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.*, 333–413.
- KASHER, ASA 1986. *Pragmatics and Chomskyan research program*. In: KASHER, ASA szerk., *The Chomskyan turn*. Blackwell, Cambridge (MA) – Oxford, 122–49.
- KASHER, ASA 1991. *On the pragmatic modules: a lecture*. *Journal of Pragmatics* 16: 381–97.
- KIEFER FERENC 1979. *What do conversational maxims explain?* *Linguisticae Investigationes* 3: 57–74.
- KIEFER FERENC 1983. *Szemantika vagy pragmatika?* *Nyelvtudományi Közlemények* 64: 5–22.
- LABOV, WILLIAM 1972. *Sociolinguistic patterns*. University of Pennsylvania, Philadelphia.
- LADÁNYI MÁRIA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. *Funkcionális kognitív nyelvészet. Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 17–58.
- LAKOFF, GEORGE 1971. *On generative semantics*. In: STEINBERG, DANNY D. – JAKOBOVITS, LEON A. szerk., *Semantics*. Oxford University Press, Oxford, 232–296.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980. *Metaphors we live by*. The University Chicago Press, Chicago.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of cognitive grammar*. Vol. 1. *Theoretical prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- LEECH, GEOFFREY N. 1983. *Principles of pragmatics*. Longman, London – New York.
- LEVINSON, STEPHEN C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LEVINSON, STEPHEN C. 2000. *Presumptive meanings: the theory of generalized conversational implicature*. The MIT Press, Cambridge (MA).
- MEY, JACOB L. 1993. *Pragmatics. An introduction*. Blackwell, Cambridge (MA) – Oxford.
- MEY, JACOB L. – HABERLAND, JÜRGEN 2002. *Editorial: Linguistics and pragmatics, 25 years after*. *Journal of Pragmatics* 34: 1671–82.
- MONTAGUE, RICHARD 1968. *Pragmatics*. In: KLIBANSKY, RAYMOND szerk., *Contemporary philosophy*. La Nuova Italia Editrice, Florence, 102–21.
- MORRIS, CHARLES 1938. *Foundations of the theory of signs. Foundations of the unity of science: Towards an international encyclopedia of unified science*. I. 2. The Press of Chicago University, Chicago.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Loisir kiadó, Bp.
- NEUMEYER, FREDERICK 2006. *Negation and modularity*. In: BIRNER, BETTY – WARD, GREGORY szerk., *Drawing the boundaries of meaning: neo-Gricean studies in pragmatics and semantics in honor of Laurence R. Horn*. John Benjamins, Amsterdam, 247–68.

- NÉMETH T. ENIKŐ 2006. Pragmatika. In: KIEFER FERENC szerk., Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Bp., 222–61.
- NÉMETH T. ENIKŐ – BIBOK KÁROLY 2009. A grammatika és a pragmatika interakciója az implicit argumentumok, az implicit predikátumok és az együttes kompozíció vizsgálatában. In: MALECZKI MÁRTA – NÉMETH T. ENIKŐ szerk., A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VII. SZTE, Szeged, 197–226.
- NÉMETH T. ENIKŐ – BIBOK KÁROLY 2010. Interaction between grammar and pragmatics: The case of implicit arguments, implicit predicates and co-composition in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 42: 501–24.
- NÉMETH T. ENIKŐ – BIBOK KÁROLY szerk. 2003. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 20. Akadémiai Kiadó, Bp.
- ÖSTMAN, JAN-OLA 1988. Adaptation, variability and effect. Working Document no. 3. International Pragmatics Association, Antwerp.
- PERKINS, MICHAEL 2003. Clinical pragmatics. In: VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA – BLOMMAERT, JAN – BULCEAN, CHRIS szerk., Handbook of pragmatics. 2001 installment. John Benjamins, Amsterdam, 1–29.
- PERKINS, MICHAEL 2005. Pragmatics as an emergent phenomenon: evidence from communication impairment. Előadás a 9th International Pragmatics Conference c. konferencián, Riva del Garda.
- PERKINS, MICHAEL 2007. Pragmatic impairment. Cambridge University Press, Cambridge.
- ROBINSON, EDWARD 1997. The cognitive foundations of pragmatic principles. In: NUYTS, JAN – PEDERSON, ERIC szerk., Language and conceptualization. Cambridge University Press, Cambridge, 253–71.
- SAUSSURE, FERDINAND DE 1967. Bevezetés az általános nyelvészetbe. Gondolat, Bp.
- SEARLE, JOHN R. 1969. Speech acts. Cambridge University Press, Cambridge.
- SEARLE, JOHN, R. 1979. Expression and meaning. Cambridge University Press, Cambridge.
- SINHA, CHRIS 1999. Grounding, mapping and acts of meaning. In: JANSSEN, THEO – REDEKER, GISELA szerk., Cognitive linguistics: Foundations, scope and methodology. Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 223–55.
- SINHA, CHRIS 2009. Language as a biocultural niche and social institution. In: EVANS–POURCEL szerk. 2009: 289–310.
- SPEERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986. Relevance: communication and cognition. Blackwell, Cambridge (MA) – Oxford.
- SPEERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 2002. Pragmatics, modularity and mind-reading. *Mind and Language* 17: 3–23.
- SZILI KATALIN 2004. Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2003. Topikaktiválás és topikfolytonosság magyar nyelvű szövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 295–325.
- TOMASELLO, MICHAEL 1999/2002. Gondolkodás és kultúra. Osiris Kiadó, Bp.
- VERSCHUEREN, JEF 1995. The pragmatic perspective. In: VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA – BLOMMAERT, JAN szerk., Handbook of pragmatics. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 1–19.

- VERSCHUEREN, JEF 1999. Understanding pragmatics. Arnold, London – New York – Sydney – Auckland.
- VERSCHUEREN, JEF 2009. Introduction: The pragmatic perspective. In: VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA szerk., Key notions for pragmatics. Handbook of pragmatics highlights 1. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 1–27.
- WUNDERLICH, DIETER 1972. Linguistische Pragmatik. Athenäum, Frankfurt.

Pragmatics research in Hungary

This paper has two aims. First, it presents a brief overview of the history of pragmatics, as well as of the circumstances of the appearance and spread of pragmatics in Hungary. On 15 May, 2012, a round table was organized by the Society of Hungarian Linguistics in Budapest which aimed to provide a possibility to demonstrate pragmatists' results before the Hungarian linguistics community and to initiate professional research cooperation within the field of pragmatics. The second goal of this paper is to give a short introduction to the present special issue on Hungarian pragmatics research, containing articles that are the written versions of the Budapest round-table talks.

Keywords: linguistic pragmatics, history of pragmatics, formal approach to pragmatics, functional approach to pragmatics, pragmatic research.

NÉMETH T. ENIKŐ – TÁTRAI SZILÁRD

A látens összetevők vizsgálata a magyarban

1. A 2012. év tavaszán a Magyar Nyelvtudományi Társaság Budapesten megrendezett Pragmatikai Kerekasztal című fórumán a nyelvészeti pragmatika kutatása terén végzett kutatómunkám három fő témájaként – az empirikus alapú nyelvészeti kutatások körébe tartozóan – a szinonimitás lexikális szemantikai, illetőleg lexikális pragmatikai vizsgálatát, az ún. látens összetevők (angol terminussal: unarticulated constituents) azonosításának tanulmányozását, valamint a beszédaktusok kontrasztív szemléletű összevetését jelöltem meg. Nézetem szerint a pragmatika a nyelv reprezentációs szintjeinek olyan, nem autonóm komponensét képezi, amely együttműködésben, kurrens szakmai kifejezést használva interfész viszonyban áll a nyelv más reprezentációs szintjeivel, így például alapvetően a szemantikával, a lexikon komponensével, a szintaxisal, a diskurzus területeivel. A szinonimitás vizsgálata alapvetően érinti a lexikális szemantika és a napjainkban radikálisan fejlődő lexikális pragmatika vizsgálati skópuszát, de interfész viszonyban áll egyúttal a diskurzuskohézió megvalósulásával is. Sőt, a kurrens szintaktikai modellek keretében végzett, az argumentumszerkezettel és a mondatok aktuális tagolásával foglalkozó funkcionalista szemléletű vizsgálatok rámutatnak interfész viszonyára a szintaxis komponensével is. A látens összetevők vizsgálata a szemantika, a pragmatika és a szintaxis együttműködésének jeleire mutat rá. A beszédaktusok megvalósításában pedig alapvetően pragmatikai, szemantikai, szintaktikai, és szövegtani jellegű tényezők játszanak szerepet. Három központi kutatási témám közül az alábbi rövid terjedelmű tanulmányban

- VERSCHUEREN, JEF 1999. Understanding pragmatics. Arnold, London – New York – Sydney – Auckland.
- VERSCHUEREN, JEF 2009. Introduction: The pragmatic perspective. In: VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA szerk., Key notions for pragmatics. Handbook of pragmatics highlights 1. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 1–27.
- WUNDERLICH, DIETER 1972. Linguistische Pragmatik. Athenäum, Frankfurt.

Pragmatics research in Hungary

This paper has two aims. First, it presents a brief overview of the history of pragmatics, as well as of the circumstances of the appearance and spread of pragmatics in Hungary. On 15 May, 2012, a round table was organized by the Society of Hungarian Linguistics in Budapest which aimed to provide a possibility to demonstrate pragmatists' results before the Hungarian linguistics community and to initiate professional research cooperation within the field of pragmatics. The second goal of this paper is to give a short introduction to the present special issue on Hungarian pragmatics research, containing articles that are the written versions of the Budapest round-table talks.

Keywords: linguistic pragmatics, history of pragmatics, formal approach to pragmatics, functional approach to pragmatics, pragmatic research.

NÉMETH T. ENIKŐ – TÁTRAI SZILÁRD

A látens összetevők vizsgálata a magyarban

1. A 2012. év tavaszán a Magyar Nyelvtudományi Társaság Budapesten megrendezett Pragmatikai Kerekasztal című fórumán a nyelvészeti pragmatika kutatása terén végzett kutatómunkám három fő témájaként – az empirikus alapú nyelvészeti kutatások körébe tartozóan – a szinonimitás lexikális szemantikai, illetőleg lexikális pragmatikai vizsgálatát, az ún. látens összetevők (angol terminussal: unarticulated constituents) azonosításának tanulmányozását, valamint a beszédaktusok kontrasztív szemléletű összevetését jelöltem meg. Nézetem szerint a pragmatika a nyelv reprezentációs szintjeinek olyan, nem autonóm komponensét képezi, amely együttműködésben, kurrens szakmai kifejezést használva interfész viszonyban áll a nyelv más reprezentációs szintjeivel, így például alapvetően a szemantikával, a lexikon komponensével, a szintaxisal, a diskurzus területeivel. A szinonimitás vizsgálata alapvetően érinti a lexikális szemantika és a napjainkban radikálisan fejlődő lexikális pragmatika vizsgálati skópuszát, de interfész viszonyban áll egyúttal a diskurzuskohézió megvalósulásával is. Sőt, a kurrens szintaktikai modellek keretében végzett, az argumentumszerkezettel és a mondatok aktuális tagolásával foglalkozó funkcionalista szemléletű vizsgálatok rámutatnak interfész viszonyára a szintaxis komponensével is. A látens összetevők vizsgálata a szemantika, a pragmatika és a szintaxis együttműködésének jeleire mutat rá. A beszédaktusok megvalósításában pedig alapvetően pragmatikai, szemantikai, szintaktikai, és szövegtani jellegű tényezők játszanak szerepet. Három központi kutatási témám közül az alábbi rövid terjedelmű tanulmányban

a hazai szakirodalomban talán kevésbé tárgyalt látens összetevők vizsgálatával foglalkozom.

A megnyilatkozások felszíni reprezentációjában kifejezetlenül maradó ún. látens összetevők azonosítása és vizsgálata a 21. század első évtizedében vált nemzetközi szinten a nyelvészeti pragmatikai kutatások egyik központi témájává. A terminust az amerikai nyelvfilozófus JOHN PERRY (1993: 206) honosította meg a téma szakirodalmában egy évtizeddel korábban. A mondatok (nem is a pragmatika, a nyelvhasználat alapegységének számító megnyilatkozások) olyan propozicionális vagy konceptuális konstituensét értette alatta, amely nem nyer explicit nyelvi kifejeződést. A releváns szakirodalom klasszikus példája az *It's raining. [Esik az eső.]* megnyilatkozás, ami a felszínen nem tartalmazza a történet helyét és idejét. RECANATI (2002: 316–8) is rámutatott arra, hogy a hiányzó konstituensek ugyanakkor részét képezik a megnyilatkozás valóság tartalmának, a propozíció megalkotásakor következtetési tevékenysége során releváns módon számol velük a kommunikációs partner. Az ilyen, történéseket kifejező propozíció valóság tartalma megkívánja a hely és az idő értelmezhetőségét. A szakirodalom „alulspecifikáltnak” („alul-artikuláltnak” – „under-articulated”) nevezi az olyan kommunikátumot, amelyben nem fejeződnek ki lexikálisan mindazok az elemek, amelyek szükségesek a kommunikátum valóságfeltételeinek biztosításához (HUANG 2012: 313). Azaz a látens összetevők kontextuális ismerete nélkül a megnyilatkozás nem tekinthető teljesnek. Lényegi sajátága a látens összetevőknek az, hogy ők a megnyilatkozás kontextuális bázisából adódóan következtethetők ki, hívódnak elő, nem pedig egy lexikális kifejezés implicit tartalmához kötődnek. BACH (1994: 268–9), az ilyen irányú kutatások egyik irányadó teoretikusa 1994-ben még argumentum eredetűeknek tartotta őket, és a megnyilatkozások parametrikus alulspecifikáltságáról beszélt. Ugyanakkor példaelemzéseiben (pl. *Steel isn't strong enough. [Az acél nem elég erős.]*) ő is helyesen mutatott rá arra, hogy bizonyos látens komponensek hiánya mellett szintaktikailag ugyan helyes lehet egy mondat, szemantikai és konceptuális tekintetben azonban mégis hiányos marad, azaz ahhoz, hogy igaz vagy hamis legyen a tartalma, kiegészítésre szorul. A látens összetevők tehát propozicionálisan száliensek (salient) a megnyilatkozásban reprezentált lexikális kifejezésekkel. CAPPELEN és LEPÖRE (2007: 203) mutatnak rá arra, hogy a nem látens státusú adverbális elemek csupán lexikális kiegészítőként funkcionálnak, a propozicionális tartalom nem követeli meg intuitív alapú előhívásukat a megnyilatkozás interpretálásakor. Például a *John drove to Cleveland last night. [János múlt éjjel Clevelandbe vezetett.]* mondat nem követeli meg a *gyorsan* adverbium aktiválását propozicionális tartalmának dekódolásakor. A *gyorsan* adverbális kifejezés pusztán szabad határozóként szerepel a mondatban. Nélküle is konstatalható a mondat propozicionális igazságtartalma, rá vonatkozóan nem áll fenn a konceptuális száliencia, azaz a fogalmi alapú lexikális illeszkedés/illeszthetőség függősége.¹

A látens argumentumok státusának kérdése látszólag közel áll az ún. imp-

¹ Ha viszont a *drove* igét a példában magyarra a *hajtott* igével fordítjuk, az már implikálhatja a *gyorsan* konstituens jelentését.

licit argumentumok megítéléséhez, amelyek szintén a felszíni reprezentációból hiányzó összetevők. Ugyanakkor tetten érhető egy lényeges különbség közöttük. NÉMETH T. ENIKŐ (2008: 72) meghatározása szerint implicit argumentumnak tekinthető „minden olyan, az ige lexikai-szemantikai reprezentációjában szereplő, de lexikailag realizálatlanul hagyott argumentum, amelynek a jelenlétét a megnyilatkozásban lexikai-szemantikai, grammatikai (fonológiai, morfológiai, szemantikai, szintaktikai), diskurzus és/vagy pragmatikai evidenciák igazolják”. BRENDAN S. GILLON (2012: 314–5) az ilyen elemeket implicit bővítményeknek tekinti. A két szerző gyakorlatilag ugyanazokat az ige- és példatípusokat elemzi. Hivatkozott tanulmányában NÉMETH T. ENIKŐ (2008: 73) megjegyzi, hogy „[a]z implicit argumentum fenti meghatározása magában foglalja, de terminológiailag nem különíti el a szemantikai irodalomban előbukkanó implicit argumentum és a nem artikulált vagy másképpen fogalmazva: ki nem mondott konstituens fogalmát (*unarticulated constituents*)”. A magam részéről fontosnak tartom kiemelni, hogy míg az implicit argumentumok legfontosabb sajátása az, hogy argumentum státusuknál fogva mondatok verbális funkciójú lexikális kifejezéseinek vonzaskörébe tartozó elemek, azok jelentésének mondatsemantikai irányú kiterjesztését képezik, addig a látens konstituensek alapvetően nem függvényei a verbális komponens lexikális tartalmának és szintaktikai potenciáljának, azaz nem feltétlenül rendelkeznek argumentum státussal, funkcionálisan az implicit argumentumoknál tágabb terjedelmű kategóriát képeznek. Azonosításuk komplexebb fokú, enciklopédikus ismeretekre támaszkodó implikációs alapú inferenciális tevékenységet igényel a befogadó részéről.

2. Az alábbiakban egy kísérleti vizsgálatot mutatok be, melyben azonos lexikális egységeket tartalmazó predikációk morfoszintaktikai variációiban vizsgálom a birtokviszony birtokos tagjának funkcionális szemantikai-pragmatikai értelmezését. A birtokos kontextuális funkciója rejtve marad a mondatreprezentációk felszínén, de háttérismeretekre támaszkodva implikációval inferenciálisan azonosítható, azaz kontextuális státusa a felszíni reprezentációban nem artikulált, de látensen jelen van.

Kísérletemben 40 magyar anyanyelvű felnőtt alany vett részt, zömében különféle szakos egyetemi hallgatók és nem nyelvész képzettségű kollégák. A vizsgálatot a példamondatokot tartalmazó kérdőívet használva szóbeli interjú formájában hajtottam végre. Alanyaimat arra kértem, értelmezzék az egyes mondatokban szereplő birtokos funkcióját, kilétét, potenciálisan kontextusba helyezve a tárgyalt mondatpéldányokat. Csak az azonnal adott, spontán reagálások eredményét vettem figyelembe. Vizsgált példáimat és a birtokos minősítésének eredményeit az alábbi lista tartalmazza. (Az értelmezés vagylagosságát, kettősségét gondolatjelezzel adom meg.)

- (1) a) *A kése éles volt.* használó: 37, készítő: 0, használó – készítő/eladó: 3]
- b) *A késeik élesek voltak.* [használó: 28, készítő/eladó: 12]
- c) *A késük mindig éles volt.* [használó: 36, készítő/eladó: 4]
- d) *A késeik mindig élesek voltak.* [használó: 25, készítő/eladó: 15]

- (2) a) *A kávéja finom volt.*
[készítő/eladó: 25, fogyasztó: 12, készítő/eladó – fogyasztó: 3]
b) *A kávéja mindig finom volt.*
[készítő/eladó: 28, fogyasztó: 6, készítő/eladó – fogyasztó: 6]
c) *Az ő kávéja finom volt.*
[készítő/eladó: 19, fogyasztó: 18, készítő/eladó – fogyasztó: 3]
d) *Az ő kávéja mindig finom volt.*
[készítő/eladó: 33, fogyasztó: 5, készítő/eladó – fogyasztó: 2]
- (3) a) *A bablevese jó volt.* [készítő: 27, fogyasztó: 10, készítő – fogyasztó: 3]
b) *A bablevesük jó volt.* [készítő: 37, fogyasztó: 0, készítő – fogyasztó: 3]
c) *A bablevese mindig jó volt.*
[készítő: 37, fogyasztó: 0, készítő – fogyasztó: 3]
d) *A bablevesük mindig jó volt.*
[készítő: 36, fogyasztó: 0, készítő – fogyasztó: 4]
e) *Az ő bablevese jó volt.* [készítő: 19, fogyasztó: 16, készítő – fogyasztó: 5]
f) *Az ő bablevesük jó volt.*
[készítő: 28, fogyasztó: 10, készítő – fogyasztó: 2]
g) *Az ő bablevese mindig jó volt.*
[készítő: 35, fogyasztó: 5, készítő – fogyasztó: 0]
h) *Az ő bablevesük mindig jó volt.*
[készítő: 35, fogyasztó: 3, készítő – fogyasztó: 2]
- (4) *Péter ebédje bőséges volt.*
[készítő: 0, fogyasztó: 28, készítő – fogyasztó: 12]
- (5) a) *Az ajándéka értékes volt.* [adó: 10, kapó: 18, adó – kapó: 12]
b) *Az ajándéka mindig értékes volt.* [adó: 28, kapó: 10, adó – kapó: 2]
c) *Az ajándékuk értékes volt.* [adó: 19, kapó: 19, adó – kapó: 2]
d) *Az ajándékuk mindig értékes volt.* [adó: 22, kapó: 12, adó – kapó: 6]
- (6) a) *A kefeje rendkívül erős volt.* [készítő/eladó: 9, használó: 25, neutrális: 6]
b) *A kefejük rendkívül erős volt.*
[készítő/eladó: 21, használó: 15, neutrális: 4]
- (7) a) *Péter rajza igen szép volt.* [készítő: 40]
b) *Péter rajzai igen szépek voltak.* [készítő: 40]
- (8) a) *A mellénye jó meleg volt.* [használó: 40]
b) *A mellényei melegek voltak.* [használó: 25, készítő: 15]
c) *A mellénye mindig jó meleg volt.* [használó: 40]
d) *A mellényei mindig jó melegek voltak.*
[használó: 24, készítő/eladó: 13, használó – készítő: 3]

- (9) a) *Az órája pontos volt.* [használó: 33, készítő/eladó: 5, locus (torony): 2]
 b) *Az órái pontosak voltak.*
 [használó: 22, készítő/eladó (órás): 16, locus (torony): 2]
 c) *Az órája mindig pontos volt.* [használó: 37, tanár: 3]
 d) *Az órái mindig pontosak voltak.*
 [használó: 25, készítő/eladó (órás): 13, tanár: 2]
 e) *Az órája érdekes volt.*
 [használó (időmérő eszköze): 12, készítő: 2, tanár: 24, tanuló: 2]
 f) *Az órái érdekesek voltak.*
 [használó (időmérő eszköze): 5, készítő/órás/eladó: 5, tanár: 26, tanuló: 4]
 g) *Az óráik érdekesek voltak.* [tanár: 30, tanuló: 8, készítő: 2]
 h) *Az ő órái mindig érdekesek voltak.*
 [tanár: 35, tanuló: 3, készítő/órásmeister: 2]

Azonos lexikális bázissal rendelkező példaimat három paraméter mentén variáltam. Az (a) példák mellett meg kívántam vizsgálni, mennyire befolyásolja a birtokos fogalmi keretre alapozott minősítését a példa többes számra történő átalakítása, a *mindig* kvantor betoldása, illetve az *ő* funkcionálisan birtokos névmási szerepeltetése. A tesztelés tárgyát képező mondatok tematikailag különféle fogalmi kereteket reprezentáltak.

3. Mindezek alapján megfigyelhető, hogy alanyaink megítélése a birtokos kontextuális szerepét illetően alapvetően két paraméter mentén volt megosztott: a predikátum lexikális tartalmától függően vagy a birtokot „használó”, „fogyasztó”, „kedvezményezett recipiens” funkcióját azonosították, vagy pedig ezzel szemben (esetleges figuratív értelmezéssel is) a birtoktárgy „készítőjét”, „eredetét”. Az (1) példásor birtokosainak interpretációja dominánsan a birtok, a kés „használóját” és kisebb mértékben „készítőjét” vagy „eladóját” fogalmazza meg. A „készítő/eladó” értelmezése viszonylagosan emelkedett a többes számú forma és a *mindig* kvantor betoldása mellett. A (2) és (3) példásor birtokosainak értelmezése a bennük közös lexikális mezőt illető fogalmi keret, „étel vagy ital birtoklása” alapvető participiánsainak, a „fogyasztónak” vagy a „készítőnek” azonosítása mentén történt. Mindkét példásorban markánsabb a birtok eredetét kifejező „készítő” értelmezése, amit a *mindig* szerepeltetése szignifikánsan erősített. Látható módon befolyásolta a megoszlást a betoldott *ő* birtokos névmás, melynek a birtokosságot nyomatékosító szerepe mellett viszonylagosan, de nem jelentős mértékben növekedett a „fogyasztó” értelmezésének aránya, azonban nem annyira, hogy szignifikánssá vált volna a „készítő” azonosításával szemben. Ezzel szemben érdekes a (4) példa birtokosának dominánsan „fogyasztóként” történő azonosítása, a „készítő” funkciójának csupán alternatívaként szereplő értelmezése a (2) és (3) példásorban látható keret-reprezentációval rokon, „étkezést” kifejező fogalmi sémában. Az ajándékozás fogalmi keretét megjelenítő (5) példásorban az „ajándékozó” és „ajándékozott” értelmezése viszonylag kiegyenlített. A pluralizáció kis mértékben, a *mindig* kvantor betoldása pedig nagyobb mértékben erősíti az „ajándékozó” szerepének perspektíváját. A (6) két példamondatában a „készítő/

eladó” konceptuális szerepe markánsabban mutatkozott meg a többes számú alak esetében. A (7) mindkét mondata a rajzoló, azaz a „készítő” szerep egyértelmű dominanciáját mutatja. A (8) példásor fogalmi keretének mondataiban a „használó” bizonyult a prominens birtokos szerepnek. Dominanciáját a „készítő” vagy „eladó” perspektívájának irányába csak kis mértékben befolyásolta a többes szám, a kvantor betoldása az óra időmérő eszközként történő fogalmi keret értelmezésében pedig szinte egyáltalán nem (l. a (c) példát). Érdekesnek bizonyultak a (9) példásor értelmezései, mert esetükben a birtokos azonosítása nagymértékben függött az *óra* szó és a rá vonatkozó predikátum, a *pontos* vagy *érdekes* szálienciájától, konceptuális és kontextuális illeszkedésétől. Előbbi esetében az „időmérő eszköz” értelme, míg utóbbinál a „tanóra” fogalmi kerete aktivizálódott domináns módon az alanyok memóriájában. A *pontos* predikátum asszociációs kapcsolata az időmérő eszköz példányaival szorosabb, az *érdekes* predikátumé sem kizárt, szálienciája alacsonyabb fokú, inkább az iskolai foglalkozás kerete és forgatókönyvszerű tételei aktivizálódnak a memóriában, s emiatt értelmezik esetében az alanyok a birtokost a szálienciát prototípusosan megvalósító „tanár” szerepeként, alacsonyabb mértékben tulajdonítva a birtokost a kontextusban szereplő másik prominens tényezőnek, a recipiensnek, azaz a „tanulónak”. Megjegyezzük, hogy a „tanóra” behívott keretében a *mindig* kvantor markáns módon felerősítette az adó, azaz a „tanár” birtokosságának értelmezését.

4. Rövid tanulmányomban az ún. látens összetevők (unarticulated constituents) azonosítását vizsgáltam a magyarban negyven anyanyelvű alannal végzett szóbeli tesztelés alapján. A vizsgálat tárgyát a birtokviszony birtokos tagjának kontextuális alapú, implikált, a mondat felszíni reprezentációjában kifejezetlenül maradó konstituensének inferenciális alapon történő funkcionális, kontextuálisan konceptualizált minősítése képezte. A tesztelt mondatok változatos fogalmi keretrepresentációt jelenítettek meg. Azonos lexikális anyagra épülő propozíciók reprezentációs változatait használva vizsgáltuk grammatikai tényezők, így a *mindig* kvantor, a funkcionálisan birtokos névmás *ő*, valamint a többes számú birtokos szerkezet szerepeltetésének hatását a birtokos funkcionális jellegének és szerepének megítélésére. A kísérlet megfigyelései feltárták a propozicionális száliencia, a kontextuális illeszkedés szerepét ebben a folyamatban, valamint rámutattak az inferenciális tevékenységben a lexiko-pragmatikai és szemantikai, valamint a grammatikai komponens együttműködésére, interfész természetű viszonyára.

A látens összetevők tanulmányozása természetesen további, a jelenleginél nagyobb skópuszú, statisztikai eszközökkel alátámasztott vizsgálatokat igényel a hazai és a nemzetközi szakirodalomban egyaránt. Rövid tanulmányom elsődleges célja az volt, hogy felvázolja a témát illető kutatások főbb irányvonalait és szempontjait.

Kulcsszók: látens összetevő, implicit argumentum, fogalmi keret, inferenciális tevékenység, alulspecifikált, száliencia.

A hivatkozott irodalom

- BACH, KENT 1994. Semantic Slack: What is Said and More. In: TSOHATZIDIS, SAVAS L. szerk., *Foundations of Speech Act Theory*. Routledge, London, 267–91.
- CAPPELEN, HERMAN – LEPORE, ERNIE 2007. The Myth of Unarticulated Constituents. In: O’ROURKE, MICHAEL – WASHINGTON, COREY szerk., *Situating Semantics: Essays on the Philosophy of John Perry*. The MIT Press, Cambridge (MA), 199–214.
- GILLON, BRENDAN S. 2012. Implicit Complements: A Dilemma for Modal Theoretic Semantics. *Linguistics and Philosophy* 35: 313–59.
- HUANG, YAN 2012. *The Oxford Dictionary of Pragmatics*. Oxford University Press, Oxford.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2008. Az implicit alanyi és tárgyi igei argumentumok előfordulásának lexikai-szemantikai jellemzői. In: *StrNyt*. 4: 71–128.
- PERRY, JOHN 1993. *Problem of the Essential Indexical and Other Essays*. Oxford University Press, Oxford.
- RECANATI, FRANCOIS 2002. Unarticulated Constituents. *Linguistics and Philosophy* 25: 299–345.

Investigating latent (unarticulated) constituents in Hungarian

In the present paper the nature and semantic-pragmatic role of latent, unarticulated constituents are investigated in Hungarian possessive constructions based on testing the inferential mechanism targeted on identifying the type of possessor in nine sets of grammatically varied propositions by 40 adult native speakers. The samples selected represented varied sets of conceptual frames wherein the contextual factors of propositional as well as lexically based saliency were identified. Grammatically based variation (pluralisation in the possessive construction, emphatic occurrence of the functionally genitive personal pronoun *ő* ‘his/her’, as well as addition of the quantifier *mindig* ‘always’ resulted in functional perspective shifts in interpreting the contextual role of the possessor, manifesting the interaction, interfacing of the lexical-pragmatic, semantic, and grammatical components of the language.

Keywords: latent (unarticulated) constituent, implicit argument, conceptual frame, inferential activity, underspecified, salience.

ANDOR JÓZSEF

Pragmatika és nyelvfilozófia: a kommunikatív nyelvhasználatbeli intenciók esete

1. Bevezetés. – A pragmatika tudománya a mai napig sok szállal kötődik a nyelvfilozófiához. A legtágabb hatókörű funkcionális pragmatikaértelmezéseket vagy akár a kognitív pszichológiai irányban haladó fölfogásokat hasonlóképpen alakították és alakítják különböző nyelvfilozófiai nézetek és elméletalkotási minták, mint a nyilvánvalóan analitikus indíttatású klasszikus nyelvészeti pragmatikai területeket.

NÉMETH T. ENIKŐ (2013) „Nyelvhasználat, nyelvtan és pragmatika” című

A hivatkozott irodalom

- BACH, KENT 1994. Semantic Slack: What is Said and More. In: TSOHATZIDIS, SAVAS L. szerk., Foundations of Speech Act Theory. Routledge, London, 267–91.
- CAPPELEN, HERMAN – LEPORÉ, ERNIE 2007. The Myth of Unarticulated Constituents. In: O’ROURKE, MICHAEL – WASHINGTON, COREY szerk., Situating Semantics: Essays on the Philosophy of John Perry. The MIT Press, Cambridge (MA), 199–214.
- GILLON, BRENDAN S. 2012. Implicit Complements: A Dilemma for Modal Theoretic Semantics. Linguistics and Philosophy 35: 313–59.
- HUANG, YAN 2012. The Oxford Dictionary of Pragmatics. Oxford University Press, Oxford.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2008. Az implicit alanyi és tárgyi igei argumentumok előfordulásának lexikai-szemantikai jellemzői. In: StrNyt. 4: 71–128.
- PERRY, JOHN 1993. Problem of the Essential Indexical and Other Essays. Oxford University Press, Oxford.
- RECANATI, FRANCOIS 2002. Unarticulated Constituents. Linguistics and Philosophy 25: 299–345.

Investigating latent (unarticulated) constituents in Hungarian

In the present paper the nature and semantic-pragmatic role of latent, unarticulated constituents are investigated in Hungarian possessive constructions based on testing the inferential mechanism targeted on identifying the type of possessor in nine sets of grammatically varied propositions by 40 adult native speakers. The samples selected represented varied sets of conceptual frames wherein the contextual factors of propositional as well as lexically based saliency were identified. Grammatically based variation (pluralisation in the possessive construction, emphatic occurrence of the functionally genitive personal pronoun *ő* ‘his/her’, as well as addition of the quantifier *mindig* ‘always’ resulted in functional perspective shifts in interpreting the contextual role of the possessor, manifesting the interaction, interfacing of the lexical-pragmatic, semantic, and grammatical components of the language.

Keywords: latent (unarticulated) constituent, implicit argument, conceptual frame, inferential activity, underspecified, salience.

ANDOR JÓZSEF

Pragmatika és nyelvfilozófia: a kommunikatív nyelvhasználatbeli intenciók esete

1. Bevezetés. – A pragmatika tudománya a mai napig sok szállal kötődik a nyelvfilozófiához. A legtágabb hatókörű funkcionális pragmatikaértelmezéseket vagy akár a kognitív pszichológiai irányban haladó fölfogásokat hasonlóképpen alakították és alakítják különböző nyelvfilozófiai nézetek és elméletalkotási minták, mint a nyilvánvalóan analitikus indíttatású klasszikus nyelvészeti pragmatikai területeket.

NÉMETH T. ENIKŐ (2013) „Nyelvhasználat, nyelvtan és pragmatika” című

tanulmányában megjegyzi, hogy bár az egyes pragmatikaelméleteket összeköti az a tulajdonságuk, hogy a nyelvnek alapvetően valamilyen kontextusban való használatát kutatják, jelentős különbségeket találunk abban a tekintetben, hogy milyen mögöttes nyelvszemléletekkel dolgoznak a partikuláris elképzelések (ennek a különbségnek a hangsúlyozására l. TÁTRAI 2013 is).

Ha figyelembe vesszük, hogy egy diszciplína születését követően, önmeghatározásának egyik fázisaként létrehozza önnön konceptuális kereteit is, akkor a pragmatika helyzete metaelméleti szinten is különleges státust nyer: az egyes pragmatikaszemléletek közti különbségek egy része ugyanis (például az eltérő mögöttes nyelv-, jelentés- és kommunikációdefiníciók) nyilvánvalóan konceptuális természetűek. MARINA SBISÀ (2011: 1) fölfogásában e konceptuális problémák föltárására és esetleges megoldására irányuló kutatások biztosítják pragmatika és nyelvfilozófia legtágabban értelmezhető kapcsolatát.

Azonban a pragmatika nyelvfilozófiai kapcsolatait vizsgálva nemcsak metaelméleti jellegű összefonódásokat vehetünk észre. A pragmatika korai szakaszát alapvetően filozófusok munkái határozzák meg: a morrisi szemiotika, az austini, a korai searle-i, valamint a grice-i nyelvfilozófia egyes tételei a mai napig inherens részét képezik jelenlegi pragmatikai gyakorlatunknak.¹

Doktori értekezésemben (BÓDOG 2012) azzal foglalkoztam, hogy a ma már klasszikusnak és filozófiaiinak mondható pragmatikaszemléletek (az austini és a searle-i beszédaktus-elmélet, valamint a grice-i következtetési pragmatika) milyen filozófiai elköteleződések mentén kezeli a kommunikatív nyelvhasználatban jelen levő intenciókat, s hogy ezek az elköteleződések milyen korlátokat emelnek az intenciók pragmatikai vizsgálata során. Noha értekezésemben nem hoztam ítéletet arra vonatkozóan, hogy ezen klasszikus intenciófogalmak napjaink aktív pragmatikai gyakorlatában is ugyanolyan vagy legalábbis hasonló korlátokat emelnek, mint amelyek a klasszikus pragmatikai intencióelméleteket is meghatározták, ezt a lehetőséget nem vethetjük el. Dolgozatomban ezért arra vállalkozom, hogy egy példán keresztül rávilágítsak a pragmatika és a nyelvfilozófia közti kapcsolatok érzékeny természetére a kommunikatív nyelvhasználatban jelen levő intenciók pragmatikai kezelésének példáján keresztül. Célom az, hogy kimutassam, hogy a nyelvfilozófiai jelleget is magukon hordozó pragmatikai (és metapragmatikai) kutatások nemcsak a diszciplína létrejöttének kezdeti fázisában lehetnek hasznosak és relevánsak, hanem akkor is, amikor részint eltérő mögöttes előföltévéseinket, konceptuális kereteinket konstruktív módon próbáljuk értékelni.

Célomnak megfelelően dolgozatomban az alábbi módon épül föl: a **2.** részben fölvázolom az intenciók klasszikus pragmatikai kezelésének alapjait (az austini, a searle-i, valamint a grice-i elképzeléseket), valamint a **3.** fejezetben bemutatom, hogy ezen klasszikus, filozófiai elköteleződésű intenciófölfogások mögött milyen alapvető (nyelv)filozófiai szemléletkülönbségek húzódnak meg, amely különbségek következményeként pragmatikaelméletenként eltérő módon értékelhetjük az intenció fogalmát. Dolgozatomban rövid összeggel zárom.

¹ Figyelembe véve a terjedelmi korlátokat, nincs lehetőségem szót ejteni a pragmatikát erőkövetett filozófiai hatásokról, ezekről a hatásokról részletesen l. SBISÀ 2011.

2. Az intenciók vizsgálata a klasszikus, filozófiai elköteleződésű pragmatikában. – A pragmatika területén elsőként AUSTIN foglalkozott az intenciók kommunikatív nyelvhasználatban betöltött szerepével (AUSTIN 1940/1970, 1946/1970, 1956a/1970, 1956b/1970, 1962a, 1962b, 1966/1970; NÉMETH T. 2008).² AUSTIN intenciószemléletének két aspektusa releváns a pragmatika számára: egyrészt azokat a kivételes kommunikatív nyelvhasználati eseteket kereste, melyekben a performatív megnyilatkozás szerencsefeltételei azért nem teljesülnek, mert a beszélő nem rendelkezik azokkal a belső, elméleti állapotokkal, melyek megléte szükségszerűen hozzájárul az adott illokúciós aktus maradéktalan azonosításához és szerencsés bekövetkeztéhez, másrészt pedig azokat a személyközi és társas mozgatórugókat kívánta fölfedni, melyek lehetővé teszik egy-egy speciális intenció kommunikálásának sikerességét (BÓDOG 2012). Ha például gratulációt fejezünk ki, akkor a gratuláció szerencsés bekövetkeztének szükséges (de nem elégséges) feltétele az, hogy pozitívan viszonyuljunk ahhoz az eseményhez, mellyel kapcsolatban gratulációnkat kifejeztük (másképpen megfogalmazva pozitív intenciókkal kell rendelkezünk). Viszont hogy pontosan mik ezek az intenciók, és milyen nyelvi leírásokkal ragadhatjuk meg őket, az AUSTIN számára megoldandó módszertani problémát jelent (1962a: 41): az egyes illokúciós aktusok intencióalapon történő maradéktalan azonosítása sok esetben nehézkes. Amikor gratulálunk, nem tudni, hogy pontosan milyen nyelvi formába önthető milyen elméleti állapottal kell rendelkeznie a beszélőnek: például hinnie vagy éreznie kell az örömet, mely a gratuláció tárgyaként fönnálló eseményre irányul ahhoz, hogy gratulációja őszinte legyen? Másrészt még ha meg is birkózunk a sokszor egymásba hajló intenciók által kijelölt illokúciós aktusok azonosításának problémájával, még azzal is számolnunk kell, hogy ezeket az aktusokat és a mögöttük meghúzódó intenciókat mindig valamilyen társas kontextusban találjuk (AUSTIN 1956a/1970: 179). Ez azzal a következménnyel jár, hogy az intenciók bár mentális, elméleti természetűek, mégis valamilyen módon összefonódnak társas konvenciókkal: hiába érezzük, hogy gratulálni kell valakinek valami okból kifolyólag, ha olyan társas kontextusban hozzuk létre a gratuláció aktusát, hogy az megszegi vagy áthágja a konvenciók hálóját. AUSTIN beszédaktus-elméletének intenció-fölfogását különlegessé teszi, hogy az intenciók nemcsak mentális, elméleti, hanem személyközi karakterrel rendelkeznek, mivel a kommunikatív nyelvhasználat szükségszerűen operatív természetű tevékenység (AUSTIN 1956b/1970: 236). Vagyis az intenciók és a konvenciók egymással kölcsönhatásban, szervesen összekapcsolódva biztosítják a kommunikatív nyelvhasználat sikerességét.

SEARLE szintén problematizálja az intenciók szerepét az illokúciós aktusok maradéktalan azonosításában (erre vonatkozóan l. elsősorban SEARLE 1969, 1983). AUSTINHOZ hasonlóan amellettt foglal állást, hogy az őszinteség alapvető

² Érdemes megjegyezni, hogy az intenciók problémája a skolasztikával kezdődően fölfelbukkan a nyelvtudomány történetében, azonban nem állnak rendelkezésünkre olyan történeti rekonstrukciós vizsgálatok, melyek segíthetnének eldönteni, milyen hatást gyakoroltak ezek a korai elképzelések a pragmatika önmaga által meghatározott kezdeteire.

kritériuma az, hogy rendelkezünk bizonyos intenciókkal az illokúciós aktusok létrehozása során, mindemellett azonban szembe is helyezkedik az austini tanokkal egyrészt azzal, hogy az őszinteségi feltételek közé emelt intenciókat nyelvileg transzparensnek tekinti, másrészt pedig ezeket az intenciókat AUSTINnal szemben nem ruházza föl személyközi karakterrel, a társas, társadalmi gyakorlatot és intézményeket konstituáló intenciókat kollektívnek tekinti (SEARLE 1989, 1990, 1998).

SEARLE a kommunikatív nyelvhasználatban jelen levő intenciók közül kiemelt figyelmet fordít a beszélői szándék elemzésére. Ennek egyik oka az lehet, hogy a nyelvelméletet a nyelvi kommunikáció elméletével azonosítja, és a pragmatika feladatának annak elemzését tekinti, ahogyan eljutunk a kimondott hangoktól a végrehajtott illokúciós aktusig (NÉMETH T. 2006). SEARLE eredeti, 1969-es álláspontja szerint a nyelvi kommunikáció során a beszélői szándék az illokúciós hatás létrehozásának szándékával azonosítható, vagyis azzal a hatással, mely arra irányul, hogy a hallgató megértse az illokúciós aktusban foglaltakat azáltal, hogy tudomásul veszi az illokúciós aktussal járó sikerességi feltételeket (BÓDOG 2012). A későbbiekben SEARLE (2002: 144) egyébként amellet foglalt állást, hogy a beszélői szándék kettős természetű, egyrészt magában foglalja az illokúciós aktus reprezentálásának szándékát, másrészt a konkrét kommunikációs szándékot is.

Míg az austini és a searle-i beszédaktus-elmélet egyaránt tárgyának tekinti a sikeres illokúciós aktusok létrehozásával összefüggésben álló beszélői intenciók viszonylag tág repertoráját, mely magába foglalja a beszélő különböző hiteit, vágyait és szándékait egyaránt, addig a grice-i következtetési pragmatika mindössze a konkrét beszélői szándék problémájára összpontosít. GRICE 1957-ben megjelent „Meaning” című tanulmányában fekteti le a beszélői szándék kommunikációs szándékként való azonosításának alapjait, s ezzel az írással viták sorozatát indította el a nyelvfilozófia berkein belül. A grice-i beszélői szándék eredeti megfogalmazásában a searle-i szemlélethez hasonlóan abból indul ki, hogy a sikeres kommunikációhoz a beszélőnek szándékában kell állnia, hogy valamilyen hatást, reakciót váltson ki a hallgatóban. Azonban önmagában a beszélő hatáskiváltó szándéka nem azonosítható a kommunikatív szándékkal, ehhez szükség van arra is, hogy a beszélő szándékozza azt is, hogy a hatás kiváltására irányuló szándékát a hallgató fölismerje, még hozzá úgy, hogy a hallgatóban létrejövő hatás az alapján keletkezzen, hogy a hallgató fölismeri a beszélő hatáskiváltásra irányuló szándékát. A beszélői szándék eredeti searle-i megfogalmazása kétségkívül hasonlít ehhez a grice-i definícióhoz, azonban SEARLE (1969: 43–4) úgy gondolja, hogy a grice-i beszélői szándék mint kommunikatív szándék alapvetően nem az illokúciós aktusok maradéktalan azonosításán alapuló megértéséhez vezet el minket, hanem a perlokúciós hatás létrejöttének folyamatát írja le. Kétségtelen, hogy GRICE (1957/1989) nem definiálja, mit ért hatáson, illetve reakción. Így elviekben valóban megadatik az a lehetőség, hogy a grice-i kommunikációs szándékot egyfajta perlokúciós hatásként értelmezzük, azonban plauzibilisebb az az olvasat, mely szerint a grice-i értelemben vett hatást konvencionális, így illokúciós következménynek tekintjük (BÓDOG 2012).

A „Meaning” című írást követően GRICE a kritikák hatására többször újraértékeli a beszélői szándék fogalmát (l. pl. GRICE 1982/1989). Jelen tanulmányban nincs lehetőségem arra, hogy végigtekintsem mindazokat a változatokat, melyek fölbukkannak a grice-i életműben, annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy GRICE 1968-tól kezdve legalább abban következetes, hogy a beszélői szándékot nyíltan reflexív módon kezeli, valamint nem bontja szét a beszélő különböző szintű intencióit sem.

3. A szemléletek összevetése. – Ha összevetjük AUSTIN, SEARLE és GRICE nézőpontját arra vonatkozóan, hogy az egyes intenciók milyen szerepet töltenek be a kommunikatív nyelvhasználat során, láthatóvá válik, hogy e három filozófus egymástól eltérő módon értelmezi mind azt, hogy miféle intenciók játszanak elsődleges szerepet a nyelvi kommunikációban, mind azt, hogy ezek az intenciók milyen személyi szintű vagy személyközi karakterrel rendelkeznek.

A legtágabb hatókörű intenciószemlélet kétségkívül AUSTIN nevéhez köthető. Számára a kommunikatív nyelvhasználat intenciói rendkívül sokfélék lehetnek, és bizonyos esetekben nehéz (hacsak nem lehetetlen) konkluzív módon megállapítani, hogy az egyes illokúciós aktusok maradéktalan azonosításához pontosan milyen intenciók meglétére kell támaszkodnunk. Mindemellett AUSTIN azt is hangsúlyozza, hogy az egyes intenciók nemcsak az illokúciós aktusok azonosítása során okoznak fejtörést a nyelvfilozófus számára, hanem már eleve az is problematikus lehet, hogy miképpen tegyük nyelvi szempontból transzparenssé ezeket az intenciókat.

SEARLE intenciókról alkotott szemlélete szűkebb, mint az austini nézőpont. Egyrészt azért, mert ő nagyobb ívű általánosítások levonására törekszik, mint AUSTIN, s úgy véli, hogy a hitek, a vágyak és a szándékok (mint intenciók) feltételezése elegendő ahhoz, hogy segítségükkel maradéktalanul azonosítsuk az illokúciós aktusok típusait. Másrészt pedig azért, mert bár AUSTINhoz hasonlóan nem veti el azt a lehetőséget, hogy az intenciók személyközi karakterrel rendelkezzenek, a személyköziséget mégis individuális elmék kapcsolataként jellemzi (SEARLE 1990, 1998).

SEARLE-höz hasonlóan GRICE is individualista keretbe ágyazva tárgyalja a kommunikatív nyelvhasználatban jelen levő intenciók vizsgálatának lehetőségét, azonban ő még SEARLE-nél is szűkebbre szabja az intenció fogalmát, és a beszélő oszthatatlan, reflexív kommunikatív szándékaként definiálja azt.

E három intenciófölfogás különbségei nem tekinthetők véletlenszerűnek: AUSTIN, SEARLE és GRICE lényegesen különböző nézeteket vall a személyköziség mibenlétéről, s ezzel összefüggésben realizmushoz fűződő viszonyaik is eltérő módon alakulnak.

4. Összefoglalás. – Jelen dolgozatban megpróbáltam megmutatni a pragmatika filozófiai irányultságú kutatásainak hasznosságát és relevanciáját a nyelvhasználatban jelen levő intenciók pragmatikai kezelésnek problémáján keresztül. Az austini és a searle-i beszédaktus-elmélet intenciófölfogása mögött meghúzódó eltérő filozófiai elköteleződések felszínre hozásával próbáltam illusztrálni, hogy

a pragmatikai elméletalkotási folyamatok rendkívül érzékenyek bizonyos filozófiai elköteleződésekre, jelen esetben például a realizmushoz fűződő viszonyokra. Ez a példa alátámasztja azt a konklúziót, melyet TÁTRAI SZILÁRD egy másik szempontból fogalmaz meg már hivatkozott tanulmányában (2013): nem az az alapvető fontosságú tényező, hogy egységesítsük sokszínű pragmatikafölfogásainkat, hanem az, hogy reflexív módon tudjuk értékelni pragmatikaszemléletünk rejtett filozófiai hátterét.

Kulcsszók: analitikus filozófia, Austin, beszédaktus-elmélet, Grice, intenció, kommunikatív nyelvhasználat, következtetési pragmatika, Searle.

A hivatkozott irodalom

- AUSTIN, JOHN LANGSHAW 1946/1970. Other minds. In: URMSON–WARNOCK szerk. 1970: 76–116.
- AUSTIN, JOHN LANGSHAW 1956a/1970. A plea for excuses. In: URMSON–WARNOCK szerk. 1970: 175–204.
- AUSTIN, JOHN LANGSHAW 1956b/1970. Performative utterances. In: URMSON–WARNOCK szerk. 1970: 233–52.
- AUSTIN, JOHN LANGSHAW 1962a. Sense and Sensibilia. Oxford University Press, Oxford.
- AUSTIN, JOHN LANGSHAW 1962b. How to do things with words. Oxford University Press, Oxford.
- AUSTIN, JOHN LANGSHAW 1966/1970. Three ways of spilling ink. In: URMSON–WARNOCK szerk. 1970: 271–87.
- AUSTIN, JOHN LANGSHAW: 1940/1970. The meaning of a word. In: URMSON–WARNOCK szerk. 1970: 55–75.
- BÓDOG ALEXA 2012. Az intencionalitás kérdése a kommunikatív nyelvhasználat pragmatikájában. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola, Debrecen. Kézirat.
- GRICE, HERBERT PAUL 1957/1989. Meaning. In: GRICE 1989: 213–23.
- GRICE, HERBERT PAUL 1982/1989. Meaning revisited. In: GRICE 1989: 283–303.
- GRICE, HERBERT PAUL 1989. Studies in the way of words. Harvard University Press, Cambridge.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2006. Pragmatika. In: KIEFER FERENC szerk., Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Bp., 222–61.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2008. Intenciók a pragmatikában: a nyelvhasználat különböző formái. In: BIBOK KÁROLY szerk., A morfológiától a pragmatikáig. Tanulmányok Pete István 80. születésnapjára. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 85–103.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2013. Nyelvhasználat, nyelvtan és pragmatika. Magyar Nyelv 109: 184–91.
- SBISÀ, MARINA 2011. Introduction. In: SBISÀ, MARINA – ÖSTMAN, JAN-OLA – VERSCHUEREN, JEF szerk., Philosophical Perspectives for Pragmatics. John Benjamins, Amsterdam, 1–10.
- SEARLE, JOHN ROSS 1969. Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press, Cambridge.

- SEARLE, JOHN ROSS 1983. *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SEARLE, JOHN ROGERS 1990. *Collective intentions and actions*. In: COHEN, PHILIP R. – MORGAN, JERRY – POLLACK, MARTHA E. szerk., *Intentions in communication*. MIT Press, Cambridge, 401–16.
- SEARLE, JOHN ROGERS 1998. *Mind, language and society. Philosophy in the real world*. Basic Books, New York.
- SEARLE, JOHN ROGERS 2002. *Individual intentionality and social phenomena in the theory of speech acts*. In: SEARLE, *Consciousness and language*. Cambridge University Press, Cambridge, 142–55.
- TÁTRAI SZILÁRD 2013. *Funkcionális pragmatika és kognitív nyelvészet*. Magyar Nyelv 109: 197–204.
- URMSON, JAMES OPIE – WARNOCK, GEOFFREY JAMES szerk. 1970. *Philosophical Papers*. Oxford University Press, Oxford.

Pragmatics and philosophy of language: the case of intentions in communicative language use

The aim of this paper is to demonstrate some key differences of the concept of ‘intention’ in traditional, philosophically motivated pragmatics. I analyse three approaches to intention in communicative language use and conclude that the widest scope in theorising is assigned to the speech act theory of Austin. Compared to his version, Searle uses the concept of intention in a narrow sense, while in Gricean inferential pragmatics we are faced with an even more restricted use of the concept of ‘intention’.

Keywords: analytic philosophy, Austin, communicative language use, Grice, inferential pragmatics, intention, Searle, speech act theory.

BÓDOG ALEXA

A pragmatika mint szemléletmód érvényesítésének lehetősége a történetiségben*

1. A pragmatikafelfogások közül kutatásaimban a pragmatika mint szemléletmód értelmezéséből indulok ki, és ezen értelmezési lehetőségnek a történetiségben való alkalmazására teszek kísérletet. Mivel e szemléletmód a diskurzusban részt vevők konstruktív hozzájárulását hangsúlyozza a nyelv működéséhez, ezért az általam kidolgozott elméleti és módszertani keret a funkcionális kognitív nyelvészet felvetéseit érvényesíti.

* A tanulmány az OTKA K-100717 (Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás) pályázat támogatásával készült.

- SEARLE, JOHN ROSS 1983. *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SEARLE, JOHN ROGERS 1990. *Collective intentions and actions*. In: COHEN, PHILIP R. – MORGAN, JERRY – POLLACK, MARTHA E. szerk., *Intentions in communication*. MIT Press, Cambridge, 401–16.
- SEARLE, JOHN ROGERS 1998. *Mind, language and society. Philosophy in the real world*. Basic Books, New York.
- SEARLE, JOHN ROGERS 2002. *Individual intentionality and social phenomena in the theory of speech acts*. In: SEARLE, *Consciousness and language*. Cambridge University Press, Cambridge, 142–55.
- TÁTRAI SZILÁRD 2013. *Funkcionális pragmatika és kognitív nyelvészet*. Magyar Nyelv 109: 197–204.
- URMSON, JAMES OPIE – WARNOCK, GEOFFREY JAMES szerk. 1970. *Philosophical Papers*. Oxford University Press, Oxford.

Pragmatics and philosophy of language: the case of intentions in communicative language use

The aim of this paper is to demonstrate some key differences of the concept of ‘intention’ in traditional, philosophically motivated pragmatics. I analyse three approaches to intention in communicative language use and conclude that the widest scope in theorising is assigned to the speech act theory of Austin. Compared to his version, Searle uses the concept of intention in a narrow sense, while in Gricean inferential pragmatics we are faced with an even more restricted use of the concept of ‘intention’.

Keywords: analytic philosophy, Austin, communicative language use, Grice, inferential pragmatics, intention, Searle, speech act theory.

BÓDOG ALEXA

A pragmatika mint szemléletmód érvényesítésének lehetősége a történetiségben*

1. A pragmatikafelfogások közül kutatásaimban a pragmatika mint szemléletmód értelmezéséből indulok ki, és ezen értelmezési lehetőségnek a történetiségben való alkalmazására teszek kísérletet. Mivel e szemléletmód a diskurzusban részt vevők konstruktív hozzájárulását hangsúlyozza a nyelv működéséhez, ezért az általam kidolgozott elméleti és módszertani keret a funkcionális kognitív nyelvészet felvetéseit érvényesíti.

* A tanulmány az OTKA K-100717 (Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás) pályázat támogatásával készült.

A jelen tanulmányban először röviden összegzem a pragmatika mint szemléletmód háttérfeltevéseit. Majd ebből kiindulva, illetve ezekre reflektálva mutatom be e pragmatikafelfogásnak a történetiség által felvetett elméleti és módszertani kérdéseit. Végezetül – a kutatásaim főbb témáira koncentrálni – azt szemléltetem, hogy a pragmatika mint szemléletmód miként érvényesülhet a magyar nyelv történeti vizsgálataiban.

A) A pragmatika mint szemléletmód (l. VERSCHUEREN 1995: 1–19, vö. még 1999; VERSCHUEREN–ÖSTMAN eds. 2009; továbbá TÁTRAI 2011) a nyelvet az emberek közötti kommunikáció céljaira kialakított gondolkodásmódként, az alkotás és a befogadás folyamatában létrejövő társas megismerő tevékenységként értelmezi, mely – a nyelvi szimbólumok perspektivikus természetét hangsúlyozva – egyfelől mások számára hozzáférhető világrepresentációk létrehozását és közvetítését, másfelől interperszonális kapcsolat fenntartását teszi lehetővé. A nyelvi funkciókra összpontosítva, a nyelvi tevékenység szociokulturális és kognitív összetevőit vizsgálja.

E pragmatikaértelmezés – összhangban a holista funkcionális kognitív nyelvészet felfogásával (l. LANGACKER 1987, 1991) – a jelentésképzés és a világról való tudás szoros összefüggéséből indul ki. Ennélfogva a kontextuális viszonyoknak megfelelő, illetve ahhoz igazodó, dinamikusan létrejövő jelentést vizsgálja. Mindezzel együtt egy olyan szemléletmódot kínál, mely a különböző részdiszciplínák együttes érvényesülésének enged teret.

B) A történetiségben alkalmazott pragmatika¹ mint szemléletmód a nyelvi tevékenység hagyományjellegének hangsúlyozása mellett – mely a műveltség, a történeti tudat, a korábbi szövegekhez való viszony átörökítését végzi el, megteremtve a megértés folyamatosságát a történetiségben (vö. BENKŐ 1998: 31–4; LOTMAN 2002: 180) – a kommunikációs igények alakulásával összefüggő változását állítja a kutatások előterébe (vö. JUCKER ed. 1995; TRAUGOTT 2004; JUCKER–TAAVITSAINEN eds. 2010), a benne zajló változások társadalmi, kulturális és kognitív feltételeit azok egymást kölcsönösen feltételező viszonyában vizsgálja.

1. Az elmélet kiindulópontját a nyelv tevékenységként való értelmezése képezi. Az alkotás és a befogadás folyamatában létrejövő diskurzus és annak összetevői a világ, a tapasztalati tér (vö. KOSELLECK 1989/2003: 167) egy adott nézőpontból történő feldolgozása és kommunikációs célok mentén való nyelvi reprezentálása. A történetiségben a világ megismerése és nyelvi leképezése az egyént, illetve a közösséget körülvevő tapasztalati tér változása miatt alakuló kö-

¹ A pragmatikának a történetiségben való érvényesítésével, problémáival, lehetséges irányvonalaiival több nemzetközi (l. pl. STEIN 1985; JUCKER ed. 1995; TRAUGOTT 2004; JUCKER–TAAVITSAINEN eds. 2010 stb.) és hazai (elméleti megközelítésre l. pl. SÁNDOR 1998; MAITZ–MOLNÁR 2001; SÁROSI 2003; CSONTOS–TÁTRAI 2008; pragmatikai szempontú elemzésre l. pl. HAADER 2004; CSONTOS–TÁTRAI 2008; DÉR 2008; DÖMÖTÖR 2008; KOÓS 2008; CSONTOS 2009, 2012a; KUNA 2011; SCHIRM 2011) tanulmány foglalkozik. De ezek mellett a Journal of Pragmatics folyóirat megjelenése is mutatja a történeti pragmatikai kutatások szükségességét. Az elméleti megközelítéseket tekintve – a történetiségre, illetve a magyar nyelv történetére alkalmazható átfogó pragmatikai keret hiányában – a tanulmányok ugyanakkor széles skálán mozognak.

zeg, a megnyilatkozó a nyelvi interakció során a kontextuális tényezőket felmérve vagy igazodik a korábban megismert sémákhoz, vagy változtat ezen. Ezzel összefüggésben e felfogás a nyelvi szimbólumok perspektivikus természetét hangsúlyozza, történeti változásukat abból az okból látja motiválnak, hogy a nyelvi interakció során egy adott kiindulópontból képesek legyenek reprezentálni a világot (vö. LANGACKER 1987, 1991). A nyelvi változás tehát a megnyilatkozásokat használó emberek teljesítményeként értelmeződik, közege a nyelvhasználati tevékenység (vö. TOLCSVAI NAGY 2004: 9, 2011: 261–63).

2. A nyelv történetisége a nyelvhasználati események állandó folyamatában valósul meg, a nyelvi reprezentációk túlmutatnak az adott események és az abban részt vevők kronológiailag azonosítható tapasztalati terén, továbbá a nyelvet a nyelvi tevékenységet folytatók is esemény-összefüggésként, elbeszélhető értelmi egységként tapasztalhatták meg (vö. KOSELLECK 1989/2003: 164, 167). Ezért a múltbeli események, illetve az azokban létrejövő nyelvi reprezentációk funkcionális és alakulástörténeti megközelítést igényelnek, leírásuk elbeszélő jelleget kíván meg. Ezáltal még nem válnak időn kívüli tényezőkké, de folyamatszerű jelleget öltenek (vö. KOSELLECK 1989/2003: 163–78). E pragmatikafelfogásban a történetiség tehát nem statikus állapotok sorozataként, hanem jelenérdekeltségű alakulásfolyamatként értelmezhető (vö. HADROVICS 1969: 357; GADAMER 1975/1984: 230; KOSELLECK 1989/2003: 142; az alakulástörténet alkalmazására I. CSONTOS–TÁTRAI 2008; CSONTOS 2009, 2012b), mellyel a szinkronia és diakronia merev szembeállítására is feloldható (vö. MAITZ–MOLNÁR 2001: 326). Ebből következően e pragmatikaértelmezés a természeti idő fogalma mellett a történelmi idő fogalmának bevonására is lehetőséget ad, mely a tapasztalati tér összefüggéseire mutathat rá (I. KOSELLECK 1989/2003: 150–1, 409).

Az alakulástörténeti megközelítés ugyanakkor nem tekint el a jelenségek leírásától, hiszen az eseménysorok konkrét, egyedi eseményekből állnak össze, melyeknek megvan a saját idejük, azzal válnak értelmezhetővé. Az alakulásfolyamat előtérbe helyezése csupán azt eredményezi, hogy a jelenségek hosszabb időszakok mintázatában nyerhetnek jelentést. Elbeszélés és leírás ebben a keretben egymásba illeszkedik (vö. KOSELLECK 1989/2003: 169).

3. A pragmatikának más nyelvészeti részdiszciplínáktól való elhatárolását – mely a terminológiában is megmutatkozhat (I. SÁROSI 2003) – a nem önálló tárgyval rendelkező, hanem a tapasztalati tér és az elváráshorizont alakulására koncentráló, arra átfogóan alkalmazható pragmatikai szemléletmód feloldhatóvá teszi. A fentiek értelmében e pragmatikafelfogás minden olyan kutatásban felvethető, mely a kontextuális jelentésképzésre, illetve annak változására összpontosít. Ezáltal ezen pragmatikaértelmezés arra is lehetőséget ad, hogy a nyelvi tevékenység tágabb összefüggéseivel, elsősorban a társadalmi és a kulturális változások megjelenésével foglalkozó makropragmatika, illetve a nyelvhasználat és a nyelvi jelenségek kapcsolatát, grammatikai vonatkozásait, összefüggéseit előtérbe helyező mikropragmatika merev elkülönítését megszüntesse (vö. JUCKER–TAAVITSAINEN eds. 2010).

4. Mivel a nyelv közvetítésének minősége az, amelyből a világtapasztalat kibontakozik (GADAMER 1975/1984: 312), ezért a nyelv tevékenységként történő

értelmezésekor releváns tényező, hogy a diskurzusok milyen formában hagyományozódnak. A mediális közvetítettség lehetőségeinek vizsgálatával olyan kérdésekre lehet választ kapni, hogy miként alakítják a történetileg változó kulturális technikák a hang, a szöveg és az írás kapcsolatát, a jelentésképzés nyelvi eljárásait vagy az észlelés, illetve a befogadás folyamatát. A történetiség miatt a pragmatika hagyományos témaköreit ebben az értelmezési keretben a medialitás kérdéséből kiindulva érdemes vizsgálni.

Az, hogy a magyar írásbeliségben fennmaradt szövegek írott (kézzel írott vagy nyomtatott) formájúak, a történeti pragmatikai vizsgálatokat szükségképpen meghatározza. Ugyanakkor az írott szövegekben a beszélt nyelvi tevékenység is reprezentálódhat (l. pl. HALLIDAY 1985; B. GERGELY 1997, 2002; PUSZTAI 1999). Ezért a medialitás kérdését célszerű a prototípuselv (l. TOLCSVAI NAGY 2010: 25–30) bevonásával (újra)értelmezni. Ez lehetővé teszi, hogy a prototipikus írott és a prototipikus beszélt nyelvi diskurzusok között a szóbeliséget és az írásbeliséget eltérő fokozatban ötvöző szövegekről beszéljünk.

5. A történeti pragmatikai vizsgálatokat meghatározó írott nyelvi tevékenység miatt szükséges a szövegalkotó és a befogadó szerepét a mai nyelvi tevékenységre alkalmazható pragmatikai megközelítéshez képest jobban hangsúlyozni. Az írott nyelvi diskurzusok rögzítésekor ugyanis olykor több szövegalkotóval is lehet számolni, átörökítésük során az adott tapasztalati térhez, a kontextuális körülményekhez való igazítás az eredeti szövegeket módosíthatja, valamint a szóbeli diskurzusoktól eltérő befogadási folyamatok, illetve azoknak alakulása az írott nyelvi tevékenységben változást eredményeznek.

2. Kutatásaimban a történeti pragmatika szemléletmódként való értelmezéséhez és működtetéséhez szükséges elméleti és módszertani kérdésekkel, illetve a pragmatika hagyományos témaköreiből kiindulva a magyar nyelvi tevékenység alakulástörténetével foglalkozom. Elsősorban a megértés és az értelmezés folyamatának szerepét hangsúlyozom (l. pl. CSONTOS 2009, 2010a, 2012b). Eredeti szövegek és a nyelvi tevékenységhez reflexív módon viszonyuló munkák (nyelvtanok, nyelvtanfélék, levelezőkönyvek stb.) elemzésével, illetve összehasonlító szövegvizsgálatokkal a történetileg változó tapasztalati tér feldolgozását, a tapasztalati térben zajló konceptualizációt, illetve a megértetés célja érdekében tett nyelvi konstruálást szemléltetem. Ez az elméleti keret számomra lehetőséget ad a pragmatikával mint szemléletmóddal, illetve a kognitív nyelvészettel összhangban álló filozófiai hermeneutika és recepcióelmélet háttérfelvetéseinek bevonására; a kontextuális feltételek között alakuló jelentésképzés vizsgálatára, ezáltal a pragmatika és a szemantika merev elkülönítésének feloldására, továbbá – legújabb kutatásaimban – fenomenológiai kérdések felvetésére.

A) A magyar írásbeliségben a nyelvi funkcióknak, illetve az azokat reprezentáló nyelvi eszközöknek a diskurzusok megértéséhez és értelmezéséhez történő hozzájárulását, a szöveg jelentésképzésében betöltött szerepét – a történetiségből adódóan – az írott nyelvi tevékenységre jellemző közvetett interakcióból kiindulva (vö. GADAMER 1975/1980: 207–18, 269–83, 1986/1991: 24, 28; ISER 1990/1996), az írott szöveg alakulásával együtt vizsgálom (l. CSONTOS 2009, 2010a, 2010b).

A kutatások során azt kiemelten kezelem, hogy a közvetett interakció miatt a szövegalkotónak a szemtől szembeni kommunikációhoz kapcsolódó lehetőségek hiányával számolva kell megterveznie a maga megnyilatkozási stratégiáját, a szöveg és az interpretátor között kialakuló diszkurzív viszonyban (vö. GADAMER 1975/1984: 207–18, 269–83, 1986/1991: 24, 28; továbbá ISER 1990/1996; ONG 1986/1998: 143–6) mind a két félnek közös nyelvet kell kidolgoznia, melyben minden alkotóelem funkciója a megértés létrehozása. Az írott szöveg alakulásfolyamatának elemzésébe a nyomtatás szerepét (vö. ONG 1982/1998: 251–64; KOROMPAY 2003: 584) és a befogadás történetileg változó folyamatát is bevonom. A heterogénabbá váló befogadócsoport, illetve a felolvasásról az olvasásra történő váltás – melyek a nyomtatás elterjedésével is összekapcsolhatók (vö. ONG 1982/1998: 259; KOROMPAY 2003: 593) – ugyanis azt eredményezik, hogy az írott szövegnek saját magának kell azt az értelmet egyértelművé tenni, amely a megértését és az értelmezését lehetővé teszi a befogadó számára (vö. ONG 1982/1998: 248, 250, 264; vö. továbbá KESZLER 1993: 60; KOROMPAY 2003: 292, 593). Az olvasás által változó írott szövegek, az ún. eminens szövegek (l. GADAMER 1986/1991: 35–9, 1994: 188–201) elterjedésével az írott nyelvi tevékenység funkcióinak nyelvi reprezentálása, jelölésüknek határozottsága is változik, sőt az egyes szövegtípusokra is jellemzővé válik.

B) Az idézés nyelvi tevékenységéhez kapcsolódó kutatásaimban azt hangsúlyozom, hogy idézésekor nem csupán egy esemény konstruálása történik, hanem újrakonstruálás: egy, a megértés és értelmezés által létező, nyelvileg reprezentált esemény idézetként való újraalkotása, mely során az idéző kiszakítva az eredeti kontextusából az idézésre előkészített szövegrészt, azt új, általa megalkotott kontextusba helyezi át (l. bővebben CSONTOS 2012b). Az ekképp kialakított idézések megalkotásának, a nyelvi újrakonstruálásnak a történetileg változó folyamatát abból a célból vizsgálom, hogy szemléltessem, a befogadó miként találkozik a közös figyelmi jelenetként megvalósuló idézésben az idézetként funkcionáló szövegrésszel, illetve az idézetként létező szövegrész feltételezi-e, megőrzi-e önmaga létét, vagy csupán – az aktuális megnyilatkozó idéző tevékenységének következményeként – egy meglevő észleléséről van-e szó (vö. HEIDEGGER 1975/2001).

Mivel az idézés megalkotása során kiemelt jelentősége van annak a pozíciónak, ahonnan az idéző a meglevő esemény újrakonstruálását végzi, az idézési módok megalkotásának lehetőségeit a magyar írásbeliségben a nézőpont (perspektíva), továbbá – szorosan kapcsolódva a nézőpont-szerveződéshez – a metapragmatikai (VERSCHUEREN 1999: 187–98; TÁTRAI 2011: 119–25) és a pragmatikai tudatosságnak (VERSCHUEREN 1999: 173–200; TÁTRAI 2011: 115–9) a bevonásával is vizsgálom (l. CSONTOS–TÁTRAI 2008: 69–108; TÁTRAI–CSONTOS 2009; CSONTOS 2012b: 202–7). A felvehető kiindulópontok közül elsősorban a referenciális központra (l. SANDERS–SPOOREN 1997: 85–6; l. továbbá TOLCSVAI NAGY 2010: 35; TÁTRAI 2005: 216, 2011: 34–5, 159) és a tudatosság szubjektumára (l. SANDERS–SPOOREN 1997: 87; TOLCSVAI NAGY 2010: 36; TÁTRAI 2005: 221; vö. továbbá TÁTRAI 2011: 34–5, 154–8) összpontosítok, mivel ezek közvetlenül függnék össze a kontextuális körülményekkel, azon belül is a megnyilatkozás személy-, tér- és időviszonyaival. A vizsgálatok alapján az idézetben

működő tudatosság szubjektumával, illetve annak felelősségvállalásával kapcsolatban – módosítva SANDERS és SPOOREN definícióját (1997: 87) – felvetem, hogy az az eredeti diskurzus, illetve az idézés megalkotója között oszlik meg (l. bővebben CSONTOS 2012b: 206). Annak függvényében, hogy az idéző aktivitása csak az idézés műveletére vagy az idézetre is kiterjed, illetve hogy az idéző a perspektivizációt (l. SANDERS–SPOOREN 1997: 86–95; TÁTRAI 2011: 123–24) mennyire kívánja a reflexió tárgyává tenni, a tudatosság szubjektumának az idézet tartalmaért vállalt felelőssége eltérő mértékűvé válhat. Az idézési módok történeti vizsgálatában ezért az a kérdés kerülhet előtérbe, hogy a perspektivizáció mennyire és miképpen válik jelöltté bennük. Az idézés alakulástörténeti megközelítése továbbá arra is lehetőséget ad, hogy az idéző részben a diskurzusdeixis (l. LEVINSON 1983: 54–5, 85–9; MARMARIDOU 2000: 93–6; TÁTRAI 2011: 121, 142–4) funkcióját betöltő, ezáltal a figyelemirányítást elvégző deiktikus nyelvi elemek történetileg változó jelenlétét, megjelenésüknek okát és körülményeit vizsgáljam.

3. A nyelv történeti vizsgálatában érvényesített pragmatikai szemléletmód a nyelvi tevékenység hagyományjellegének hangsúlyozása mellett a kommunikációs igények alakulásával összefüggő változások társadalmi, kulturális és kognitív feltételeire, illetve azok egymást kölcsönösen feltételező viszonyára koncentrálnak. E pragmatikaértelmezés a történetiséget nem statikus állapotok sorozataként, hanem jelenérdekeltségű alakulásfolyamatként kezeli. A nyelvi reprezentációk változását abból az okból látja motiváltnak, hogy a nyelvi interakció során egy adott kiindulópontból képesek legyenek reprezentálni a világot. A nyelvi változást tehát a megnyilatkozásokat használó emberek teljesítményeként értelmezi, közegének a nyelvhasználati tevékenységet tekinti. Ezen vizsgálati lehetőség ezért nem csupán járulékos összetevőként értelmezi a kommunikációs feltételekhez való igazítást, hanem azt a nyelvi tevékenység kiindulópontjának tartja, mely ezáltal a nyelvi reprezentációk alakulását is meghatározza.

Kulcsszók: történeti pragmatika, pragmatika mint szemléletmód, funkcionális kognitív nyelvészet, alakulástörténet, tapasztalati tér, kognitív és szociokulturális tényezők, medialitás, magyar nyelv.

A hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1998. A történeti nyelvtudomány alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- CSONTOS NÓRA 2009. Az írásjelek alkalmazásának alakulástörténete a 17. század közepétől a 19. század elejéig keletkezett magyar nyelvű nyomtatványokban. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Bp. Kézirat.
- CSONTOS NÓRA 2010a. A Hermeneutical Approach to Graphemes. *Annales Sectio Linguistica*. Vol. 27. Tinta Könyvkiadó, Bp. 65–76.
- CSONTOS NÓRA 2010b. Az írásjel funkciója az írott szövegben. In: ZIMÁNYI ÁRPÁD szerk., *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya*. MANYE 6. MANYE, Székesfehérvár–Eger, 994–1000.

- CSONTOS NÓRA 2012a. Az interperszonalitás kérdése a 19. századi levelezőkönyvekben. In.: HORVÁTHNÉ MOLNÁR KATALIN – ANTONIO SCIACOVELLI szerk., *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe*. MANYE 8. MANYE–NYME, Bp.–Szombathely–Sopron, 215–21.
- CSONTOS NÓRA 2012b. Az idézés kognitív szemantikai megközelítése. Az idéző rész szerepe és viszonya az idézettel. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR – TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Konstrukció és jelentés*. ELTE, Bp., 195–210.
- CSONTOS NÓRA – TÁTRAI SZILÁRD 2008. Az idézés pragmatikai megközelítése. (Az idézési módok vizsgálatának lehetőségei a magyar nyelvű írásbeliségben). *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 59–119.
- DÉR CSILLA ILONA 2008. *Grammatikalizáció*. *Nyelvtudományi Értekezések* 158. Akadémiai Kiadó, Bp.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2008. *A hogy úgy mondjam* diskurzusjelölő. *Magyar Nyelv* 104: 427–42.
- GADAMER, HANS-GEORG 1975/1984. *Igazság és módszer*. Gondolat Kiadó, Bp.
- GADAMER, HANS-GEORG 1986/1991. *Szöveg és interpretáció*. In: BACSÓ BÉLA szerk., *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Kiadó, Bp., 17–41.
- GADAMER, HANS-GEORG 1994. Az „eminens” szöveg és igazsága. A szép aktualitása. T-Twins Kiadó, Bp., 188–201.
- B. GERGELY PIROSKA 1997. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár használhatósága a beszélt nyelv történeti vizsgálatában. *Magyar Nyelvjárások* 34: 65–74.
- B. GERGELY PIROSKA 2002. A közéleti és a beszélt nyelv viszonya az erdélyi fejedelemségben. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. [K. n.] Debrecen–Jyväskylä, 187–99.
- HAADER LEA 2004. Változások a történeti szintaxisban – pragmatikai háttérrel. *Magyar Nyelvőr* 128: 464–9.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1969. *A funkcionális magyar mondat alapjai*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- HALLIDAY, MICHAEL ALEXANDER KIRKWOOD 1985. *Spoken and Written Language*. Oxford University Press, Oxford.
- HEIDEGGER, MARTIN 1975/2001. *A fenomenológia alapproblémái*. Osiris–Gond–Cura Alapítvány, Bp.
- ISER, WOLFGANG 1990/1996. Az olvasás aktusa. In: KISS ATTILA ATTILA – KOVÁCS SÁNDOR – ODORICS FERENC szerk., *Testes könyv 1*. Ictus Kiadó – JATE, Szeged, 241–64.
- JUCKER, ANDREAS H. ed. 1995. *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English. Pragmatics & Beyond New Series* 35. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- JUCKER, ANDREAS H. – TAAVITSAINEN, IRMA eds. 2010. *Historical Pragmatics. Handbooks of Pragmatics* 8. De Gruyter Mouton, Berlin – New York.
- KESZLER BORBÁLA 1993. *Fejezetek az európai írásjelhasználat történetéből*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Bp.
- KOÓS ESZTER 2008. A kérés beszédaktusa boszorkánypereinkben. In: KOZMA JUDIT – LISZNYAI-MINDÁK CECILIA – LUDÁNYI ZSÓFIA szerk., *Félúton* 4. 1–13. <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk08>.

- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., Magyar Nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Bp., 281–300, 579–95.
- KOSELLECK, REINHART 1989/2003. Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. Atlantisz Kiadó, Bp.
- KUNA ÁGNES 2011. A 16–17. századi magyar nyelvű orvosi recept szövegtipológiai és pragmatikai vizsgálata funkcionális kognitív keretben. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Bp. Kézirat.
- LANGACKER, ROLAND W. 1987. Foundations of cognitive grammar. 1. Stanford University Press, Stanford.
- LANGACKER, RONALD W. 1991. Foundations of cognitive grammar. 2. Stanford University Press, Stanford.
- LEVINSON, STEPHEN C. 1983. Pragmatics. Cambridge University Press, Cambridge.
- LOTMAN, JURIJ 2002. Kultúra és intellektus. Jurij Lotman tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből. Argumentum kiadó, Bp.
- MAITZ PÉTER – MOLNÁR ANNA 2001. Nyelvtörténetírás és történeti szövegnyelvészet. In: CSATÁR PÉTER – MAITZ PÉTER – TRONKA KRISZTIÁN szerk., A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 322–35.
- MARMARIDOU, SOPHIA S. 2000. Pragmatic meaning and cognition. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- NYÍRI KRISTÓF – SZÉCSI GÁBOR szerk. 1998. Szóbeliség és írásbeliség. Áron Kiadó, Bp.
- ONG, WALTER 1982/1998. Nyomatás, tér és lezárás. In: NYÍRI–SZÉCSI szerk. 1998: 245–67.
- ONG, WALTER 1986/1998. A szöveg mint interpretáció: Márk idején és azóta. In: NYÍRI–SZÉCSI szerk. 1998: 143–65.
- PUSZTAI FERENC 1999. Beszélt nyelv a középmagyarban. Névtani Értesítő 21: 380–6.
- SANDERS, JOSÉ – SPOOREN, WILBERT 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive point of view. In: LIEBERT, WOLF-ANDREAS – REDEKER, GISELA – WAUGH, LINDA eds., Discourse and perspective in cognitive linguistics. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 85–112.
- SÁNDOR KLÁRA 1998. Amiért a szinkrón elemzés fozsladozik. In: SÁNDOR KLÁRA szerk., Nyelvi változó – nyelvi változás. JGyF Kiadó, Szeged, 57–84.
- SÁROSI ZSÓFIA 2003. Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. Magyar Nyelv 99: 434–48.
- SCHIRM ANITA 2011. A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján. Doktori disszertáció. SZTE BTK, Szeged. Kézirat.
- STEIN, DIETER 1985. Perspectives on historical pragmatics. Folia Linguistica Historica 6/1: 347–55.
- TÁTRAI SZILÁRD 2005. A nézőpont szerepe a narratív megértésben. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 21: 207–29.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Tinta Kiadó, Bp.
- TÁTRAI SZILÁRD – CSONTOS NÓRA 2009. Perspectivization and modes of quoting in hungarian. Acta Linguistica Hungarica 56: 441–68.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2004. Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében. Áron kiadó, Bp.

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. Kognitív szemantika. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2011. Kognitív egység és funkcionális változás a magyar nyelv történetében. *Magyar Nyelv* 107: 257–76.
- TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS 2004. Historical pragmatics. In: HORN, LAURENCE R. – WARD, GREGORY eds., *The Handbook of pragmatics*. Blackwell, Oxford, 538–61.
- VERSCHUEREN, JEF 1995. Pragmatic perspective. In: VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA–BLOMMAERT, JAN eds., *Handbook of pragmatics*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 1–19.
- VERSCHUEREN, JEF 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London – New York – Sydney – Auckland.
- VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA eds., 2009. *Key notions for pragmatics. Handbook of pragmatics highlights 1*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.

The pragmatic perspective in language history

The paper presents the potentials of involving a pragmatic perspective in the study of language history. The author first briefly introduces the background ideas of pragmatics as an approach to language study, then, by commenting on them, she discusses the theoretical and methodological questions of this understanding of pragmatics as they appear in historical linguistics. The aim of adopting the pragmatic perspective in historical linguistics – within the framework of functional cognitive linguistics – is to examine, with an emphasis on the traditional character of language use, the social, cultural and cognitive conditions of language changes, initiated by communication needs, paying attention also to the interrelations of these factors. The author describes language history not as a sequence of static states, but as a process of development of present interest. The understanding and linguistic representation of the world is treated as a medium formed by the changes of the empirical space, the changes of the linguistic representations are considered to be motivated as their purpose is to represent the world from a given perspective in linguistic interactions. Language changes, in the medium of language activities, are thus interpreted as achievements performed by people using utterances. Regarding methodological questions, the author gives special attention to the problems of mediality and reception. Finally, with the help of some research topics, the author illustrates how this pragmatic approach can be involved in the historical examination of the Hungarian language.

Keywords: historical pragmatics, pragmatic perspective, functional cognitive linguistics, development history, empirical space, cognitive and socio-cultural factors, mediality, Hungarian language.

CSONTOS NÓRA

A diskurzusjelölők alaptermészete a pragmatikai szemlélet tükrében

1. Bevezetés. – SCHIFFRIN (1987) úttörő jellegű munkája óta a diskurzusjelölők (DJ-k) kutatása számtalan elméleti és módszertani problémát vetett fel, jellemző módon HANSEN (2006: 29) ezt a kutatási területet lándzsahegy-

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. Kognitív szemantika. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2011. Kognitív egység és funkcionális változás a magyar nyelv történetében. *Magyar Nyelv* 107: 257–76.
- TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS 2004. Historical pragmatics. In: HORN, LAURENCE R. – WARD, GREGORY eds., *The Handbook of pragmatics*. Blackwell, Oxford, 538–61.
- VERSCHUEREN, JEF 1995. Pragmatic perspective. In: VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA–BLOMMAERT, JAN eds., *Handbook of pragmatics*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 1–19.
- VERSCHUEREN, JEF 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London – New York – Sydney – Auckland.
- VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA eds., 2009. *Key notions for pragmatics. Handbook of pragmatics highlights 1*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.

The pragmatic perspective in language history

The paper presents the potentials of involving a pragmatic perspective in the study of language history. The author first briefly introduces the background ideas of pragmatics as an approach to language study, then, by commenting on them, she discusses the theoretical and methodological questions of this understanding of pragmatics as they appear in historical linguistics. The aim of adopting the pragmatic perspective in historical linguistics – within the framework of functional cognitive linguistics – is to examine, with an emphasis on the traditional character of language use, the social, cultural and cognitive conditions of language changes, initiated by communication needs, paying attention also to the interrelations of these factors. The author describes language history not as a sequence of static states, but as a process of development of present interest. The understanding and linguistic representation of the world is treated as a medium formed by the changes of the empirical space, the changes of the linguistic representations are considered to be motivated as their purpose is to represent the world from a given perspective in linguistic interactions. Language changes, in the medium of language activities, are thus interpreted as achievements performed by people using utterances. Regarding methodological questions, the author gives special attention to the problems of mediality and reception. Finally, with the help of some research topics, the author illustrates how this pragmatic approach can be involved in the historical examination of the Hungarian language.

Keywords: historical pragmatics, pragmatic perspective, functional cognitive linguistics, development history, empirical space, cognitive and socio-cultural factors, mediality, Hungarian language.

CSONTOS NÓRA

A diskurzusjelölők alaptermészete a pragmatikai szemlélet tükrében

1. Bevezetés. – SCHIFFRIN (1987) úttörő jellegű munkája óta a diskurzusjelölők (DJ-k) kutatása számtalan elméleti és módszertani problémát vetett fel, jellemző módon HANSEN (2006: 29) ezt a kutatási területet lándzsahegy-

diszciplinának nevezi, BORDERÍA (2008: 1354) pedig pragmatikai gyakorlatozó-terepnek. A DJ-kutatás lándzsahegyére olyan nyelvészeti alapproblémák is felkerültek, mint a pragmatika és szemantika határfelületeinek, illetve szétválaszthatóságának kérdése (vö. pl. ANDERSEN 2001: 45; AIJMER 2002: 56), a grammatikalizáció folyamata és irányultsága (vö. TRAUGOTT 1995), a kohézió és koherencia elkülönítése (KROON 1995), a konceptuális és propozicionális jelentés közti különbségtétel (vö. BLAKEMORE 2002), a genderlektusok megkülönböztetésének legitimitása (vö. HOLMES 1995) és az írott és a beszélt (megtervezett, illetve spontán) nyelvhasználat közötti különbségek feltárása (vö. HANSEN 1998a).

Jelen tanulmány célja kettős: először a DJ-k négy alapvető jellegzetességére (kritériális jegyére) és az azokból adódó elméleti-módszertani problémákra keresek pragmatikai szemléletű magyarázatot, ezután a DJ-k funkcióinak feltérképezésére irányuló eddigi kutatásaim módszereit, eredményeit és implikációit vázoló fel-

2. A diskurzusjelölők jellemzői pragmatikai nézőpontból. – A diskurzusjelölőkre irányuló kutatások heterogenitása, a terminológiai sokféleség (vö. FURKÓ 2011a), illetve az egyes szerzők koherenciamodelljei és funkcionális tipológiai között megfigyelhető ellentmondásokra jellemző (vö. pl. SCHIFFRIN 1987; REDEKER 1990, 2006), hogy bár a DJ-kre jellemző alapvető formális-funkcionális tulajdonságok terén viszonylagos konszenzus alakult ki a szakirodalomban (vö. pl. SCHOURUP 1999; DÉR 2005; FURKÓ 2007), arról, hogy ezek a tulajdonságok pontosan mit takarnak, már megoszlanak a vélemények. A DJ-k *k o n n e k t i v i t á s á t*, összekapcsoló szerepét a legtöbben az egyik legalapvetőbb kritériális jegynek tekintik, nyitott kérdés viszont, hogy a diskurzusjelölők kizárólag a gazdaegység (az adott diskurzusjelölő hatókörébe tartozó megnyilatkozás) és a ko-textus viszonylatában jelölnek-e relációkat, vagy pedig a szöveg és a kontextus elemei közti kapcsolatokat jelölő elemeket is közéjük sorolhatjuk-e. Pragmatikai szempontból egyértelműen az utóbbi megoldást kell elfogadnunk, azaz nem érdemes éles határvonalat húzni a szövegen belüli és a szövegen túlmutató viszonyok jelölése között. A relevanciaelmélet ezt úgy fogalmazza meg, hogy a nyelvi és nem nyelvi szöveggörnyezet egyaránt a beszélő és a hallgató közös kognitív környezetének része (vö. pl. BLAKEMORE 2002), azaz a *szóval* DJ az alábbi két helyzetben ugyanazt a (konnektív) funkciót látja el:

- (1) **A:** *A legközelebbi kereszteződésnél balra kell kanyarodni.*
B: *Szóval nem megyünk el az egyetemig.*
- (2) **(A:** Hatalmas, élelmiszerekkel teli szatyrokkal érkezik.)
B: *Szóval az összes pénzed elköltötted* (l. BLAKEMORE 1987: 86).

A DJ-k másik alapvető tulajdonsága a *k o n t e x t u s f ü g g ő s é g*, ami miatt igen nehéz *j e l e n t é s ű k e t* a nyelvhasználat során betöltött konkrét *f u n k c i ó - i k t ő l* elkülöníteni. Sokak szerint (vö. pl. LEVINSON 2004) a diskurzusjelölők a mutatószókhoz hasonló szerepűek, mivel funkciójuk a kommunikatív szituáció egyes elemeitől függ, melyekkel indexikális kapcsolatot létesítenek. A radi-

kálian inherens jelentés alapú (homónímia), illetve radikálisan kontextusfüggő (monozémia) leírások kudarca révén a kurrens szakirodalomban leginkább a közreputas „poliszémia” megközelítés vált elfogadottá (vö. HANSEN 1998b: 240). Mindez könnyen értelmet nyerhet, amennyiben a konceptuális jelentés – procedurális jelentés, kontextusfüggetlen (inherens) jelentés – kontextusfüggő jelentés, konvencionális – nem konvencionális jelentéspárokra alapuló dichotómiákat fokozati skálákként tekintjük (vö. KOMLÓSI 1997: 69), azaz elfogadjuk a szemantika és a pragmatika szétválaszthatatlanságát, valamint mindkét terület prototípuselv alapján történő meghatározhatóságát.

A DJ-k harmadik jellemző tulajdonsága az, hogy szinkrón jelentésük és funkcionális spektrumuk tükrözi a diakrón fejlődésük, pragmatikalizációjuk¹ során végbement változásokat, azaz kizárólag diakrón szemszögből tudunk teljes képet kapni az egyes DJ-k konceptuális, illetve procedurális jelentéseiről (vö. TRAU GOTT 1995), valamint a magjelentés, illetve magjelentések és a kontextusban betöltött funkciók közötti kapcsolatrendszeréről. Pragmatikai nézőpontból ez azt jelenti, hogy a DJ-k funkcionális spektrumát a választás/egyezkedés/adaptáció dinamizmusa (vö. TÁTRAI 2011: 45) alakítja ki, mely a történetiségben is nyomon követhető.

A DJ-k negyedik alapvető kriteriális tulajdonsága extrém *multifunkcion alitásuk*, a funkcionális spektrumok feltérképezése pedig rávilágít a kommunikáció társas-kognitív természetére, a pragmatika mint szemléletmód, illetve a pragmatikai szemléletű DJ-kutatás szükségszerű inter- és multidiszciplinaritására, a kognitív és szociokulturális megközelítések egymást kiegészítő jellegére. Konkrét példával élve: az angol *oh* procedurális jelentése megragadható ugyan relevanciaelméleti meghatározással (pl. „kontextuális újraértelmezés/új egyezkedés iránti igény jelzése”; ANDERSEN 2001: 48), az ebből adódó interperszonális (pl. udvariassággal vagy benyomáskeltéssel kapcsolatos), interakciós (beszélőváltást, beszédforduló-kezdést jelző), idézésben, narratívákban betöltött funkciók feltérképezéséhez viszont a társalgáselemzés, az interakciós szociolingvisztika, a különböző udvariassági elméletek stb. nyújtanak segítséget.

3. A pragmatikai szemléletű DJ-kutatás módszerei. – Módszertani háttérfeltevéseim közé tartozik az induktív és deduktív érvelés egymást kiegészítő jellege, a kérdésfeltevéseknek, hipotéziseknek megfelelő adathalmazok használata, illetve az adatok összeállításának változatossága oly módon, hogy az intuíció, introspekció révén kapott példák és a valós beszédhelyzetek, illetőleg természetes nyelvi interakció során megfigyelhető nyelvhasználat egyaránt bizonyítékként szolgáljanak. A korpuszhasználat esetében a különböző korpusztípusok (összehasonlítható, illetve párhuzamos korpuszok) egymást kiegészítő, különböző célokat szolgáló jellege is említést érdemel. Mindezek mellett fontosnak tartom a kontrasztivitást, a kontrasztív elemzések végzését, mivel két- vagy többnyelvű kontextusok alapján a diskurzusjelölők funkcionális spektrumának széle-

¹ Pragmatikalizáción azt a folyamatot értem, amely során egyes nyelvi elemek fokozatosan elvesztik propozicionális jelentésüket, és egyre inkább metakommunikatív/interakcionális jellegű funkciókat látnak el.

sebb körű vizsgálata válik lehetővé; az egynyelvű leírásoknál (pl. parafrázisok, szemantikai jegyek felsorolása) explicitebb, ellenőrizhetőbb megállapításokat nyerhetünk; nyelv-, illetve kultúráközi különbségek feltárása révén univerzális pragmatikai, illetve diskurzusfunkciók kerülhetnek napvilágra; emellett a nyelv-elsajátítás és nyelvtanulás pragmatikai aspektusai is explicitebbé válhatnak.

Egynyelvű DJ-kutatásaim során az eddigiekben főként az angol *well, of course, I mean, actually, you know* és *oh* előfordulásait vizsgáltam. Kontrasztív vizsgálataim során az angol *of course* és a magyar *persze* (l. pl. FURKÓ 2011c), az *I mean/actually*, illetve *vagyis/mármint* (l. pl. FURKÓ 2011b), az angol *oh* és a magyar *ó* (l. pl. FURKÓ 2012) funkcionális spektrumait hasonlítottam össze. A kutatások során egynyelvű és párhuzamos korpuszokat, valamint magyar anyanyelvű alanyok nyelvi intuícióit vizsgáló kérdőíveket használtam fel. Az egynyelvű korpuszok esetében ún. együttjelentkezési tendenciákat (co-occurrence patterns) állapítottam meg, a párhuzamos korpuszokon alapuló elemzéseim során pedig azt vizsgáltam, hogy létezik-e összefüggés a forrásnyelvi diskurzusjelölők funkciói, klaszterelőfordulásai, illetve a célnyelvi megfelelőik között. A kérdőíves, nyelvi intuíciókat vizsgáló adatgyűjtés arra irányult, hogy a korpuszelemzés során az angol-magyar DJ-párok funkcionális spektruma között megfigyelt különbségek megerősítést nyerjenek.

Vizsgálódásaim legfontosabb eredménye, hogy olyan kötőszó/indulatszó forráskategóriákba tartozó nyelvi elemek funkcionális spektrumát térképeztem fel, melyeket korábban még nem vizsgáltak DJ-ként, azaz pragmatikai szemszögből. Az angol DJ-k esetében olyan funkciókat, illetve kontextusokat azonosítottam, melyeket egynyelvű korpuszok alapján végzett kutatások nem fedtek fel, így például az angol *of course* (~ *természetesen / persze / naná*) új információt jelölő funkcióját. Az angol-magyar DJ-párok (hamis barátok) kontrasztív vizsgálata révén pedig remélhetőleg megtettem az első lépést annak érdekében, hogy a magyar anyanyelvűek számára explicitté váljon, mely beszédhelyzetekben jár a DJ-k tükörfordítása nem szándékos, illetve nem kívánatos implikaturákkal, azaz mikor eredményez negatív pragmatikai transzfert (vö. THOMAS 1983).

4. Összegzés, kitekintés. – Tanulmányomban először a DJ-k konnektivitásának, kontextusfüggőségének, diakrón fejlődésének és multifunkcionalitásának kérdésköreit vázoltam fel különböző pragmatikai irányzatok nézőpontjából, majd a DJ-kutatás módszertanának egyes problémáit körvonalaztam eddigi vizsgálódásaim rövid bemutatása révén. A szakirodalomban megfigyelhető fogalmi, terminológiai és tipológiai heterogenitás a tanulmányban ismertetett kritériális jegyekre, illetve a DJ-k járulékos tulajdonságaira (pl. változó hatókör, szintaktikai opcionáltság, stílárius jegyek stb.) vezethető vissza, ezeket szintén könnyebben átláthatjuk és értelmezhetjük, amennyiben elfogadjuk a pragmatika és a szemantika prototípuselv alapján történő meghatározhatóságát és a nyelvi tevékenység választáson/egyezkedésen/adaptáción alapuló dinamizmusát.

Kulcsszók: diskurzusjelölők, pragmatikai szemlélet, pragmatikalizáció, kontextusfüggőség, konnektivitás.

A hivatkozott irodalom

- AIJMER, KARIN 2002. English discourse particles: evidence from a corpus. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- ANDERSEN, GISLE 2001. Pragmatic Markers and Sociolinguistic Variation: A Relevance-Theoretic Approach to the Language of Adolescents. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- BLAKEMORE, DIANE 1987. Semantic constraints on relevance. Blackwell, Oxford.
- BLAKEMORE, DIANE 2002. Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers. Cambridge University Press, Cambridge.
- BORDERÍA, PONS 2008. Introduction to the special issue on Empirical Data and Pragmatic Theory. *Journal of Pragmatics* 40: 1353–6.
- DÉR CSILLA ILONA 2005. Diskurzusszerveződés és grammatikalizáció – néhány magyar diskurzusjelölő kialakulásáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 102: 247–64.
- FISCHER, KERSTIN 2006. Towards an understanding of the spectrum of approaches to discourse particles: introduction to the volume. In: FISCHER szerk. 2006: 1–20.
- FISCHER, KERSTIN szerk. 2006. Approaches to Discourse Particles. Elsevier, Amsterdam.
- FURKÓ BÁLINT PÉTER 2007. The pragmatic marker – discourse marker dichotomy reconsidered – the case of *well* and *of course*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen.
- FURKÓ BÁLINT PÉTER 2011a. Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? *Officina Textologica* 16: 37–57.
- FURKÓ BÁLINT PÉTER 2011b. Reformulation markers in English and Hungarian. In: MATEOC, TEODOR szerk., Cultural Texts and Contexts in the English Speaking World. Oradea University Press, Oradea, 351–65.
- FURKÓ BÁLINT PÉTER 2011c. A Contrastive Study of English *of course* and Hungarian *persze*. In: BALOGNÉ BÉRCES KATALIN – FÖLDVÁRY KINGA – MÉSZÁROSNÉ KÓRIS RITA szerk., Proceedings of the HUSSE 10 Conference, Linguistics Volume. Hungarian Society for the Study of English, Debrecen, 95–107.
- FURKÓ BÁLINT PÉTER 2012. Oh what a difference an *ó* makes – a contrastive study of English *oh* and Hungarian *ó*. In: NÉMETH LENKE – SIMON ZOLTÁN – TARNÓC ANDRÁS – VARRÓ GABRIELLA szerk., Mítoszok bővületében: Ünnepi kötet Virágos Zsolt Kálmán 70. születésnapjára. – Enchanted by Myth: A Volume for Zsolt Kálmán Virágos on his 70th Birthday. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 437–53.
- HANSEN, MAJ-BRITT MOSEGAARD 1998a. The function of discourse particles: a study with special reference to spoken standard French. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- HANSEN, MAJ-BRITT MOSEGAARD 1998b. The semantic status of discourse markers. *Lingua* 104: 235–60.
- HANSEN, MAJ-BRITT MOSEGAARD 2006. A dynamic polysemy approach to the lexical semantics of discourse markers. In: FISCHER szerk. 2006: 21–42.
- HOLMES, JANET 1995. Women, Men and Politeness. Longman, London.
- KOMLÓSI LÁSZLÓ IMRE 1997. Inferential Pragmatics and Cognitive Structures: Situated Language Use and Cognitive Linguistics. Pécs Studies in Linguistics 3. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.

- KROON, CAROLINE 1995. Discourse particles in Latin. Gieben, Amsterdam.
- LEVINSON, STEPHEN C. 2004. Deixis and Pragmatics. In: HORN, LAWRENCE – GREGORY WARD szerk., *The handbook of pragmatics*. Blackwell, Oxford, 97–121.
- REDEKER, GISELA 1990. Ideational and pragmatic markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics* 14: 367–81.
- REDEKER, GISELA 2006. Discourse markers as attentional cues at discourse transitions. In: FISCHER szerk. 2006: 339–58.
- SCHIFFRIN, DEBORAH 1987. *Discourse Markers*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SCHOURUP, LAWRENCE 1999. Discourse markers: tutorial overview. *Lingua* 107: 227–65.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába*. Funkcionális kognitív megközelítés. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- THOMAS, JENNY 1983. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics* 4: 91–112.
- TRAUGOTT, ELIZABETH GLOSS 1995. The Role of the Development of Discourse Markers in a Theory of Grammaticalization. 12th International Conference on Historical Linguistics. Manchester, 13–18, August, 1995.

The basic properties of discourse markers reconsidered – a pragmatic perspective

The aim of this paper is to outline some of the theoretical and empirical problems that have been raised by research on discourse markers. In the first part of the paper I discuss four properties of the functional category of discourse markers that are frequently referred to as DMs' criterial features: connectivity, context-dependence, procedural meaning and multifunctionality. I argue that these properties can be best captured from a pragmatic perspective, i.e. with reference to communication as a dynamic process of choice-making, negotiation and adaptation (cf. Tátrai 2011: 45). In the second part of the paper some of the methodological principles, findings and implications of the author's own research are outlined with a view to illustrating some of the empirical challenges posed by the basic properties of discourse markers.

Keywords: discourse markers, pragmatic perspective, pragmatization, connectivity, context-dependence.

FURKÓ BÁLINT PÉTER

Megjegyzések a pragmatika tárgyáról és hasznáról

1. CHARLES MORRIS híres, 1938-ból származó pragmatikadefiníciójának megjelenése óta annyi kötetet és tanulmányt szenteltek azon kérdés megválaszolásának, hogy mi a pragmatika, hogy a hivatkozások felsorolása is bőven meghaladná cikkünk megengedett terjedelmét. Így rövid összefoglalónkban csak azokra a munkákra hivatkozunk pontosan, ahonnan gondolatokat is idézünk. A témában elmélyülni kívánó olvasó számára kiindulási pontot a rendelkezésre álló számos pragmatika-kézikönyv és tankönyv jelenthet.

E munkák jelentős része a pragmatikát a nyelvtudomány részterületeként definiálja, amely a természetes nyelvi jelentést vizsgálja, csakúgy, mint a szemantika.

- KROON, CAROLINE 1995. Discourse particles in Latin. Gieben, Amsterdam.
- LEVINSON, STEPHEN C. 2004. Deixis and Pragmatics. In: HORN, LAWRENCE – GREGORY WARD szerk., *The handbook of pragmatics*. Blackwell, Oxford, 97–121.
- REDEKER, GISELA 1990. Ideational and pragmatic markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics* 14: 367–81.
- REDEKER, GISELA 2006. Discourse markers as attentional cues at discourse transitions. In: FISCHER szerk. 2006: 339–58.
- SCHIFFRIN, DEBORAH 1987. *Discourse Markers*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SCHOURUP, LAWRENCE 1999. Discourse markers: tutorial overview. *Lingua* 107: 227–65.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába*. Funkcionális kognitív megközelítés. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- THOMAS, JENNY 1983. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics* 4: 91–112.
- TRAUGOTT, ELIZABETH GLOSS 1995. The Role of the Development of Discourse Markers in a Theory of Grammaticalization. 12th International Conference on Historical Linguistics. Manchester, 13–18, August, 1995.

The basic properties of discourse markers reconsidered – a pragmatic perspective

The aim of this paper is to outline some of the theoretical and empirical problems that have been raised by research on discourse markers. In the first part of the paper I discuss four properties of the functional category of discourse markers that are frequently referred to as DMs' criterial features: connectivity, context-dependence, procedural meaning and multifunctionality. I argue that these properties can be best captured from a pragmatic perspective, i.e. with reference to communication as a dynamic process of choice-making, negotiation and adaptation (cf. Tátrai 2011: 45). In the second part of the paper some of the methodological principles, findings and implications of the author's own research are outlined with a view to illustrating some of the empirical challenges posed by the basic properties of discourse markers.

Keywords: discourse markers, pragmatic perspective, pragmatization, connectivity, context-dependence.

FURKÓ BÁLINT PÉTER

Megjegyzések a pragmatika tárgyáról és hasznáról

1. CHARLES MORRIS híres, 1938-ból származó pragmatikadefiníciójának megjelenése óta annyi kötetet és tanulmányt szenteltek azon kérdés megválaszolásának, hogy mi a pragmatika, hogy a hivatkozások felsorolása is bőven meghaladná cikkünk megengedett terjedelmét. Így rövid összefoglalónkban csak azokra a munkákra hivatkozunk pontosan, ahonnan gondolatokat is idézünk. A témában elmélyülni kívánó olvasó számára kiindulási pontot a rendelkezésre álló számos pragmatika-kézikönyv és tankönyv jelenthet.

E munkák jelentős része a pragmatikát a nyelvtudomány részterületeként definiálja, amely a természetes nyelvi jelentést vizsgálja, csakúgy, mint a szemantika.

tika, de a két szakterület a jelentés eltérő aspektusaira specializálódik. Ezt az álláspontot képviseli például LEVINSON (1983: 32), aki szerint a pragmatika a legígéretesebb módon a következőképpen definiálható: „jelentés mínusz szemantika”. Arra a kérdésre, hogy milyen alapon választhatók el ezek után a szemantika és a pragmatika által vizsgált jelentéskomponensek, többféle válasz létezik. Ezek közül az elsőt GAZDAR (1979: 2) nevéhez szokás kötni: a pragmatika a megnyilatkozások jelentésének azon aspektusaival foglalkozik, amelyeket nem lehet megmagyarázni az igazságfeltételekre való közvetlen hivatkozással.

Egy másik elkülönítési lehetőség szerint, amely mellett például KATZ (1977) érvel, a szemantikát az ún. konvencionális jelentéssel, a pragmatikát pedig a jelentés ezen kívüli aspektusaival foglalkozó területnek tekinthetjük. Amint GAZDAR (1979) KATZ (1977: 14) híres („anonim levél”) példájának elemzése során rámutat, a konvencionális jelentésnek ugyanakkor nem lehet a kontextusfüggő jelentés a „komplementuma”. Tekintsük az alábbi két mondatot:

- (1) *Tamás kutyusa megölte Janka nyusziját.*
- (2) *Tamás kutyája megölte Janka nyulát.*

GAZDAR (1979: 3) szerint a fenti (1) mondatot hallva egy kompetens beszélő arra gondol, hogy azt egy gyerek írta, valaki, aki azt akarja, hogy gyerekek higgyék, valaki, aki azt gondolja, hogy gyerekekhez szól, vagy valaki, aki azt akarja, hogy azt higgyék, hogy gyerekekhez szól. A (2) alatti mondat hallatán ugyanaz a beszélő ilyen következtetést nem von le. Azaz a két mondat jelentése közötti különbség konvencionális, de a kontextusra is vonatkozik.

A példa tehát azt bizonyítja, hogy a konvencionalitás paramétere és a kontextusfüggőség paramétere a szemantika és a pragmatika elkülönítésének két különböző módját adja meg. (A kétféle kritériumrendszer megkülönböztetéséhez l. még GUTTMANN 2012.) A két kritériumrendszer a szemantika/pragmatika háttér ellentétes oldalára helyezi például az indexált kifejezések vizsgálatát (ezek jelentése konvencionálisan meghatározott, de a kontextustól függ).

Nézetem szerint a tanulmány második részében tárgyalt pragmatikai jelölők (vagy diskurzuspartikulák) jelentése az indexált kifejezésekhez hasonlóan konvencionálisan meghatározott, de kontextusfüggő. Az igazságfeltételeesség szempontjából ugyanakkor különbözőképpen viselkednek: míg az indexált kifejezések hozzájárulnak a mondat igazságfeltételeihez, a pragmatikai jelölők nem.

Könnyen belátható ezek után, hogy az olyan klasszikus pragmatikai kutatási témák közül, mint amilyenek a deixis, a társalgási implikaturák, az előfeltevések vagy a beszédaktusok, szinte egyet sem találunk, amely mindhárom fenti szempont alapján a pragmatikához tartozóként lenne definiálható. (Ezek azok a témák, amelyeket mind a LEVINSON 1983 pragmatika-tankönyv, mind a HORN–WARD 2005 kézikönyv a pragmatika kutatási témái között sorol fel.) Csak abban a tulajdonságban egyeznek meg, hogy a fenti definíciók legalább egyike szerint a pragmatika területére esnek. Természetesen a fenti három szemponton túl számos további is megjelenik a szakirodalomban a szemantika és pragmatika elhatárolására, amelyekről itt hely

hiányában nem tudunk szólni. (KIEFER 2007: 41 definíciója, amely szerint a pragmatika tárgya a „mondatnak megfelelő megnyilatkozás sajátos, csak a beszédhelyzet alapján meghatározható jelentése”, az utóbbi két álláspont valamilyen szintű egyesítésének tekinthető. Mindezekről l. még pl. ARIEL 2010 áttekintését.)

Annak érdekében, hogy a pragmatika vizsgálódási körét olyan módon leheszen körülhatárolni, hogy az a klasszikus pragmatikai témákat mind lefedje, ún. „erőnyő”-definíciók is születtek, mint amilyen MEY (1993: 42) javaslata, amely szerint a pragmatika „azt tanulmányozza, hogy a társadalmi környezet hogyan határozza meg az emberi nyelvhasználat körülményeit.”¹ Amint ARIEL (2010) rámutat, nehéz olyan nyelvi jelenséget találni, amely a fenti típusú megközelítés alapján ne lenne a pragmatika tárgya. E következményeket legtöbbször a javaslatokat megfogalmazó kutatók is felismerték, ami arra vezette őket, hogy a pragmatikát ne a nyelvtudománynak egy a szintaxissal, szemantikával stb. egyenrangú részterületként tekintésük, hanem valamilyen más módon. MEY (1993, 2009) például azt az álláspontot fogalmazza meg, hogy a pragmatika nem a nyelvtudomány részterülete, hanem egy perspektíva. Hasonló álláspontot foglal el VERSCHUEREN (1995) is.

Egy közbülsőnek tekinthető lehetséges nézetet képvisel ARIEL (2010), aki a pragmatikát nyelvészeti diszciplínának tekinti, de kiemeli a grammatikából. Azt állítja, hogy míg az utóbbi a kódolt, és így nem törölhető jelentésekkel foglalkozik, a pragmatika a kódolt jelentésekből levonható következtetéseket tanulmányozza, amelyek minden esetben törölhetők.

E terminológiai sokféleség láttán a legproduktívabb stratégiának azt gondolom, ha a kutatásba fektetett energiákat minél több konkrét jelentéstani probléma megoldására fordítjuk, még akkor is, ha nem világos, hogy ezek inkább a szemantika vagy a pragmatika körébe tartoznak-e, mert ezen munkálatok segíthetnek egyrészt azon kérdések pontosabb körvonalazásához, amelyekkel a pragmatikának foglalkoznia kell, másrészt pedig azon módszerek és követelmények kidolgozásához és finomításához, amelyek alapján a magukat pragmatikainak tekintő kutatások színvonala egyértelműbben megítélhető lesz, mint jelenleg. Jelentéstani problémák megoldásán formalizált elméletek megalkotását értem, amelyek nemcsak azon adatok megmagyarázására alkalmasak, amelyekre kitalálták őket, hanem olyan összefüggések felfedezésére is, amelyek korábban nem voltak érzékelhetők (l. CHOMSKY 1957). Egy, a fenti tulajdonságoknak megfelelő elméleti megközelítést mutatok be a jelen írás 2. pontjában, amely egy népszerű pragmatikai téma, a pragmatikai vagy diskurzusjelölők (vagy -partikulák), konkrétan a magyar *vajon* kifejezés interpretációjával kapcsolatos számos jelenségre tud magyarázatot adni.

A kutatások eredményeinek összehasonlítását nehezíti az a tény, hogy a pragmatika – legalábbis aszerint, ahogyan ezt a terminust a jelenlegi gyakorlatban alkalmazzák – két, egymástól módszertanában és tárgyában különböző részterületre tagolódik, amelyekre LEECH (1983: 10–1) a *szociopragmatika* (*sociopragmatics*), illetve a *pragmanyelvészet* (*pragmalinguistics*) terminusok segítségével utal. A *szociopragmatika* nevű, kevésbé absztrakt részterület a pragmatikának a szocioló-

¹ „Pragmatics is the study of the conditions of human language uses as these are determined by the context of society” (MEY 1993: 42).

giához közeli területe, amely a különböző kultúrák, beszélői közösségek, társadalmi szituációk és társadalmi osztályok nyelvhasználatával foglalkozik. Ezzel szemben, a pragmatika „nyelvészetibb” végén elhelyezkedő *pragmanyelvészet* (*pragmalinguistics*) azzal foglalkozik, hogy a nyelv milyen eszközöket állít a pragmatikai jelentés (illokúciók) kifejezésének szolgálatába. Ebből a leechi különbségtételből levezethető az a következtetés, hogy míg a pragmanyelvészet szorososan kell, hogy támaszkodjon a nyelvészet többi részterületének eredményeire, és az elméleti magyarázatok megalkotása során a nyelvészeti elméletekkel szemben támasztott követelményeket kell, hogy szem előtt tartsa, a szociopragmatikai elméletek értékelésének alapelvei közelebb kell, hogy álljanak azokhoz az alapelvekhez, amelyek segítségével a szociológiai elméleteket szokás értékelni. A pragmatika részterületeinek differenciáltsága mellett látszik érvelni MEY (2009: 796) is: „a pragmatika nem egy egységes diszciplína abban az értelemben, hogy egységes módszere lenne és egyetlen tárgya.”

Az alábbiakban bemutatandó elemzés a pragmanyelvészet kérdéseire ad válaszokat egy formális modell alkalmazásával, amely, mint a formális modellek általában, tesztelhető és így akár falszifikálható predikciókat fogalmaz meg egy természetes nyelvi kifejezés használatával kapcsolatban.

2. Ami a magyar *vajon* kifejezés formai tulajdonságait illeti, a szakirodalom szerint alkalmas a kérdő mondatok diagnosztizálására, mivel egyedül ilyen mondatokban fordulhat elő (KENESEI 1992: 691; KÁLMÁN szerk. 2001: 98, a vonatkozó fejezet TRÓN VIKTOR munkája).

Azzal kapcsolatban, hogy hogyan lehet a *vajon* jelentését, vagy a *vajon*-t tartalmazó mondatok jelentését a legmegfelelőbben leírni, már jobban megoszlanak a vélemények. TEMESI (1961: 261) szerint a kifejezés „érdeklődő, kérdő szándékunkat nyomatékosítja”, FERENCZY (1964) szerint „a magában tűnődő ember kíváncsiságát fejezi ki”. PÓLYA (2006: 126) úgy fogalmaz, hogy „az eredetileg feleletet váró kérdő mondatba belépve a *vajon* a mondatot úgy változtatta meg, hogy az a beszélő kételyét, tűnődését továbbra is kifejezve nem várt feleletet”, SCHIRM (2011) pedig több olyan használatot idéz, ahol a kifejezés egy kérdő mondatot a retorikai kérdés interpretációjával ruház fel. A kérdés most már csak az, hogy a felsoroltak (vagy az egyéb lehetségesek) közül melyik jellemzés írja le legmegfelelőbben a *vajon* jelentését. Míg TEMESI, FERENCZY, PÓLYA és SCHIRM megállapításaikat konstruált vagy korpuszból származó jólformált példák vizsgálatára alapozzák, úgy vélem, hogy a kérdés eldöntésében egy jellemzően pragmalingvisztikai (vagyis a nyelvészeti diszciplínától származó) módszer tehet különösen jó szolgálatot: rosszul formált diskurzusok konstruálása. (További példákért és eleméleti megfontolásokért l. GÄRTNER–GYURIS 2012).

Tegyük fel, hogy a (3) mondat ismerősök között hangzik el, akik régen nem találkoztak, a (4) alattit pedig egy rendőr teszi fel kihallgatáskor egy gyanúsítottnak:

(3) (**Vajon*) *hog*y vagy?

(4) (**Vajon*) *hog*y hívják magát?

Az a tény, hogy a fenti kontextusokban, ahol a kérdés célja az információszerezés, a (3–4) mondatok *vajon*-t tartalmazó változata nem fogadható el, azt a nézetet támogatja, amely szerint a *vajon* azt fejezi ki, hogy a kérdezőt érdekli a kérdésre adandó válasz, anélkül, hogy a választ a hallgatótól várná. Az (5) alatti példában egy olyan párbeszédet találunk, amelynek harmadik mondatát kifejezetten a *vajon* jelenléte teszi elfogadhatóvá:

- (5) **A:** *Hallottál mostanában Mariról valamit?*
B: *Sajnos nem.*
A: *#(Vajon) még mindig Szegeden dolgozik?*

A második megnyilatkozása a *vajon* nélkül azért nem lenne elfogadható az adott szituációban, mert azt tükrözné, hogy a kérdező figyelmen kívül hagyta **B** megnyilatkozását, amelyből következik, hogy utóbbi nem rendelkezik elegendő információval a kérdés megválaszolásához.²

A következő feladat a fenti tanulságok elméleti alapú megfogalmazása. Ez legkönnyebben MAYNARD (1995) alapján tehető meg, aki szerint a standard főmondati kérdő mondatok két dolgot fejeznek ki: 1. a beszélő kíváncsi a kérdésre adható válaszra (ahol a kérdés tartalma a propozicionális tartalomtól függ), és 2. a kérdés feltevése a válasz megadására való felszólítással egyenértékű. (Az 1. komponens SEARLE [1969: 66] elméletében a kérdezés beszédaktusa *előkészületi és őszinteségi feltételei* tartalmát, a 2. komponens pedig az *őszinteségi és lényegi feltételek* tartalmát fedi le.) Ezek után elmondható, hogy a *vajon*-t tartalmazó kérdő mondatok közös jellemzője az, hogy hiányzik belőlük a fenti 2. jelentéskomponens, vagyis amellet, hogy megfogalmazzák, hogy a beszélőt érdekli a válasz, nem tekinthetők egyidejűleg a válasz megadására való felszólításként. Az ilyen kérdéseket a továbbiakban tűnődő (angolul: *reflective*) kérdéseknek fogjuk nevezni. (Bővebben I. GÄRTNER–GYURIS 2012.)

A *vajon* fenti típusú jelentését FARKAS–BRUCE (2009) diskurzuselméletében lehet a legegyszerűbben megragadni. A szerzők tanulmányukban bemutatják a román *oare* kifejezést tartalmazó kérdő mondatok jelentésének formalizálási lehetőségeit, amely a magyar *vajon* kifejezés rokonának látszik.

FARKAS–BRUCE diskurzusmodellje a következő elemekből áll: 1. a *Közös Alap* (KA, angolul *Common Ground*), amely azon propozíciókat tartalmazza, amelyek igazságát a diskurzus összes résztvevője elfogadja („el van mellettük kö-

² A Pragmatikai Kerekasztal szervezői (NÉMETH T. ENIKŐ és TÁTRAI SZILÁRD) úgy gondolják, hogy az (5) alatti példát lehet a *vajon* nélkül olyan kontextusban használni, amelyben **A** azért teszi fel első kérdését, hogy előkészítse a másodikát, és az elsőre kapott válasz ismeretében már csak azért teszi fel a második kérdését, hogy tudassa, mire lett volna kíváncsi valójában. Ez pontosan egy olyan kontextus, amelyben **A** második megnyilatkozásának elhangzása idején már nyilvánvaló, hogy a beszélő nem vár választ a hallgatótól arra a kérdésre, amit a *Még mindig Szegeden dolgozik?* kérdő mondat normál körülmények között kifejez. Én erősen kételkedem abban, hogy a fenti kérdő mondat *vajon* nélküli olyan változata, amely sem más pragmatikai jelölőt, sem speciális intonációs mintát nem tartalmaz, elfogadható lehet ebben a kontextusban. A kérdést ugyanakkor csak megfélelően végiggondolt kísérletek segítségével lehet megnyugtatóan eldönteni.

telezve”); 2. mondatokból és jelentéseiből álló párok listája, amelyet *Asztal*-nak neveznek, és ami azt kódolja, hogy „miről van szó”, illetve mik a „nyitott kérdések” a diskurzus aktuális fázisában; valamint 3. „projektált” vagy preferált jövőbeni Közös Alapok halmaza, a *Projektált Halmaz* (PH, angolul *Projected Set*). A diskurzusok célja az, hogy a beszélők által kölcsönösen elfogadott állítások halmazát (a „közös tudást”), azaz KA-t növeljék, és emellett a felmerülő kérdéseket tisztázzák, vagyis, hogy az *Asztal* üres legyen. Amikor az *Asztal* üres, akkor jut a diskurzus „stabil” állapotba. A *Projektált Halmaz* azt kódolja, hogy milyen módokon változhat a KA tartalma akkor, ha az *Asztal*-ról lekerülnek azok az elemek, amelyek még rajta vannak.

Tegyük fel, hogy egy kanonikus kijelentő mondat elhangzik egy olyan kontextusban, ahol az *Asztal* üres, azaz nincs „nyitott kérdés”. Jelöljük a mondat elhangzása előtti Közös Alapot KA_i -vel, az elhangzó mondatot S_{dekl} -lel, a mondat jelentését (egy propozíciót) tartalmazó egyelemű halmazt $\{p_S\}$ -sel, a mondat kimondása előtti *Projektált Halmaz* PH_i -vel. Mivel a mondat kimondása előtt az *Asztal* üres, a $KA_i = PH_i$. A kimondás után a $\langle S_{\text{dekl}}, \{p_S\} \rangle$ pár hozzáadódik az *Asztal*-hoz, a *Projektált Halmaz* (PH_{i+1}) pedig a következőképpen néz ki:

$$(6) \quad PH_{i+1} = \{PH_i \cup \{p_S\}\}$$

Amennyiben a hallgató explicit vagy implicit módon jelzi, hogy nem tiltakozik a mondat tartalma ellen, akkor $\langle S_{\text{dec}}, \{p_S\} \rangle$ lekerül az *Asztal*-ról, az új Közös Alap pedig $KA_i \cup \{p_S\}$ lesz.

Ha a diskurzus hasonló állapotában (üres *Asztal* esetén) például egy standard eldöntendő kérdés, S_{int} , hangzik el, hatása a következő. Egyrészt, az *Asztal*-ra kerül a $\langle S_{\text{int}}, \{p_S, \neg p_S\} \rangle$ pár, amelynek a második eleme az eldöntendő kérdés interpretációja (l. HAMBLIN 1973). Másrészt, kétféle jövőbeni Közös Alap projektálódik: az egyik olyan, amelyben a kérdésre adott válasz pozitív, a másik pedig olyan, amelyben negatív. Ez azt jelenti, hogy PH_{i+1} két elemből áll (amelyek természetesen maguk is halmazok), amint (7) mutatja:

$$(7) \quad PH_{i+1} = \{\{PH_i \cup \{p_S\}\}, \{PH_i \cup \{\neg p_S\}\}\}$$

A fenti diskurzusban az *Asztal* akkor válik üressé, ha az eldöntendő kérdésre válasz érkezik, ebben az esetben, a válasz polaritásától függően, az új Közös Alap $KA_i \cup \{p_S\}$ vagy $KA_i \cup \{\neg p_S\}$ lesz.

A *vajon*-t tartalmazó kérdések hatása a kontextusra aszerint modellezhető, amit FARKAS–BRUCE (2009) a román *oare* kifejezést tartalmazó kérdő mondatokról javasol. Eszerint e *tűnődő kérdéseket* kifejező mondatok kimondásakor a *Projektált Halmaz* a (7) alattival ellentétben nem két, hanem háromelemű:

$$(8) \quad PH_{i+1} = \{\{PH_i \cup \{p_S\}\}, \{PH_i \cup \{\neg p_S\}\}, \{PH_i\}\}$$

A (7) és (8) közötti különbség azt modellezi, hogy míg a kanonikus kérdő mondatok kimondása után a diskurzus nem kerülhet stabil állapotba (ez megfelel

annak az intuíciónak, hogy nem zárható le anélkül, hogy a beszélőknek hiányérzetük ne lenne), a *vajon*-t tartalmazó kérdő mondatok válasz nélkül is maradhatnak. Ez a megoldás összhangban van azzal a ténnyel, hogy a *vajon*-t tartalmazó kérdéseket nem tilos megválaszolni (l. pl. SCHIRM 2011 példáit). Arra a tényre, hogy a beszélők miért elsősorban akkor használják a *vajon*-t, amikor nem várnak választ, FARKAS–BRUCE (2009) nyomán egy grice-i magyarázatot adhatunk: a kanonikus jelentés kifejezhető mind a kanonikus mind a speciális alakú, azaz *vajon*-t tartalmazó kérdések segítségével is, a speciális jelentés viszont csak a speciális alakúval. Így, ha a hallgatók a speciális alakú kérdő mondatokkal találkoznak, akkor a speciális jelentést rendelik hozzá, abból a megfontolásból, hogy ha a beszélő a kanonikus jelentést akarta volna kifejezni, akkor választhatta volna az egyszerűbb formát is.

Felmerül a kérdés, hogy a fenti javaslatból hogyan vezethető le az az intuíció, amely például az alábbi (9) mondatokkal kapcsolatban is felmerül, hogy a *vajon* hozzáadása bizonyos kérdő mondatok esetében a mondat retorikai kérdésként való interpretációját³ váltja ki:

- (9) *Van-e vajon más választása Magyarországnak, mint az Unióhoz való csatlakozás?* (Magyar Nemzeti Szövegtár)

Tekintettel arra, hogy (9) és az ehhez hasonló példák esetében a hallgató nem kell, hogy feltétlenül retorikai kérdésként interpretálja a megnyilatkozást, úgy gondoljuk, hogy a fenti interpretáció az alábbi esetekben áll csak elő. A hallgató ismerni véli a kérdésre adható választ, és azt triviálisnak is gondolja, nemcsak a maga, hanem a beszélő számára is. Úgy gondolja, hogy a beszélő nem azért mondta ki a releváns kérdő mondatot, hogy kifejezze, érdeklí a kérdésre adható válasz, hanem azért, hogy annak eljátszása révén, hogy érdeklí a válasz, ráirányítsa az ő (vagyis a hallgató) figyelmét a válaszra. Amennyiben a hallgató nem gondolja, hogy a *vajon*-os kérdésre adható válasz triviális, a retorikai kérdés-interpretáció nem hívódik elő.

Kulcsszók: kontextus, szemantika, pragmalingvisztika, pragmatika, pragmatikai jelölő, tűnődő kérdés.

A hivatkozott irodalom

- ARIEL, MIRA 2010. *Defining Pragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge.
 BAR-HILLEL, YEHOŠUA 1970. *Aspects of Language*. Magnes Press, Jerusalem.
 CHOMSKY, NOAM 1957. *Syntactic Structures*. Mouton, The Hague.
 FARKAS, DONKA – KIM, BRUCE 2009. On reacting to assertions and polar questions. *Journal of Semantics* 27: 81–118.

³ A retorikai kérdésként való interpretáción azt értjük, MEIBAUER (1986) nyomán, hogy a megfelelő mondat kimondása után nem egy többemű PH jön létre, mint a kanonikus kérdések esetében, hanem egy egyemű, mint a kijelentő mondatok esetében.

- FERENCZY GÉZA 1964. Nyelvművelő levelek. Gondolat, Bp.
- GAZDAR, GERALD. 1979. *Pragmatics: Implicature, Presupposition and Logical Form*. Academic Press, New York.
- GÄRTNER, HANS-MARTIN – GYURIS, BEÁTA 2009. Modulating question acts: The case of the Hungarian particle *vajon*. Előadás a 10th Szklarska Poręba Workshop on the Roots of Pragmasemantics című konferencián, Szklarska Poręba, 2009. március 15.
- GÄRTNER, HANS-MARTIN – GYURIS BEÁTA 2012. Pragmatic markers in Hungarian: some introductory remarks. *Acta Linguistica Hungarica* 59: 387–426.
- GUTTMANN, DANIEL 2012. Use-conditional meaning. Doktori disszertáció. Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main. Kézirat.
- HAMBLIN, CHARLES L. 1973. Questions in Montague English. *Foundations of Language* 10: 41–53.
- HORN, LAURENCE R. – GREGORY WARD szerk. 2005. *The Handbook of Pragmatics*. Blackwell, Oxford.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ szerk. 2001. *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan 1*. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- KATZ, JERROLD J. 1977. *Propositional Structure and Illocutionary Force*. Crowell, New York.
- KENESEI ISTVÁN 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In: *StrNyt*. 1: 529–713.
- KIEFER FERENC 2007. *Jelentélemélet*. Corvina, Bp.
- LEECH, GEOFFREY 1983. *Principles of Pragmatics*. Longman, Harlow.
- LEVINSON, STEPHEN C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MAYNARD, SENKO 1995. Interrogatives that seek no answers: Exploring the expressiveness of rhetorical interrogatives in Japanese. *Linguistics* 33: 501–30.
- MEIBAUER, JÖRG 1986. *Rhetorische Fragen*. Niemeyer, Tübingen.
- MEY, JACOB L. 1993. *Pragmatics: An introduction*. Blackwell, Oxford.
- MEY, JACOB L. 2009. Pragmatics: Overview. In: MEY, JACOB L. szerk., *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. 2nd Edition. Elsevier, Kidlington, 786–97.
- MORRIS, CHARLES. 1938. *Foundations of the Theory of Signs*. International Encyclopedia of Unified Science 1/2. University of Chicago Press, Chicago.
- PÓLYA KATALIN 2006. Észrevételek a *vajon* történetéhez, In: BÜKY LÁSZLÓ – FORGÁCS TAMÁS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IV*. JATE Press, Szeged, 125–31.
- SCHIRM ANITA 2011. A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a *vajon* elemek története és szinkrón státusza alapján. Doktori disszertáció. SZTE BTK, Szeged. Kézirat.
- SEARLE, JOHN 1969. *Speech acts*. Cambridge University Press, Cambridge.
- TEMESI MIHÁLY 1961. A módosítószók, In: *MMNyR*. 1: 206–62.
- VERSCHUEREN, JEF 1995. The pragmatic perspective. In: VERSCHUEREN, JEF – JAN-OLA ÖSTMANN – JAN BLOMMAERT szerk., *Handbook of Pragmatics. Manual*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 1–19.

Remarks on the subject and use of pragmatics

The paper reconsiders current popular definitions of pragmatics. It emphasizes the distinction between pragmalinguistics and sociopragmatics proposed by Leech (1983), and argues for a formal

approach to solving problems of pragmatics, by analyzing the conditions on the appearance of *vajon* in Hungarian interrogatives within the theory proposed by Farkas and Bruce (2009).

Keywords: context, pragmatics, pragmalinguistics, pragmatic marker, reflective question, semantics.

GYURIS BEÁTA

Lehetőségek a pragmatikai képesség tanulmányozására a pragmatika, a nyelvészet és a kognitív idegtudomány határán*

1. A pragmatikafelfogások közül kutatásaimban elsősorban az emberi elme megismerő funkcióit szem előtt tartó nézetekkel dolgozom, hiszen munkám olyan társalgások létrejöttére keresett és keres ma is választ, ahol a megértés az interakció résztvevői között valamilyen okból nem a beszélő szándékainak megfelelően jön létre. Mind egészséges, mind pedig patológiás nyelvhasználó személyek diskurzusainak sikertelensége meghatározó lehet abból a szempontból, hogy megértsük a pragmatikai képesség szerepét a sikertelen nyelvhasználatban. A félreértéseink lehetséges okairól NÉMETH T. ENIKŐvel közösen adtunk számot (IVASKÓ–NÉMETH T. 2002).

Jelen rövid írásban főként a neurolingvisztikai irodalomból jól ismert patológiás nyelvi formáknak a társalgásokban való előfordulására helyezem a hangsúlyt, illetve kitérek arra, hogy miért érdemes a pragmatikai képességet más képességekkel együtt is vizsgálni a nyelvi működés alaposabb feltérképezése során. Az 1990-es évek neuropragmatikai tárgyú kutatásai ráirányították a figyelmet ezekre a jelenségekre. 1998-ban PARADIS (1998) szerkesztésében jelent meg a *Journal of Neurolinguistics* tematikus kötete, és 2000-ben a *Brain and Language* tematikus száma (STEMMER–SCHÖNLE 2000) a neuropragmatikai kutatások akkori összefoglaló tanulmányaival.

Az ilyen irányú vizsgálódások hátterében meghúzódó pragmatikafelfogás visszanyúlik a CHARLES MORRIS (1938) által meghatározott felfogáshoz. A jel és a jelhasználó közti kapcsolat feltárása a pragmatikai kompetencia megértésében úgy értelmeződik, hogy egyaránt figyelembe veszi a jelhasználat produktív és interpretatív oldalát is a különböző képességekkel rendelkező, vagy éppen azok hiányával küzdő humán jelhasználók körében (PERKINS 2008). Meglehetősen tág teret hagyva ezáltal arra, hogy a jellegzetes hiányjelenségekből és az ép jelhasználatúak tipikus jelhasználatából éppen úgy tudjon releváns megállapításokat tenni, mint ahogyan a jelhasználati fejlődés feltárásakor törekszik az egyes képességek közti jól összerendezett kapcsolatokat megfejteni. NÉMETH T. ENIKŐ (2006) írása is felhívja figyelmünket ennek a tág értelmezésnek a problémájára, azonban az elme társas viselkedésben betöltött szerepét szem előtt tartó újabb kognitív pszichológiai és neuropszichológiai kutatások rámutattak arra, hogy a nyelvhasználat társas meg-

* Az írás elkészültét a Konvergencia – Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj – 2012 (A2–MZPD–12) elnevezésű pályázat támogatta.

approach to solving problems of pragmatics, by analyzing the conditions on the appearance of *vajon* in Hungarian interrogatives within the theory proposed by Farkas and Bruce (2009).

Keywords: context, pragmatics, pragmalinguistics, pragmatic marker, reflective question, semantics.

GYURIS BEÁTA

Lehetőségek a pragmatikai képesség tanulmányozására a pragmatika, a nyelvészet és a kognitív idegtudomány határán*

1. A pragmatikafelfogások közül kutatásaimban elsősorban az emberi elme megismerő funkcióit szem előtt tartó nézetekkel dolgozom, hiszen munkám olyan társalgások létrejöttére keresett és keres ma is választ, ahol a megértés az interakció résztvevői között valamilyen okból nem a beszélő szándékainak megfelelően jön létre. Mind egészséges, mind pedig patológiás nyelvhasználatú személyek diskurzusainak sikertelensége meghatározó lehet abból a szempontból, hogy megértsük a pragmatikai képesség szerepét a sikertelen nyelvhasználatban. A félreértéseink lehetséges okairól NÉMETH T. ENIKŐvel közösenadtunk számot (IVASKÓ–NÉMETH T. 2002).

Jelen rövid írásban főként a neurolingvisztikai irodalomból jól ismert patológiás nyelvi formáknak a társalgásokban való előfordulására helyezem a hangsúlyt, illetve kitérek arra, hogy miért érdemes a pragmatikai képességet más képességekkel együtt is vizsgálni a nyelvi működés alaposabb feltérképezése során. Az 1990-es évek neuropragmatikai tárgyú kutatásai ráirányították a figyelmet ezekre a jelenségekre. 1998-ban PARADIS (1998) szerkesztésében jelent meg a *Journal of Neurolinguistics* tematikus kötete, és 2000-ben a *Brain and Language* tematikus száma (STEMMER–SCHÖNLE 2000) a neuropragmatikai kutatások akkori összefoglaló tanulmányaival.

Az ilyen irányú vizsgálódások hátterében meghúzódó pragmatikafelfogás visszanyúlik a CHARLES MORRIS (1938) által meghatározott felfogáshoz. A jel és a jelhasználó közti kapcsolat feltárása a pragmatikai kompetencia megértésében úgy értelmeződik, hogy egyaránt figyelembe veszi a jelhasználat produktív és interpretatív oldalát is a különböző képességekkel rendelkező, vagy éppen azok hiányával küzdő humán jelhasználók körében (PERKINS 2008). Meglehetősen tág teret hagyva ezáltal arra, hogy a jellegzetes hiányjelenségekből és az ép jelhasználatúak tipikus jelhasználatából éppen úgy tudjon releváns megállapításokat tenni, mint ahogyan a jelhasználati fejlődés feltárásakor törekszik az egyes képességek közti jól összerendezett kapcsolatokat megfejteni. NÉMETH T. ENIKŐ (2006) írása is felhívja figyelmünket ennek a tág értelmezésnek a problémájára, azonban az elme társas viselkedésben betöltött szerepét szem előtt tartó újabb kognitív pszichológiai és neuropszichológiai kutatások rámutattak arra, hogy a nyelvhasználat társas meg-

* Az írás elkészültét a Konvergencia – Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj – 2012 (A2–MZPD–12) elnevezésű pályázat támogatta.

nyilvánulásai úgy értelmezhetők, mint olyan biológiailag determinált létezők, melyek univerzálisan jelen vannak a humán (nem pusztán verbális) kommunikációban (számos szerző közül például FRITH–FRITH 1999; FRITH 2007; BALCONI 2010).

2. A korábban is alkalmazott, a pragmatikai képesség épségét mérő tesztelési eljárások (például PENN 1985) egyrészt olyan viselkedéses válaszokat elváró tesztekkel álltak, melyekben az egyes feladatok a feltételezett rész-képesség szerepét voltak hivatottak pontosan körüljárni, míg a kísérleti pragmatikai módszerek (NOVECK–SPERBER 2004) mellett ismerünk olyan leírásokat is, melyek a megfigyelés módszerével rögzítették későbbi elemzésük adatait (SMITH–LEINONEN 1992). Ahogyan a társtudományokban, így például a neurolingvisztikában, pszicholingvisztikában, fejlődés-neuropszichológiában és kognitív idegtudományban, neuropszichológiában egyre inkább elérhetővé váltak a modern képalkotó eljárások alkalmazásából nyerhető adatok, úgy fordult a kurrens neuropragmatika is ezen területek eredményeinek aktív alkalmazása felé. Amint azt COULSON (2004) is kiemeli, az egyes nyelvhasználati formákhoz különféle képalkotó eljárásokkal követett kísérleti helyzetekből arra lehet következtetni, hogy más-más területek egymással összehangolt jól működése szükséges ahhoz, hogy a jelhasználat megfelelő módon interpretálódjon. Mind a metaforikus megértés, mind a viccmegértés vagy a nyelvi jelekhez kapcsolódó nem nyelvi jelek együttes használatának ilyen módon monitorozott eljárásai arra engednek következtetni, hogy nem egyetlen terület felelős a nyelvhasználatért, hanem több olyan részterület, melyek kiegyenlített feladatmegosztással vesznek részt a folyamatban. A jobbféltekesérült betegek spontán társalgásaik során a szavakat és a mondatokat az ún. szaliens (GIORA 2007) értelemben, azaz a gyakori, könnyen és automatikusan előhívódó formákból építik fel, nem lévén képesek a kontextusépítés komplexebb formáira. Éppen ezért korlátozott a metafora-, ironia- és viccmegértésük is, hiszen a nem konvencionális értelmezéshez szükségük lenne annak kikövetkeztetésére, hogy az adott szituációban miért nem a könnyen bejósolható, gyakori forma jelenik meg, vagyis mitől releváns az el nem várt fizikai stimulus (HAPPÉ 1993, 1998).

PERKINS (2007/2010: 45) CHOMSKY (2002: 63) felfogását is idézve amellet érvel, hogy az ún. pragmatikai szerzett zavarok sokféleségének magyarázatához úgy jutunk közelebb, ha a pragmatikai képességet olyan emergens létezőként fogjuk fel, mint ami olyan részegységek fölött gyakorol vezérlő és összehangoló szerepet, mely részegységek külön akár működhetnek is megfelelően – ám ahhoz, hogy egy adott cél érdekében, például egy konkrét cél érdekében létrehozott nyelvi inger megfelelő megértéséhez és megértetéséhez sikerüljön általuk jutni, ahhoz mindenképpen szükség van az egyes részegységek pontosan összerendezett feladatmegosztására.

A korábbi leírások is számot adtak arról, hogy a szerzett pragmatikai zavarok esetében igen sokféle típusba sorolható nyelvhasználati deficit keletkezhet, melyek olyan eltérésekben öltöttek testet, hogy a leírásuk során nem egyszerű megmutatni, mely zavar milyen mértékben magyarázható a nyelv nem szó szerinti alkalmazásának formái azonosítása alapján (BARA–TIRASSA–ZETTIN 1997; PARADIS 1998; PARADIS 2001/2009; PERKINS 2003).

A perkinsi (2008) emergens felfogással több szempontból is érdemes egyet

értünk. 1. PERKINS úgy definiálja a pragmatikai képességet, hogy szem előtt tartja az elme azon tulajdonságát, mely szerint vannak olyan magasabb szintű kognitív folyamatok, melyek nemcsak egyetlen terület és/vagy speciális alrendszer feladataként értelmezhetők, hanem több részterület által együttesen létrehozott működésként adnak egymással asszociatív kapcsolatban lévő területektől származó összehangolt tevékenységüknek köszönhetően eredményt. 2. Az egyes korábban is leírt nyelvhasználati deficitiek értelmezésére vonatkozóan attól látszik meggyőzőnek érvelése, hogy nem az egyes nem konvencionális formák adta változatokat tekinti külön-külön deficitnek, hanem egy olyan absztrakt gondolkodást tesz lehetővé az általa javasolt megközelítés, melyben a nyelv egyes szintjein megjelenő deficitiek részei egy olyan működésnek, ahol az aktuális használat adja a jelek motiváltságát. Mindebből az következik, hogy a nyelvfejlődésre vonatkozóan már korábban is vallott epigenetikus felfogás (MACWHINNEY 2003) kiterjeszhető, más aspektusból is elfogadhatóvá válhat. Azaz nemcsak a nyelvhasználat és a nyelvtudás elsajátítására tekinthetünk úgy, mint epigenetikusan létező részrendszerek egymás kiépülését és finomra hangolását végző és összegző összetevőire, hanem a felnőtt nyelvhasználókra is tekinthetünk úgy, mint olyan kognitív struktúrákkal rendelkező egyénekre, akik egy megnyilatkozás sikeres megértéséhez és produkciójához az adott nyelv kódszerű ismeretén túl olyan képességeiket is aktiválják, melyek az adott szituációban elvárhatóak. Fejlődéses pragmatikai vizsgálatainkban ezt a fajta szemléletet követjük, amikor az óvodás korú gyermekek nyelvhasználatában beálló jellegzetes változásokat regisztráltunk a négy éves korban bekövetkező mentalizációs folyamatok kiépülésének tükrében, valamint a kiskamasz kor megugró számú nem konvencionális nyelvi formájának megjelenését kutatva (LENGYEL–BALÁZS–IVASKÓ 2011; IVASKÓ–LENGYEL–KOMLÓSI 2012). Több hazai és nemzetközi adattal szinkronban arra jutottunk (vö. SCHNELL 2007), hogy a mások vélekedéseinek feltételezése, illetve a frontális tevékenység erőteljes fejlődése mellett bekövetkező pragmatikai ugrás először a négyéves kori változásban, majd a kilenc év körüli változásban mutatkozik meg leginkább a nyelv nem szó szerinti értelmezésének vonatkozásában.

BALCONI és AMENTA (2010) is amellett érvelnek, hogy olyan integratív és jól szinkronizált funkcióknak kell a nyelv produkciójához és megértéséhez hozzájárulniuk, melyek a beszélő céljainak megfelelően közvetíthetik úgy üzenetét, hogy közben kognitív képességeik sokasága vesz részt a megvalósításban. A neuropragmatikának az lenne a feladata, hogy minél pontosabban tudjon nyilatkozni ezen képességek egymáshoz való viszonyáról a nyelvi jelek megfelelő használatának és megértésének létrehozása szempontjából (BARA–TIRASSA 2000; STEMMER 2008).

A végrehajtó funkciók és a szándéktulajdonítási képesség közti viszony pontosabb megértése egyrészt elméleti pragmatikai szempontokból, másrészt a neurológiailag is releváns lokalizációt is figyelembe véve látszik fontosnak. A következtetések szerepe ebben az értelemben a relevanciaelmélet (SPERBER–WILSON 1986/1995) által nem demonstratív következtetésként leírt módon történhet, de a patológiás jelhasználatúak adataiból úgy látszik, hogy ezek a mentális műveletek korlátozottan működnek a jobb frontális lebenyi sérüléssel rendelkezőknél,

valamint az autizmussal élőknel és az Asperger-szindrómásoknál (HAPPÉ 1993, 1998; GYÖRI ET AL. 2002; GYÖRI 2006). Ez a szemlélet jellemzi azt a gondolkodásmódot, mellyel egy korábbi diagnosztikus módszert (IVASKÓ 2001) kiegészítve TÓTH ALINKÁVAL közösen kialakítottunk egy olyan képes teszteljárást, mellyel magyar jobb féltekei sérültek deficiteit írtuk le egészségesekkel összevetve (TÓTH–IVASKÓ 2012), jelenleg pedig afáziás személyek differenciáldiagnosztikájában használjuk. Egy olyan új terápiás mód (IVASKÓ–TÓTH 2012a) 2012 ősze óta tartó klinikai kipróbálása során alkalmazzuk a két teszteljárást, ahol a megtartott pragmatikai képesség adja a beszédterápia egyik alapját. Míg a jobb féltekei sérültek esetében (kérgi és mély állományi közti különbségtétel figyelembevételével) az oksági viszonyok felismerésére vonatkozóan szignifikáns eltérést találtunk korban megfelelő egészségesekkel összevetve a természetes okság és az intencionális okság tekintetében is, addig az agrammatikus afáziás személyek okfejtése megtartott képességként jellemezhető, szándéktulajdonítási képességeik is épek.¹

Korábban a PhD-disszertációmban (IVASKÓ 2004a) is hoztam érveket arra vonatkozóan, hogy az afáziás betegek kompenzációs stratégiái olyan összerendezetten vannak jelen a megnyilatkozásaik során, hogy elégséges bizonyítékot szolgáltatnak arra a feltevésre nézve, hogy rendelkeznek ugyan mentális reprezentációkkal a szándékaikat illetően, de ezen szándékaikat nem képesek megfelelő verbális kód segítségével kinyilvánítani. Más jel segítségével azonban (főként a Broca-típusú afáziások) ugyanakkor igen (vö. AHLSEN 2006). A tapasztaltak megerősítették azokat a korábbi neurolingvisztikai vélekedéseket, melyek szerint léteznie kell egy olyan képességnek, mely összehangoló funkcióval rendelkezik a nyelvi jelek adekvát használata és adekvát értelmezése során működő képességek felett. Pragmatikai szempontból az egészséges anyanyelvi beszélők sikertelen diskurzusainak a felismerése és a javításukra irányuló törekvések kialakítása során ugyanazon képességünk aktiválódik, mint amikor egy agrammatikus afáziás beszélő próbálja nyilvánvalóvá tenni szándékait partnere számára oly módon, hogy közben folyton arra törekszik, hogy az általa használat töredékes kód értelmezhetőségéről is informálják (PERKINS–MILROY 1997). A jobb féltekei sérültek ezzel szemben nem értik meg megfelelően a kommunikátor szándékait; ők maguk pedig rövid, egyszerű, de jól szerkesztett, konvencionális módon értelmezhető mondatokban fejezik ki magukat. Nem ellenőrzik fokozatosan a partner visszajelzéseit a megértésre vonatkozóan.

Ennek a kutatásnak (IVASKÓ 2000) a hazai újszerűségére mutatott rá PLÉH CSABA 2000-ben a Nemzetközi Pragmatikai Társaság budapesti konferenciájának plenáris előadásában, majd később a *Pragmatics* folyóiratban megjelent írásában

¹ Eljárásunk kidolgozását és bevezetését, mely az SZTE ÁOK Neurológiai Klinika Neuro-rehabilitációs Osztálya és a Nyelvtudományi Doktori Iskola Fejlődés és Neuropragmatikai Kutatócsoportja közti együttműködésben valósul meg, egy javarészt megváltozott munkaképességűeket foglalkoztató szegedi vállalat, a SZEFO Zrt. támogatja. Célunk ugyanis az, hogy igen rövid idő alatt tudjunk kreatív nyelvhasználóvá fejleszteni olyan bal féltekei stroke-on átesett személyeket, akiknek korlátozott nyelvi kód áll rendelkezésükre szándékaik kifejezéséhez (IVASKÓ–TÓTH 2012b). – Köszönettel tartozom mind a betegeknek, a kísérleti személyeknek (gyerekeknek, felnőtteknek egyaránt), családtagjaiknak, valamint az SZTE ÁOK Neurológiai Klinikának.

(PLÉH 2000). Szintén általa megfogalmazott módon hivatkozik ezekre a munkákra a moduláris pragmatikaszemlélet lehetséges feltételezését vizsgálva egy másik tanulmány (PLÉH 2003), és a jobb féltekei sérültek jellegzetes pragmatikai deficitjeinek bemutatásakor is (PLÉH 2012). GYÖRI MIKLÓSNak köszönhetően a pragmatikai zavarok mibenlétével is foglalkozó pszichológia-tankönyv vonatkozó fejezete emeli ki (HAHN–GYÖRI 2003: 217) a pragmatikai kompetencia jobb féltekei sérülteknél megjelenő deficitekkel kapcsolatos korábbi munkáim (IVASKÓ 2004b) hazai újdonságát.

3. 2006-ban elnyert Bolyai János Kutatási Ösztöndíj pályázatomban is azt vallottam, hogy fontos lenne egy egységes pragmatikaelméleti keretben kezelni a sikertelen egészséges diskurzusokat és azokat, ahol valamelyik résztvevő nyelvi és/vagy nyelvhasználati képessége csak korlátozottan van jelen, hiszen csak így lehet módunk magyarázatot adni a sérült nyelvhasználatúak és az egészséges partnereik közti kölcsönös megértési és megértetési manővereik mibenlétéről. A relevancia-elméleti keret és a kognitív neuropszichológia fentebb röviden bemutatott, a mai kísérleti pragmatikai vizsgálatokkal összhangban lévő kutatásai jó megoldást kínálnak arra, hogy a perkinsi értelemben vett emergens felfogást képviselni tudjunk.

Abban a reményben zárom ezt a rövid tanulmányt, hogy az az összefogás, mely a pragmatikai kerekasztal létrejöttével elindult, még erősebb alapot tud biztosítani ahhoz, hogy az emberi jelhasználatot, elsősorban a nyelvhasználatot egyre pontosabban érthessük, és ha arra szükség van egy adott populációban, minél hatékonyabban tudjuk fejleszteni is. A pragmatikai kompetenciának a jelentések megtalálásában betöltött szerepének pontosabb leírása fontos megállapításokkal szolgálhat egy olyan terápiás eljárás kidolgozásában is, ahol a dyshyponoia (PARADIS 1998) lenne könnyebben kezelhető.

Kulcsszók: pragmatikai kompetencia, neuropragmatika, emergens felfogás, relevancia, pragmatikai zavarok.

A hivatkozott irodalom

- AHLSÉN, ELISABETH 2006. Introduction to Neurolinguistics. John Benjamins, Amsterdam.
- BALCONI, MICHELA 2010. Biological Basis of Linguistic and Communicative systems: From Neurolinguistics to Neuropragmatics. In: BALCONI, MICHELA szerk., Neuropsychology of Communication. Springer Verlag Italia, Milan, 3–27.
- BALCONI, MICHELA – AMENTA, SIMONA 2010. From Pragmatics to Neuropragmatics. In: MICHELA BALCONI szerk., Neuropsychology of Communication. Springer Verlag Italia, Milan, 93–111.
- BARA, BRUNO – TIRASSA, MAURIZIO 2000. Neuropragmatics: brain and communication. Brain and Language 71: 10–4.
- BARA, BRUNO G. – TIRASSA, MAURIZIO – ZETTIN, MARINA 1997. Neuropragmatics: Neuropsychological constraints on formal theories of dialogue. Brain and Language 59: 7–49.
- CHOMSKY, NOAM 2002. On Nature and Language. Cambridge University Press, Cambridge.

- COULSON, SEANA 2004. Electrophysiology and Pragmatic Language Comprehension. In: NOVECK, IRA A. – SPERBER, DAN szerk., *Experimental Pragmatics*. Palgrave Mac Millan, Basingstoke, 187–206.
- FRITH, CHRIS 2007. *Making up the Mind. How the Brain Creates our Mental World*. Blackwell Publishing, Oxford.
- FRITH, CHRIS – FRITH, UTA 1999. Interacting minds – A biological basis. *Science* 286: 1692–5.
- GIORA, RACHEL 2007. Is Metaphor Special? *Brain and Language* 100: 111–4.
- GYÖRI MIKLÓS – GY. STEFANIK KRISZTINA – KANIZSAI NAGY ILDIKÓ – BALÁZS ANNA 2002. Naiv tudatelmélet és nyelvi pragmatika magasan funkcionáló autizmusban: reprezentációs zavar, performanciakorlát vagy kompenzáció? In: RACSMÁNY–KÉRI szerk. 2002: 11–40.
- GYÖRI MIKLÓS 2006. *Autism and Cognitive Architecture*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- HAHN NOÉMI – GYÖRI MIKLÓS 2008. A kommunikáció modelljei és alapfolyamatai. In: CSÉPE VALÉRIA – GYÖRI MIKLÓS – RAGÓ ANETT szerk., *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Osiris, Bp., 196–229.
- HAPPÉ FRANCESCA 1993. Communicative competence and theory of mind in autism: A test of relevance theory. *Cognition* 48: 101–19.
- HAPPÉ FRANCESCA 1998. Language and Communication Disorders in Autism and Asperger's Syndrome. In: STEMMER, BRIGITTE – WHITAKER, HARRY A. szerk., *Handbook of Neurolinguistics*. Academic Press, New York.
- IVASKÓ LÍVIA 2000. Az afáziás nyelvhasználat sikertelenségének okairól. Előadás a Magyar Kognitív Tudományi Társaság VIII. konferenciáján. Szeged, 2000. február 4–6.
- IVASKÓ LÍVIA 2001. Pragmatikai deficitek neurolingvisztikai diagnosztizálása. Előadás a Magyar Idegtudományi Társaság konferenciáján. Szeged, 2001. január 24–27.
- IVASKÓ LÍVIA 2002. Az afáziás nyelvhasználat sikertelenségének okairól. In: RACSMÁNY – KÉRI szerk. 2002: 40–51.
- IVASKÓ LÍVIA 2004a. A pragmatikai kompetencia szerepe a sikertelen diskurzuskban. Doktori disszertáció. SZTE, Szeged. Kézirat.
- IVASKÓ LÍVIA 2004b. A pragmatikai kompetencia: nyelvelméleti érvek és neurolingvisztikai realitás. In: IVASKÓ LÍVIA szerk., *A kommunikáció útjai*. Gondolat Kiadó, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Bp., 181–96.
- IVASKÓ LÍVIA – NÉMETH T. ENIKŐ 2002. Types and reasons of communicative failures: a relevance theoretical approach. *Modern Filológiai Közlemények* 4: 31–43.
- IVASKÓ LÍVIA – LENGYEL ZSUZSANNA – KOMLÓSI BOGLÁRKA 2012. Human-specific abilities underlying the telling and interpretation of stories, narratives and actions. Prezentáció a NIL 2012 nemzetközi konferencián, Párizsban, 2012. szeptember 4–6.
- IVASKÓ LÍVIA – TÓTH ALINKA 2012a. Acquired pragmatic disorders of right hemisphere damaged patients. In: BOTINIS, ANTONIS szerk., *Proceedings of the Conference on Experimental Linguistics*. ISEL University of Athens, Athen. 65–69. (<http://conferences.phil.uoa.gr/exling/ExLing%202012%20proceedings.pdf>)
- IVASKÓ LÍVIA – TÓTH ALINKA 2012b. Az asszociatív terápiás megközelítés szerepe az afáziás betegek nyelvi rehabilitációjában a szegedi Neurológiai Klinikán. Előadás az Újabb lehetőségek és módszerek az afázia diagnosztikájában és terápiájában, a rehabilitáció színterei című konferencián. Budapest, 2012. április 14.

- LENGYEL ZSUZSANNA – BALÁZS PATRÍCIA – IVASKÓ LÍVIA 2011. Intended or not intended, literal or nonliteral meaning – some evidence from normally developing Hungarian children. 12th International Pragmatics Conference, Manchester, England, 2011. július 3–8.
- MACWHINNEY, BRIAN 2003. A nyelvfejlődés epigenezise. In: PLÉH CSABA – KOVÁCS GYULA – GULYÁS BALÁZS szerk., *Kognitív idegtudomány*. Osiris Kiadó, Bp., 506–27.
- MORRIS, CHARLES 1938. *Foundations of the theory of signs*. Chicago University Press, Chicago.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2006. Pragmatika. In: KIEFER FERENC szerk., *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Bp., 222–61.
- NOVECK, IRA A. – SPERBER, DAN eds. 2004. *Experimental Pragmatics*. Palgrave MacMillan, Basingstoke.
- PARADIS, MICHEL 1998. The other side of language. Pragmatic competence. *Journal of Neurolinguistics* 11: 1–10.
- PARADIS, MICHEL 2001/2009. Cerebral division of labour in verbal communication. In: DOMINIEK, SANDRA – ÖSTMAN, JAN-OLA – VERSCHUEREN, JEF eds., *Cognition and Pragmatics*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 53–77.
- PENN, CLAIRE 1985. The profile of communicative appropriateness. *South African Journal of Communication Disorders* 32: 18–23.
- PERKINS, LISA – MILROY, LESLEY 1997. Sharing the communicative burden: A conversation-analytic account of aphasic/non-aphasic interaction. *Multilingua* 16. 2/3: 199–217.
- PERKINS, MICHAEL 2003. Clinical pragmatics. In: VERSHUEREN, JEF, ÖSTMAN, JAN-OLA – J. BLOMMAERT, JAN – BULCEAN, C. eds., *Handbook of Pragmatics*. John Benjamins, Amsterdam, 1–29.
- PERKINS, MICHAEL 2007/2010. *Pragmatic impairment*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PERKINS, MICHAEL R. 2008. Pragmatic Impairment as an Emergent Phenomenon. In: BALL, MARTIN J. et al. eds., *The Handbook of Clinical Linguistics*. Blackwell Publishing, Oxford, 79–92.
- PLÉH CSABA 2000. Modularity and pragmatics: some simple and some complicated ways. *Pragmatics* 10: 415–38.
- PLÉH CSABA 2003. Modularitás és pragmatika. In: PLÉH CSABA szerk., *A természet és a lélek*. Osiris Zsebkönyvtár, Bp.
- PLÉH CSABA 2012. *A társalgás pszichológiája*. Osiris Kiadó, Bp.
- RACSMÁNY MIHÁLY – KÉRI SZABOLCS szerk. 2002. *Architektúra és patológia a megismerésben*. Kognitív Szeminárium. Books in Print, Bp.
- SCHNELL ZSUZSANNA 2007 *Tudatelmélet és pragmatika*. Idiomatikus nyelvelsajátítás. In: MUND KATALIN – KAMPIS GYÖRGY szerk., *Tudat és elme*. Typotex, Bp., 147–67.
- SMITH, BENITA R. – LEINONEN, EEVA 1992. *Clinical Pragmatics*. Chapman and Hall, London – New York.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986/1995. *Relevance*. Communication and Cognition. Blackwell, Oxford – Cambridge (MA).
- STEMMER, BRIGITTE 2008. Neuropragmatics: disorders and neural systems. In: STEMMER, BRIGITTE – WHITAKER, HARRY A. eds., *Handbook of the Neuroscience of Language*. Elsevier, Amsterdam, 177–89.

- STEMMER, BRIGITTE – SCHÖNLE, PAUL WALTER 2000. Neuropragmatics in the 21st century. *Brain and Language* 68: 389–91.
- TÓTH ALINKA – IVASKÓ LÍVIA 2012. Szerzett pragmatikai zavarok. *Gyógypedagógiai Szemle* 40: 25–35.

Investigating pragmatic competence in pragmatics, linguistics, and cognitive neuroscience

The aim of this paper is to demonstrate the relation of disciplines that are responsible for the investigation of pragmatic competence. In accordance with Perkins's (2008) perspective it is argued that pragmatic competence can be viewed as an emergent phenomenon. Our studies are based on the idea that pragmatic competence is responsible for the appropriateness of utterances in various communicative situations. We have several reasons to say that the human frontal lobe has a crucial role in organizing communicative behaviour.

Keywords: pragmatic competence, neuropragmatics, emergent perspective, relevance, pragmatic disorders.

IVASKÓ LÍVIA

A pragmatika mint kommunikációtudomány

1. A „Retorikai lexikon”-ban (ADAMIK főszerk. 2010) a pragmatika feladatkörét úgy jellemeztem, mint annak vizsgálatát, hogyan használják az emberek a nyelvet céljaik elérésére különböző kontextusokban, és hogyan értelmezik egymás megnyilatkozásait (958). E tág meghatározás első fele NÉMETH T. ENIKŐ (2006: 223–4) nézetét visszahangozza, második fele pedig a hallgató mentális tevékenységére utal, amelynek eredményeképpen egy hallott vagy olvasott nyelvi közlésből képes a konvencionális jelentéstől eltérő vagy azon túlmutató gondolati tartalmakat is levezetni. Pontosítva a lexikon szócikkében leírtakat: felfogásom szerint a pragmatika egyfelől a beszélői szándékok implicit nyelvi kifejezőmódjaival, másfelől azok megértésével és a lehetséges félreértések okaival foglalkozik (utóbbiról l. pl. IVASKÓ–NÉMETH T. 2002; IVASKÓ 2005), de hatóköre részben kiterjeszhető a nem nyelvi (pl. képi metaforák, l. WHITTOCK 1990) és a multimodális kommunikáció (pl. kép+hang+szöveg, l. FORCEVILLE–URIOS-APARISI 2009) interpretálására is.

A beszélői szándékok mindig összetettek: az emberek általában egyszerre szeretnének lényegre törők és udvariasak lenni, igyekeznek hatékonyan elősegíteni egyéni boldogulásukat és kielégíteni társas szükségleteiket, az érdeklükben álló cselekvésre ösztönözni, befolyásolni a partnereket és eközben minél jobb benyomást tenni rájuk, nem beszélve az ezeknek a szándékoknak a felismertetésére vagy elrejtésére vonatkozó magasabb rendű szándékokról (NÉMETH T. 2008a). Ezért minden megnyilatkozás jelentése többretegű. Egy ismert megkülönböztetés szerint, amely a kommunikációkutatás ún. stanfordi vagy Palo Alto-i

- STEMMER, BRIGITTE – SCHÖNLE, PAUL WALTER 2000. Neuropragmatics in the 21st century. *Brain and Language* 68: 389–91.
- TÓTH ALINKA – IVASKÓ LÍVIA 2012. Szerzett pragmatikai zavarok. *Gyógypedagógiai Szemle* 40: 25–35.

Investigating pragmatic competence in pragmatics, linguistics, and cognitive neuroscience

The aim of this paper is to demonstrate the relation of disciplines that are responsible for the investigation of pragmatic competence. In accordance with Perkins's (2008) perspective it is argued that pragmatic competence can be viewed as an emergent phenomenon. Our studies are based on the idea that pragmatic competence is responsible for the appropriateness of utterances in various communicative situations. We have several reasons to say that the human frontal lobe has a crucial role in organizing communicative behaviour.

Keywords: pragmatic competence, neuropragmatics, emergent perspective, relevance, pragmatic disorders.

IVASKÓ LÍVIA

A pragmatika mint kommunikációtudomány

1. A „Retorikai lexikon”-ban (ADAMIK főszerk. 2010) a pragmatika feladatkörét úgy jellemeztem, mint annak vizsgálatát, hogyan használják az emberek a nyelvet céljaik elérésére különböző kontextusokban, és hogyan értelmezik egymás megnyilatkozásait (958). E tág meghatározás első fele NÉMETH T. ENIKŐ (2006: 223–4) nézetét visszahangozza, második fele pedig a hallgató mentális tevékenységére utal, amelynek eredményeképpen egy hallott vagy olvasott nyelvi közlésből képes a konvencionális jelentéstől eltérő vagy azon túlmutató gondolati tartalmakat is levezetni. Pontosítva a lexikon szócikkében leírtakat: felfogásom szerint a pragmatika egyfelől a beszélői szándékok implicit nyelvi kifejezőmódjaival, másfelől azok megértésével és a lehetséges félreértések okaival foglalkozik (utóbbiról l. pl. IVASKÓ–NÉMETH T. 2002; IVASKÓ 2005), de hatóköre részben kiterjeszhető a nem nyelvi (pl. képi metaforák, l. WHITTOCK 1990) és a multimodális kommunikáció (pl. kép+hang+szöveg, l. FORCEVILLE–URIOS-APARISI 2009) interpretálására is.

A beszélői szándékok mindig összetettek: az emberek általában egyszerre szeretnének lényegre törők és udvariasak lenni, igyekeznek hatékonyan elősegíteni egyéni boldogulásukat és kielégíteni társas szükségleteiket, az érdeklükben álló cselekvésre ösztönözni, befolyásolni a partnereket és eközben minél jobb benyomást tenni rájuk, nem beszélve az ezeknek a szándékoknak a felismertetésére vagy elrejtésére vonatkozó magasabb rendű szándékokról (NÉMETH T. 2008a). Ezért minden megnyilatkozás jelentése többretegű. Egy ismert megkülönböztetés szerint, amely a kommunikációkutatás ún. stanfordi vagy Palo Alto-i

iskolájától ered, minden közlésfolyamatnak van egy tartalmi (kommunikációs) és egy kapcsolati (metakommunikációs) síkja (WATZLAWICK–BEAVIN–JACKSON 1967/2009; BUDA 1982; GRIFFIN 2000/2001: 155–67). Az egyik a „mi”-t, a másik a „hogyan”-t jelöli, vagyis azt, miként fejezi ki a közlő – elsősorban, de nem kizárólag nem verbális és szupraszegmentális eszközökkel – viszonyulását saját megnyilatkozásának tartalmához, a partnerekhez és a szituációhoz. A metakommunikációs sík felfedezése hozzájárult ahhoz, hogy a kommunikáció folyamatát (amelybe az első pillantásra megtévesztő terminológia ellenére valójában beleértjük a metakommunikációt is) ne csupán úgy szemléljük, mint információcserét valamilyen témáról, hanem úgy is, mint személyek közötti társas interakciót. A társas kapcsolatok nem másodlagosak a konkrét beszédtema mellett, hanem gyakran még annál is fontosabbak. A beszéd tárgyról szóló információcserét a grice-i típusú racionalitási elvek vagy maximák irányítják, a kommunikáció társas oldalát pedig olyan interperszonális elvekkel vagy maximákkal írhatjuk le, amelyek az udvariasság, az arculatmunka, a benyomáskeltés és a befolyásolás jelenségeihez kapcsolódnak (NÉMETH T. 2003, 2004; NEMESI 2009, 2011, 2012a). Az interperszonális elvek érvényesülése sokszor valamilyen fokú nyelvi indirektséget eredményez, de van, amikor támogatják a direktséget célzó racionalitási elveket (pl. bók, hízelgés, gratuláció, kínálás, köszönetnyilvánítás). Mivel az effajta beszédaktusok esetében nem lehet a tartalmi és a kapcsolati síkot világosan elválasztani, ráadásul a kapcsolati sík is a kommunikáció szerves része, a pragmatikában¹ nem terjedt el a *metakommunikáció* terminus, amely egyébként szorosan összefonódott a nem verbális kommunikáció fogalmával (nem ritka, hogy az értelmiségi diskurzusban – tévesen – szinonimaként használják a két kifejezést).

A szándékfelismerés és -felismertetés a kognitív szemlélet előretörésével lett egyre központibb kérdés a kortárs elméleti kutatásban. A pragmatika a beszédhelyzettől függő jelentéseket tanulmányozza (KIEFER 2000, 2003, 2004), így a konvencionális jelentésbe kódolt szándékok (pl. az explicit performatívumok a beszédaktus-elméletben) csak annyiban érdekesek számára, amennyiben kiindulópontul szolgálnak a következtetést igénylő (nem átlátszó) szándékok megértéséhez.² Néhány fontos kiegészítéssel lényegében ma is érvényesnek tartom GRICE (1975, 1989/2011: 27–42) társalgásiimplikátúra-modelljét, amelynek első lépcsője a konvencionális jelentés feldolgozása: 1. Nem a teljes mondatjelentés, hanem a lexikai egységek konvencionális jelentése a kiindulópont. 2. A konvencionális jelentés dinamikus fogalom: időben, a nyelvváltozatok és az egyéni nyelvi tapasztalatok függvényében módosulhat, mi(k) lesz(nek) a legkiugróbb jelentése(i) egy kifejezésnek. 3. A jelentések a mentális lexikon-

¹ Érdemes megjegyezni: WATZLAWICK–BEAVIN–JACKSON (1967/2009: 13–4) – MORRIS (1938) és CARNAP (1942) hármas szemiotikai felosztására (szintaxis, szemantika, pragmatika) hivatkozva – a társas érintkezés pragmatikai oldalát úgy értelmezik, mint a kommunikációnak az összes résztvevő magatartására tett hatását, beleértve a nem verbális kísérőjelenségeket is (vö. a beszédaktus-elmélet p e r l o k ú c i ó fogalmával).

² A beszédhelyzettől nem függő, de következtetési műveletet feltételező jelentésfajtákat (előfeltevés, konvencionális implikátúra, gyenge implikáció, általánosított társalgási implikátúra) a szemantikához sorolom (vö. KIEFER 2000: 29–31, 38–64).

ban tehát súlyozva vannak: a gyakoribbak, ezáltal ismerősebbek kiemelkednek, a kevésbé gyakoriak lejjebb sorolódnak, függetlenül attól, hogy eredetileg szó szerintiek vagy figuratívak. 4. Nem a grice-i maximák megsértése az egyetlen „nyom”, amely rávezeti a hallgatót arra, hogy a beszélő szándéka eltér a konvencionális jelentés által meghatározottól (a vokális és nem verbális kommunikáció, a műfaj és a beszélő társalgási szokásainak ismerete stb. ugyancsak segítheti az implikaturák „kioldását”). S végül: 5. szükség van egy részletesen kidolgozott kontextuselméletre, amely nélkül GRICE modellje hiányos.

Az emberi kommunikáció alapja a konvencionális nyelvhasználat normája: az az általános nyelvhasználati tendencia és kölcsönös vélemény egy K_{NY} nyelvközösségben, hogy ha annak bármely B tagja egy m megnyilatkozást intéz az NY nyelven a közösség bármely másik H tagjához, különös szándék híján a konvencionális kifejezésmódot részesíti előnyben (NEMESI 2009: 101–2). A konvencionális jelentéseket automatikusan előhívjuk, a nem konvencionális jelentéseket pedig a kontextus alapján kikövetkeztetjük (ha tudjuk, azaz elérhető számunkra minden szükséges premissza). GIORA (2003) nyomán okkal kételkedhetünk abban, hogy a konvencionális jelentés (tehát nem a szó szerinti) egyáltalán ne játszana szerepet a nem konvencionális jelentések megértésében, legyen bármilyen gazdag a kontextus. A szó szerinti jelentés fogalmának kognitív érvényessége viszont erősen megkérdőjeleződött az utóbbi három évtizedben (GIBBS 1984, 2002; ARIEL 2002; RECANATI 2004). A nyelvszokás ugyanis folyton változik, és a korábban nem szó szerinti jelentések több-kevesebb idő elteltével könnyen konvencionalizálódhatnak, vezérlentéssé válhatnak. Tanulságos, hogy a kontextualista RAYMOND W. GIBBS, aki két és fél évtizeden át harcosan védelmezte „közvetlen hozzáférés hipotézis”-ét, egy nemrég megjelent, HERBERT COLSTONnal közösen írt könyvében revideálja álláspontját azt hangsúlyozva, hogy egyetlen eddig ismert egyszerű modell, így a közvetlen hozzáférés hipotézis sem képes önmagában számot adni az empirikus vizsgálatok ellentmondásos eredményeiről (GIBBS–COLSTON 2012). Olyan széles elméleti keretet javasolnak, amely számos, a feldolgozást befolyásoló tényezőt figyelembe vesz (pl. eltérő egyéni képességek, nyelv- és műfajspecifikus eltérések, a módszer és azon belül a feladat típusa, amelyet a pszicholingvisztikai kísérletek adatközlőinek meg kell oldaniuk). Valóban sok múlik az alkalmazott módszeren és azon, (mennyire) konvencionális vagy nem konvencionális nyelvi példákkal tesztelik az alanyokat a kutatók, de semmiképp nem mondhatunk le egy adekvát megértésmóddal kidolgozásáról (l. pl. NEMESI 2009: 100–9).

A pragmatika egyike a kommunikációval (is) foglalkozó tudományoknak.³ Hozzájárulása a kommunikációelmülethez evidens annak ellenére, hogy a magyar nyelvre ez idáig lefordított, világszerte népszerű bevezető tankönyvek szerzőinek tájékozódási horizontja nem (GRIFFIN 2000/2001) vagy nem kellő mértékben (ROSENGREN 2000/2004) terjed ki rá. TERESTYÉNI (2006: 37–53) viszont eleve a grice-i termé-

³ Vannak nem kommunikatív nyelvhasználati formák is (pl. elszólás, memorizálás, éneklés vagy verbális érzelemkitörés, amikor más nincs jelen, feladatok megszövegezése, példamondatok kitalálása), amelyekkel a kutatók szintén foglalkoznak (NÉMETH T. 2006, 2008a, 2008b).

szetes és nem természetes jelentés fogalompárt használja fel a nem kommunikációs és a kommunikációs jelenségek elhatárolására, valamint tárgyalja a sikeres kommunikáció pragmatikai feltételeit, kitérve a sugallt jelentések kérdésére. Akkor tekint kommunikációs kísérletnek egy cselekvést, ha azzal a közlőnek a) szándékában állt egy befogadónak valamilyen információt átadni, azaz egy tényállás(komplexumo)t felismertetni, b) szándékában állt, hogy a befogadó a) szándékát felismerje, azaz szándékában állt a) szándékát nyílttá, hozzáférhetővé tenni, továbbá c) szándékában állt, hogy a) szándékának megvalósulásában b) szándékának megvalósulása játsszon szerepet (TERESTYÉNI 2006: 46; l. még UŐ 2004). Nem nehéz felfedezni a párhuzamot TERESTYÉNI definíciója és az egyik legismertebb pragmatikai irányzat, a relevanciaelmélet osztrénzív-következtetési kommunikáció fogalma között (SPERBER–WILSON 1986/1995: 63), amely terminológiájában is megkülönbözteti az informatív és a kommunikatív szándékot (l. még NÉMETH T. 2008b). A világos kommunikációmeghatározás mellett a pragmatika felhívja a figyelmet a kommunikációs jelentés nyelvi aluldetermináltságára, azaz a kontextus és a következtetési folyamatok kulcsszerepére a megértésben úgy a személyközi, csoport-, hálózati és szervezeti, mint a társadalmi, tömeg-, kultúraközi és nemzetközi kommunikáció színterein. A személyközi kommunikáció tudásanyagát a szocio- vagy szociálpszichológiai pragmatika a verbális udvariasság/udvariatlanság és arculatmunka fejezetével egészíti ki (NEMESI 2009: 132–49, 2011: 67–130, 2012a).

2. Pragmatikakutatóként kezdetben az foglalkoztatott leginkább, hogyan és miért térnek el az emberek a szavak konvencionális használatától a társalgásban – például mi célból teszik a hangsúlyt a *dolog* első szótagjára az *egy* helyett az *ez egy dolog* / az *egy dolog* kifejezésben, és mit szándékolnak közölni vele; miért mondják bevezetéképpen, hogy *Ne tudd meg!*, mikor el akarnak mesélni valamit; miért túloznak olyan gyakran stb. (NEMESI 2000). Interdiszciplináris szemléletben a magyarázatot a szociálpszichológia *én megjelentés* (self-presentation), *benyomáskeletés* (impression management) fejezetére (l. pl. LEARY 1995) és GOFFMAN (1955/2008) *arculatmunka* (facework) fogalmára támaszkodva kerestem, amely témakörök jól kiegészítik a grice-i racionalista társalgásszemléletet. A kétféle megközelítés a kulcsterminusokban is ötvöződik (*énimplikátum*, *attitűdimplikátum*; l. NEMESI 2003, 2004, 2009: 141–9).

2010-ig elért kutatási eredményeimet két könyv foglalja össze (NEMESI 2009 és 2011). „Az alakzatok kérdése a pragmatikában” (NEMESI 2009) a *Loisir* Kiadóval közösen elindított pragmatikai könyvsorozat első kötete. Tartalma csupán néhány ponton bővebb a NÉMETH T. ENIKŐ témavezetésével a Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában két évvel korábban elkészült PhD-dolgozatoménál. Egy nagy múltú, interdiszciplináris téma, a *figuratív nyelvhasználat* pragmatikai vonatkozásait elemzem benne. Bemutatom a retorika, a stilisztika, a szemantika és a pragmatika nézőpontját, és kritikai vizsgálatnak vetem alá a releváns pragmatikaelméleteket. Egy-egy nagyobb fejezetet szentelek a megértés és a produkció felőli megközelítéseknek: az előbbiek előnyeit és hátrányait mérlegelve olyan – a főnti érvelés szerinti – modellt körvonalazok, amely különbséget tesz a konvencionális és a nem konvencionális

lis figuratív jelentések interpretációja között, míg a produkció kevésbé kiterjedt szakirodalmából a gyakoriság, az alakzatok közötti átfedések és a társalgási célok vizsgálata emelkedik ki, így ezekhez járulok hozzá egy vegyes műfajú korpusz feldolgozásával. Az egyébként természetesen műfajfüggő gyakorisági sorrend így fest: metafora > túlzás > irónia > metonímia > litotész > tautológia > oximoron, a legelterjedtebb alakzattársulásnak a túlzó metafora, majd jóval mögötte a túlzó metonímia és az ironikus litotész bizonyult, a társalgási célokat pedig a pontatlan metapragmatikai kategóriákat használó adatközlők megkérdezése helyett a szociálpszichológiai háttérű diskurzuselemzés módszerével tanulmányozom. Jelentésméleti keretben pragmatikai alakzatként definiálok minden olyan általános és produktív jelentésátalakítási mintát vagy sémát, amely a konvencionális nyelvhasználat normájának kihasználásán alapul, trópusnak pedig csak a fogalmi analógiára épülő metaforát és az érintkezésen alapuló metonímiát (beleértve a szinekdochét) tekintem. Az egyes alakzatformák közül a túlzást külön is tárgyalom komplex (produkciós és interpretációs) keretben.

A „Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció” (NEMESI 2011) című kötet öt átdolgozott és két azelőtt nem publikált dolgozatot tartalmaz. Második nagyobb egysége „A személyközi kommunikáció pragmatikája” alcímet viseli. Ebben kapott helyet a pragmatika klasszikus *u d v a r i a s s á g i* elméleteiről, a magyar társalgók *b e n y o m á s k e l t é s i* taktikáiról (vö. NEMESI 2000) és a *n y e l v i h u m o r* azon típusáról szóló írásom, amely a társalgási maximák be nem tartásából ered (l. még NEMESI 2012c). Bár a humor teoretikusai (pl. RASKIN 1985; ATTARDO 1993) fölfedezték, hogy a grice-i elmélet alkalmazható egyes humorjelenségek magyarázatára, vita van arról, hogy maximasértésként (violation), kihasználásként (flouting) vagy más módon kell-e értelmezni az ide tartozó példákat, és kinek – például egy vicc esetében a vicc mesélőjének vagy a viccben megszólaltatott karakternek – a szintjén (NEMESI megj. e.). A *n y e l v i b e n y o m á s k e l t é s* fogalma alatt olyan nyelvi elemek használatát értem, amelyek (illetőleg: nyelvi elemek olyan használatát, amelynek) segítségével a beszélő mások róla alkotott képét próbálja befolyásolni. A kötet harmadik nagy egysége a nyelvi, valamint a nem verbális és képi befolyásolás elterjedt módszereibe kíván betekintést nyújtani. A *n y e l v i b e f o l y á s o l á s t* – a tartalomelemzés és a (kritikai) diskurzuselemzés nyelvfelfogásának és gyakorlatának összehasonlítása után – a legobjektívabbnak mondott sajtóműfaj, a hír példáján keresztül érhetjük tetten konnotáló kifejezések, kétes igazságtartalmú előfeltevések és célzatos implikaturák formájában. A *n e m v e r b á l i s é s k é p i b e f o l y á s o l á s r ó l* szóló fejezet rövid kirándulás a nyelven kívüli kommunikáció világába, bár nem szakad el azért teljesen a nyelvtől, hiszen a vokális és nem verbális kommunikáció (mimika, testtartás, gesztusok stb.) csak a verbálissal együtt értelmezhető (l. a metakommunikáció fogalmát), a nyomtatott sajtóban, elektronikus médiában látott képeket pedig gyakran szöveg kíséri (vagy fordítva: a szöveget kísérik álló- vagy mozgóképek), és az így létrejövő multimediális kommunikátum sugallt jelentése más lehet, mint önmagában a szövegé vagy a képé.

A közelmúltban – a Bolyai-ösztöndíj támogatásával – az implikatura fogalmának klasszikus retorikai előzményeit igyekeztem feltárni (NEMESI 2012b). Három

alapvető klasszikus retorikai fogalomban ismerhetjük fel a grice-i implikatúra előképét: az enthümémában, a trópusban és a gondolatalakzatban. Javaslatom lényege a két tudományterület és a terminológia részbeni kombinálása. Bíráltam azokat a leegyszerűsítő megközelítéseket, amelyek a pragmatikai és kognitív nyelvészeti szakirodalomban helyenként tetten érhetők a klasszikus retorikára való utalásokban, kapcsolódva DASCAL és GROSS (1999), legújabban pedig KELLER (2010), valamint LIU és ZHU (2011) gondolatmenetéhez. Kimutattam az implikatúrák szerepét a goffmani arculatmunkában televíziós értelmiségi beszélgetőműsorok vitázó beszédleléseit tanulmányozva a társalgáselemzés és a diskurzuselemzés módszerének elegyítésével (NEMESI 2012a).

Kulcsszók: alakzat, arculatmunka, benyomáskeltés, beszélői szándék, humor, implikatúra, kommunikációelmélet, konvencionális jelentés, pragmatika, retorika, udvariasság.

A hivatkozott irodalom

- ADAMIK TAMÁS főszerk. 2010. Retorikai lexikon. Kalligram, Pozsony.
- ARIEL, MIRA 2002. The demise of a unique concept of literal meaning. *Journal of Pragmatics* 34: 361–402.
- ATTARDO, SALVATORE 1993. Violation of conversational maxims and cooperation: The case of jokes. *Journal of Pragmatics* 19: 537–58.
- BUDA BÉLA 1982. Nyelv és kommunikáció az úgynevezett stanfordi iskola felfogásában. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 14: 17–27.
- CARNAP, RUDOLF 1942. *Introduction to Semantics*. Harvard University Press, Cambridge (MA).
- DASCAL, MARCELO – GROSS, ALAN G. 1999. The marriage of pragmatics and rhetoric. *Philosophy and Rhetoric* 32: 107–30.
- FORCEVILLE, CHARLES J. – URIOS-APARISI, EDUARDO eds. 2009. *Multimodal Metaphor*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- GIBBS, RAYMOND W., JR. 1984. Literal meaning and psychological theory. *Cognitive Science* 8: 275–304.
- GIBBS, RAYMOND W., JR. 2002. A new look at literal meaning in understanding what is said and implicated. *Journal of Pragmatics* 34: 457–86.
- GIBBS, RAYMOND W., JR. – COLSTON, HERBERT 2012. *Interpreting Figurative Meaning*. Cambridge University Press, Cambridge.
- GIORA, RACHEL 2003. *On Our Mind: Salience, Context, and Figurative Language*. Oxford University Press, Oxford.
- GOFFMAN, ERVING 1955/2008. A homlokzatról. In: SÍKLAKI ISTVÁN szerk., *Szöbeli befolyásolás. 2. Nyelv és szituáció*. Typotex Kiadó, Bp., 11–36.
- GRICE, HERBERT PAUL 1975. Logic and conversation. In: PETER COLE – JERRY L. MORGAN eds., *Syntax and Semantics. 3. Speech Acts*. Academic Press, New York, 41–58.
- GRICE, HERBERT PAUL 1989/2011. *Tanulmányok a szavak életéről*. Gondolat Kiadó, Bp.
- GRIFFIN, EM 2000/2001. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó, Bp.
- IVASKÓ LÍVIA 2005. Félreértéseink nyomában. In: UŐ szerk., *Érthető kommunikáció*. SZTE Médiatudományi Tanszék, Szeged, 14–26.

- IVASKÓ LÍVIA – NÉMETH T. ENIKŐ 2002. Types and reasons of communicative failures: A relevance theoretical approach. *Modern Filológiai Közlemények* 4: 31–43.
- KELLER, STEFAN D. 2010. Combining rhetoric and pragmatics to read *Othello*. *English Studies* 91: 398–411.
- KIEFER FERENC 2000. Jelentésmélet. Corvina, Bp.
- KIEFER FERENC 2003. Morfopragmatikai jelenségek a magyarban. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 107–28.
- KIEFER FERENC 2004. Morphopragmatic phenomena in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 51: 325–49.
- LEARY, MARK R. 1995. *Self-Presentation: Impression Management and Interpersonal Behavior*. Westview Press, Boulder (CO).
- LIU, YAMENG – ZHU, CHUNSHEN 2011. Rhetoric as the *Antistrophos* of pragmatics: Toward a “competition of cooperation” in the study of language use. *Journal of Pragmatics* 43: 3403–15.
- MORRIS, CHARLES 1938. Foundations of the Theory of Signs. In: OTTO NEURATH – RUDOLF CARNAP – CHARLES MORRIS eds., *International Encyclopedia of Unified Science*. The University of Chicago Press, Chicago, 77–138.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2000. Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 96: 418–36.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2003. A túlzás szerepe a személyközi retorikában. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 195–219.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2004. What discourse goals can be accomplished by the use of hyperbole? *Acta Linguistica Hungarica* 51: 351–78.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2009. Az alakzatok kérdése a pragmatikában. *Loisir Kiadó, Bp.*
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2011. *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció. Hét tanulmány.* Loisir Kiadó, Bp.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2012a. Implikátúra és arculatmunka televíziós beszélgetőműsorokban. *Beszédkutató* 2012: 168–85.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2012b. Retorika és pragmatika: az implikátúra fogalmának klasszikus gyökerei. *Magyar Nyelvőr* 136: 249–72.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2012c. Two masters of playing with conversational maxims. In: LITOVKINA, ANNA T. – SOLLOSY, JUDITH – MEDGYES, PÉTER – BRZOZOWSKA, DOROTA eds., *Hungarian Humour. Humour and Culture 3. Tertium*, Kraków, 13–30.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ megj. e. Maxim. In: SALVATORE ATTARDO ed., *Encyclopedia of Humor Studies*. Sage, Thousand Oaks (CA). Megjelenés előtt.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2003. A kommunikatív nyelvhasználat elvei. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 221–54.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2004. The principles of communicative language use. *Acta Linguistica Hungarica* 51: 379–418.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2008a. Intenciók a pragmatikában: a nyelvhasználat különböző formái. In: BIBOK KÁROLY szerk., *A morfológiától a pragmatikáig. Tanulmányok Pete István 80. születésnapjára*. JATEPress, Szeged, 85–103.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2008b. Verbal information transmission without communicative intention. *Intercultural Pragmatics* 5: 153–76.
- RASKIN, VICTOR 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. D. Reidel, Dordrecht.

- RECANATI, FRANÇOIS 2004. *Literal Meaning*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ROSENGREN, KARL ERIK 2000/2004. *Kommunikáció*. Typotex Kiadó, Bp.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986/1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Blackwell, Oxford.
- TERESTYÉNI TAMÁS 2004. A kommunikációs jelenségről. In: IVASKÓ LÍVIA szerk., *A kommunikáció útjai*. Gondolat Kiadó – MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Bp., 113–30.
- TERESTYÉNI TAMÁS 2006. *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. AKTI – Typotex Kiadó, Bp.
- WATZLAWICK, PAUL – BEAVIN, JANET H. – JACKSON, DON D. 1967/2009. *Az emberi érintkezés. Formák, zavarok, paradoxonok*. Animula Kiadó, Bp.
- WHITTOCK, TREVOR 1990. *Metaphor and Film*. Cambridge University Press, Cambridge.

Pragmatics as a branch of communication theory

In this article, it is argued that pragmatics as the study of conveying and understanding intentions in language use has contributed greatly to the development of communication theory. Speakers' intentions are always complex and mostly implicit in nature: they involve both individual and interpersonal goals such as asking for information, borrowing a pen, reporting, being polite or impolite, persuading or dissuading, lying or being sincere, making a good impression on a date, and so on. The negotiation and recognition of these manifold intentions require a highly sophisticated cognitive system, which is based on flexible communicative principles and strategies. The author takes a neo-Gricean view of interpreting nonconventional figurative meanings and conversational implicata in general, trying to amalgamate the Gricean rationalist approach with the Goffmanian concepts of facework and impression management. This view is suggested to account for a wide range of conversational phenomena and to be manifested in the hybrid social psychological pragmatic terms of *self-implicatum* and *attitude-implicatum*. Rhetoric and pragmatics are conceived as two neighboring disciplines that can also be fruitfully combined.

Keywords: communication theory, conventional meaning, facework, figures of speech, humor, implicature, impression management, intention, politeness, pragmatics, rhetoric.

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ

Nyelvhasználat, nyelvtan és pragmatika*

1. Bevezetés. – Bár a pragmatika napjainkra széles körben művelt diszciplínává vált, még sincs egyetértés a terület szakemberei között abban a tekintetben, hogy mi a pragmatika tárgya, mi a viszonya a nyelvtanhoz (ezen belül a szemantikához) és a megismeréshez, a jelhasználat és a kommunikáció tanulmányozásához, valamint a kompetencia és a performancia megkülönböztetéséhez. Ugyanakkor, ha áttekintjük az explicit módon megfogalmazott pragmatikameghatározásokat,

* A tanulmány az MTA–DE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport támogatásával készült.

- RECANATI, FRANÇOIS 2004. *Literal Meaning*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ROSENGREN, KARL ERIK 2000/2004. *Kommunikáció*. Typotex Kiadó, Bp.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986/1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Blackwell, Oxford.
- TERESTYÉNI TAMÁS 2004. A kommunikációs jelenségről. In: IVASKÓ LÍVIA szerk., *A kommunikáció útjai*. Gondolat Kiadó – MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Bp., 113–30.
- TERESTYÉNI TAMÁS 2006. *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. AKTI – Typotex Kiadó, Bp.
- WATZLAWICK, PAUL – BEAVIN, JANET H. – JACKSON, DON D. 1967/2009. *Az emberi érintkezés. Formák, zavarok, paradoxonok*. Animula Kiadó, Bp.
- WHITTOCK, TREVOR 1990. *Metaphor and Film*. Cambridge University Press, Cambridge.

Pragmatics as a branch of communication theory

In this article, it is argued that pragmatics as the study of conveying and understanding intentions in language use has contributed greatly to the development of communication theory. Speakers' intentions are always complex and mostly implicit in nature: they involve both individual and interpersonal goals such as asking for information, borrowing a pen, reporting, being polite or impolite, persuading or dissuading, lying or being sincere, making a good impression on a date, and so on. The negotiation and recognition of these manifold intentions require a highly sophisticated cognitive system, which is based on flexible communicative principles and strategies. The author takes a neo-Gricean view of interpreting nonconventional figurative meanings and conversational implicata in general, trying to amalgamate the Gricean rationalist approach with the Goffmanian concepts of facework and impression management. This view is suggested to account for a wide range of conversational phenomena and to be manifested in the hybrid social psychological pragmatic terms of *self-implicatum* and *attitude-implicatum*. Rhetoric and pragmatics are conceived as two neighboring disciplines that can also be fruitfully combined.

Keywords: communication theory, conventional meaning, facework, figures of speech, humor, implicature, impression management, intention, politeness, pragmatics, rhetoric.

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ

Nyelvhasználat, nyelvtan és pragmatika*

1. Bevezetés. – Bár a pragmatika napjainkra széles körben művelt diszciplínává vált, még sincs egyetértés a terület szakemberei között abban a tekintetben, hogy mi a pragmatika tárgya, mi a viszonya a nyelvtanhoz (ezen belül a szemantikához) és a megismeréshez, a jelhasználat és a kommunikáció tanulmányozásához, valamint a kompetencia és a performancia megkülönböztetéséhez. Ugyanakkor, ha áttekintjük az explicit módon megfogalmazott pragmatikameghatározásokat,

* A tanulmány az MTA–DE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport támogatásával készült.

valamint figyelembe vesszünk különböző pragmatikai elemzéseket (vö. pl. VER-SCHUEREN 1995: 1–19; HORN–WARD szerk. 2004; NÉMETH T. 2006; ARIEL 2008, 2010; NÉMETH T.–BIBOK 2009, 2010; TÁTRAI 2011), és összegezzük azok közös tulajdonságait, arra a következtetésre juthatunk, hogy abban egyetértés mutatkozik, hogy a pragmatika elsősorban nyelvészeti diszciplína,¹ amely a nyelvnek különböző kontextusokban (beszédhelyzetekben) különböző célok elérése való használatát vizsgálja (NÉMETH T.–BIBOK 2003). Eltérés mutatkozik viszont abban, hogy milyen nyelvhasználati jelenségekkel milyen elméleti háttérfeltevésekkel és milyen leírási és/vagy magyarázati módszerekkel dolgoznak a különböző pragmatikamegközelítések.

Terjedelmi korlátok miatt jelen tanulmányban arra nincsen lehetőségem, hogy részletesen bemutassam, milyen pragmatikafelfogásokat lehet a szakirodalomban találni (erre vonatkozóan l. pl. LEVINSON 1983, 2000; NÉMETH T. 2006; ARIEL 2008), ehelyett a nyelvhasználati jelenségek felől kiindulva, két kutatási téma rövid bemutatásával érvelek amellett, hogy a pragmatika hatókörébe ne csak a verbális kommunikáció vizsgálata tartozzon bele, továbbá hogy szoros, többirányú együttműködést feltételezzünk nyelvtan és pragmatika között. E cél megvalósítása érdekében a 2. pontban a pragmatikusok között széles körben elfogadott nézettel szemben arra kívánok rávilágítani, hogy a nyelvhasználatnak vannak nem kommunikatív fajtái, a 3. részben pedig az implicit igei argumentumok engedélyezésének és interpretálásának lehetőségeit elemezve a nyelvtan és a pragmatika közötti szoros, kétirányú együttműködésre hívom fel a figyelmet, szemben a posztszemantikai és posztgrammatikai pragmatikafelfogásokkal. Végül a 4. részben a 2. és 3. részben megfogalmazott tanulságokra támaszkodva megfogalmazom, hogy mit értek pragmatika alatt.

2. Nyelvhasználat és pragmatika – A nyelvhasználat megnyilvánulásait tüzetesebben elemezve észre lehet venni, hogy azokat nagyon különbözően lehet értékelni, attól függően, hogy a megnyilatkozó személyeknek milyen szándékokat tulajdonítunk. Tekintsük az (1)-beli beszélgetést, amely egy szombat reggel zajlik egy apa és két nagyobbacska gyereke között. Az apa és a gyerekek a hétvégi teendőket és kívánságokat beszélnek meg a szobában, az éppen reggelit készítő anya mindent hall a konyhában.

- (1) Apa: *Mi legyen ma az ebéd?*
 Első gyerek: *Jó lesz a tökfőzelék, ahogy anya mondta tegnap.*
 Második gyerek: *Milyen jó lenne egy kis palacsinta is!*

Ahhoz, hogy el tudjuk dönteni az (1)-beli beszélgetés megnyilatkozásairól, hogy kommunikatívak-e vagy sem, rendelkezünk kell egy kommunikációdefi-

¹ A relevanciaelmélet a pragmatika tárgyának az osztenzív-következtetési kommunikáció vizsgálatát tekinti, de mivel az nemcsak a verbális kommunikációt, hanem a nem verbális kommunikációt és a jelhasználat nélküli kommunikációt is magában foglalja, ezért a pragmatika nem(csak) nyelvészeti diszciplína (vö. SPERBER–WILSON 1986/1995; NÉMETH T. 2003, 2004).

nícióval. A pragmatikai irodalomban használatos kommunikációmeghatározások három csoportba sorolhatók. (A kommunikációdefiníciók részletesebb kritikájára l. NÉMETH T. 2011.) Az első csoportot a kódmodellek képezik, amelyek szerint a kommunikáció üzenetek kódolásával és dekódolásával zajlik (vö. pl. SHANNON–WEAVER 1949; JAKOBSON 1969; GRIFFIN 2001). A második csoportot a következtetési modellek alkotják, amelyek a beszélői jelentés kikövetkeztetésére, azaz a beszélő szándékainak a megfejtésére összpontosítanak (vö. pl. GRICE 1957, 1975; LEWIS 1969; HORN 2004). Ha a kódmodell alapján elemezzük (1)-et, nem tudjuk megfejteti azt a jelentést, amelyet a második gyerek sugall az apának, hogy jó lenne, ha anya palacsintát is sütné a tökfőzelék mellé. Ez a sugallt jelentés nem lehet a kommunikáció része a kódmodell értelmében. A következtetési modellek a beszélő által sugallt jelentéseket (implikaturákat) a kommunikált jelentés részeként kezelik, de nem adnak elég támpontot a mondott és a sugallt jelentések közötti kapcsolatra vonatkozóan, továbbá azt sem explikálják, mit is tartalmaz a mondott jelentés.² A kommunikációs modellek harmadik csoportjába tartozó relevanciaelméleti elképzelés, az osztenzív-következtetési kommunikáció modellje egyaránt helyet ad a verbális kommunikációban a kódolásnak-dekódolásnak és a sugallásnak-következtetésnek.

E modell szerint a verbális kommunikációban a kommunikátor informatív és kommunikatív szándékkal rendelkezik. Az informatív szándék egy információhalmaz partner számára való nyilvánvalóvá tételét jelenti, a kommunikatív szándék pedig az informatív szándék kölcsönös nyilvánvalóvá tételét (SPERBER–WILSON 1986/1995: 54–64). Az informatív szándék tartalmába a kommunikátor által explicit módon közölt és az általa sugallt jelentések tartoznak, így az informatív szándék tartalmát kódoljuk és sugalljuk, illetve dekódoljuk és kikövetkeztetjük. Az informatív szándék kölcsönös felismerése pedig osztenzió és következtetés révén történik,³ az (1)-ben a gyerekek felismerik az apa informatív szándékát, hiszen nekik címezte a kérdést, az apa pedig felismeri a gyerekek informatív szándékát, hiszen azok az ő kérdésére válaszoltak. Mindezek alapján az (1)-beli megnyilatkozások és a sugallt implikatura közlése kommunikációnak tekinthető.

Képzeld most el, hogy a második gyerek *Milyen jó lenne egy kis palacsinta is!* megnyilatkozásával nemcsak az apjának akart válaszolni (és vele kommunikálni), hanem az anyját is informálni szándékozta arról, hogy milyen kívánsága van. Mivel az anyja felé nincsen kommunikatív szándéka, ezért az anyjának szánt megnyilatkozás nem tekinthető kommunikációnak, hanem csak pusztán információközlésnek. Elképzelhető az is, hogy a második gyerek nemcsak informálni kívánta az anyját arról, hogy mi a kívánsága, hanem befolyásolni is akarta őt, rávenni arra, hogy ebédre palacsintát is süssön, ne csak tökfőzeléket főzzön. Ez esetben a gyerekek informatív és manipulatív szándéka van az anyja irányába. Kommunikatív szándék híján ez a megnyilvánulási forma sem tartható kommuni-

² A grice-i terminológia a mondott jelentést (what is said) és az implikált jelentést (what is implicated) különbözteti meg, és nem használja a kódolt jelentés fogalmát.

³ Az osztenzió olyan viselkedésforma, amelynek a révén a megnyilvánuló személy valamit nyilvánvalóvá tesz partnere számára. A kódolás is az osztenzió egy lehetséges formája.

kációnak, hanem manipulatív információközlésnek. Sőt, még az is elképzelhető, hogy a második gyereknek csak akaratlanul kiszaladt a száján ez a kívánság, sem informatív, sem kommunikatív, sem manipulatív szándéka nem volt, tehát a második gyerek megnyilatkozása ebben az esetben szintén nem tekinthető kommunikációnak, hanem csupán elszólásnak.

Ezen gondolatmenet alapján a nyelvhasználat és a kommunikáció nem azonosítható egymással, a nyelvhasználatnak nemcsak kommunikatív megnyilvánulásai vannak. A pragmatikai irodalomban a nem kommunikatív nyelvhasználati formák létezése mellett már többen érveltek empirikus megfigyelésekre, gondolatkísérletekre és elméleti megfontolásokra támaszkodva (l. pl. BIERWISCH 1980; KASHER 1991; NIDA 1990; NÉMETH T. 1996, 2006, 2008a, 2011; IVASKÓ 2000; ANDOR 2004; GIL 2011). A fentiekén kívül nem kommunikatív nyelvhasználat a nyelv gondolkodásra, memorizálásra, tanulásra való használata, a jegyzetelés, a saját szórakozásra való éneklés, a pszicholingvisztikai és pragmatikai kísérletekben, játékokban való alkalmazás stb. Mindezeket figyelembe véve, ha a pragmatikát a nyelvhasználatot vizsgáló diszciplínának tartjuk, akkor olyan pragmatikameghatározásra van szükség, amely a kommunikatív és a nem kommunikatív nyelvhasználatot egyaránt vizsgálati körébe vonja.

3. Implicit argumentumok: nyelvtan és pragmatika együttműködése. – A magyarban sok más *pro*-ejtő nyelvhez hasonlóan az igei argumentumok sokkal szabadabban maradhatnak lexikailag realizálatlanok, mint a *pro*-ejtés jelenségét nem mutató nyelvekben. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy egy igei argumentum bármikor, bármilyen kontextusban elhagyható lenne. Az implicit argumentumok az igék lexikai-szemantikai reprezentációjában helyet foglaló, de lexikálisan ki nem fejeződő argumentumok, amelyeknek az implicit jelenlétét a megnyilatkozásokban grammatikai (lexikai-szemantikai, fonológiai, morfológiai, szintaktikai, szemantikai) és/vagy pragmatikai evidenciák igazolják (NÉMETH T. 2000, 2006, 2008b, 2010; NÉMETH T.–BIBOK 2009, 2010). A magyar igék különböző módokon és különböző „méretű” kontextusokban fordulhatnak elő implicit argumentumokkal, az igei argumentumok lexikalizálatlanul maradását különböző tényezők engedélyezik. Az *Ági eszik* megnyilatkozásban az *eszik* ige tárgyi argumentuma nem jelenik meg, de a megnyilatkozás feldolgozása során az *eszik* ige lexikai-szemantikai reprezentációjában elérhetővé válik a tárgyi argumentum a rá vonatkozó szelekciós megkötéssel együtt: a tárgyi argumentumnak TÁPLÁLÉK típusúnak kell lennie. Ezt a tipikus olvasatot jelzi az is, hogy az *eszik* alanyi ragozásban áll a megnyilatkozásban. Ha az *eszik* tárgya nem tipikus TÁPLÁLÉK, akkor a beszélőnek meg kell neveznie azt speciális kontextus hiányában: *Ági pityangot eszik*. Akkor is lexikalizálnia kell a tárgyat a beszélőnek, ha a TÁPLÁLÉK típus egy konkrét példányát szeretné kifejezni: *Ági almát eszik*. Tegyük fel, hogy Ági egy hároméves kislány, aki éppen szájfertőzésben szenved és napok óta nem tud enni, a szülei aggódnak, nehogy kórházba kerüljön, amikor meglátják, hogy Ági kezébe vesz egy almát, beleharap és rágja. Ebben a kontextusban hangzik el a (2) az anya szájából.

(2) *Odanézz, Ági eszik!*

A (2)-t értelmezve nemcsak azt tudjuk a tárgyi argumentumról, hogy TÁPLÁLÉK, hanem a vonatkozása is nyilvánvaló: Ági almát eszik, de mivel az anya az evés cselekedetét helyezi a figyelem középpontjába, ezért nem kell a tárgyi argumentum vonatkozását explicite kifejeznie. A (2)-ben az implicit tárgyi argumentum előfordulását az *eszik* ige lexikai-szemantikai reprezentációja, a megnyilatkozás morfoszintaktikai tulajdonságai és a kontextus együttesen engedélyezik. (A tárgyi implicit argumentumok előfordulásának feltételeit a magyarban részletesen tárgyalom korábbi munkáimban: NÉMETH T. 2008b, 2010; az alanyi és tárgyas ragozás hatását az implicit tárggyal való előfordulásra pedig l. NÉMETH T.–BIBOK 2001.)

Vegyünk egy újabb, implicit argumentumot tartalmazó megnyilatkozást!

(3) *A tanár megharagudott a diákra. Óra végén figyelmeztette, hogy ne felejtse otthon a könyvet.*

A (3)-ban a második megnyilatkozásban a *figyelmeztette* igealak implicit alanyi és tárgyi argumentummal fordul elő. Mindkettő zéró diskurzusanaforaként értelmezhető. A magyarban az alanyfolytatás elvének megfelelően azt várjuk, hogy ha a második mondat alanya zéró, akkor koreferens az első mondat alanyával (PLÉH–RADICS 1978; PLÉH–MCWHINNEY 1987; PLÉH 1998). Ezen grammatikai kívánalomnak megfelelően, a *figyelmeztette* zéró alanyának a vonatkozása: a tanár, következésképpen a zéró tárgy vonatkozása: a diákot. A *felejtse* igealak zéró alanya szintén a diákkal koreferens. Ezt az értelmezést támogatja az az általános pragmatikai tudás, amely a tanár-diák kommunikációra, illetve a figyelmeztetés beszédaktusára vonatkozik (vö. SEARLE 1969: 54–71). Képzeljünk el azonban egy olyan beszédhelyzetet, amelyben a tanár egy nagyon szigorú, nagytekintélyű, de feledékeny és hiú ember. Bár a tanár az órák elején el szokta mondani, hogy figyelmeztessék óra végén, hogy hozza el a megígért könyvet, mégis, ha valamilyik diák emlékezteti a tanárt óra végén az ígéretére, meg szokott haragudni az illető diákra, ezért a diákok nem mernek szólni a tanárnak. Tegyük fel, hogy egy ilyen kontextusban hangzik el a (3). Ebben a kontextusban a *figyelmeztette* zéró alanyát nem az alanyfolytatás grammatikai elve engedélyezi, sem a tanár-diák közötti tipikus kommunikációra, illetve a figyelmeztetés beszédaktusára vonatkozó általános pragmatikai tudás, hanem a konkrét kontextuális (enciklopédikus) információ. A *figyelmeztette* implicit alanyának a vonatkozása: a diák, implicit tárgyának a vonatkozása: a tanárt. A *felejtse* igealak implicit alanya pedig a tanárral azonos. A (2)-höz hasonlóan, a (3) elemzése során azt láttuk, hogy nyelvtani és pragmatikai tényezők együttműködve határozták meg az implicit argumentumok előfordulását és azonosítását. Ha a nyelvtan és pragmatika között intenzív interakciót feltételezünk, akkor olyan pragmatikameghatározást kell elfogadnunk, amely megengedi ezt az együttműködést. (Nyelvtan és pragmatika viszonyának tárgyalására l. ARIEL 2008; NÉMETH T.–BIBOK 2009, 2010.)

4. A pragmatika fogalma. – Figyelembe véve a 2. és 3. pont konklúzióját, a pragmatikát a pragmatikai kompetencia explicit modelljeként a nyelvelmélet azon komponensének tarthatjuk, amely nem független a nyelvtantól, hanem azzal szoros interakcióban van, továbbá, amely az elme egyéb képességeivel (memória, kommunikációs képességek stb.) is együttműködik. A pragmatika mint a pragmatikai kompetencia modellje valamennyi nyelvhasználati forma vizsgálatára kiterjed. A pragmatika és a nyelvtan többirányú interakciójának feltételezésekor fontos még megemlíteni az együttműködésnek azt a formáját, amikor a nyelvhasználatra vonatkozó általános pragmatikai és enciklopédikus információk rögzülnek a lexémák lexikai-szemantikai reprezentációjában, illetve különböző grammatikai szerkezetekben a szemanticizáció és a grammatikalizáció révén (NÉMETH T.–BIBOK 2009, 2010). A grammatikalizáció mint a nyelvi változás egyik formája önmagában is elég erős érv a pragmatika és a nyelvtan interakciójára vonatkozóan.

Kulcsszók: pragmatika, nem kommunikatív nyelvhasználat, nyelvtan és pragmatika interakciója, implicit argumentumok.

A hivatkozott irodalom

- ANDOR, JÓZSEF 2004. The master and his performance: An interview with Noam Chomsky. *Intercultural Pragmatics* 1: 93–111.
- ARIEL, MIRA 2008. *Pragmatics and grammar*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BIERWISCH, MANFRED 1980. Semantic structure and illocutionary force. In: SEARLE, JOHN R. – KIEFER, FERENC – BIERWISCH, MANFRED szerk., *Speech act theory and pragmatics*. Reidel, Dordrecht, 1–37.
- GIL, JOSÉ MARÍA 2011. Relevance theory and unintended transmission of information. *Intercultural Pragmatics* 8: 1–40.
- GRICE, H. PAUL 1957. Meaning. *Philosophical Review* 66: 377–88.
- GRICE, H. PAUL 1975. Logic and conversation. In: COLE, PETER – MORGAN, JERRY L. szerk., *Syntax and semantics*. 3. *Speech acts*. Academic Press, New York, 41–58.
- GRIFFIN, EMORY 2001. Bevezetés a kommunikációelméletbe. Harmat, Bp.
- HORN, LAURENCE R. 2004. Implicature. In: HORN-WARD szerk. 2004: 3–28.
- HORN, LAURENCE R. – WARD, GREGORY szerk. 2004. *The handbook of pragmatics*. Blackwell, Oxford.
- IVASKÓ LÍVIA 2000. Az elszólás szerepe a diskurzusbán. In: SZÉCSÉNYI TIBOR szerk., *LingDok 1. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. SZTE Elméleti nyelvészet doktori program, Szeged, 171–7.
- JAKOBSON, ROMAN 1969. Nyelvészet és poétika. In: UŐ, Hang – jel – vers. Gondolat, Bp., 211–58.
- KASHER, ASA 1991. On the pragmatic modules: a lecture. *Journal of Pragmatics* 16: 381–97.
- LEVINSON, STEPHEN C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LEWIS, DAVID K. 1969. *Convention*. The MIT Press, Cambridge (MA).
- NÉMETH T. ENIKŐ 1996. A szóbeli diskurzusok megnyilatkozás-példányokra tagolása. *Nyelvtudományi Értekezések* 142. Akadémiai Kiadó, Bp.

- NÉMETH T., ENIKŐ 2000. Occurrence and identification of implicit arguments in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 32: 1657–83.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2003. A kommunikatív nyelvhasználat elvei. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 221–54.
- NÉMETH T., ENIKŐ 2004. The principles of communicative language use. *Acta Linguistica Hungarica* 51: 379–418.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2006. Pragmatika. In: KIEFER FERENC szerk., *Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Bp.*, 222–61.
- NÉMETH T., ENIKŐ 2008a. Verbal information transmission without communicative intention. *Intercultural Pragmatics* 5: 153–76.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2008b. Az implicit alanyi és tárgyi argumentumok előfordulásának lexikai-szemantikai jellemzői. In: *StrNyt.* 4: 71–128.
- NÉMETH T., ENIKŐ 2010. How lexical-semantic factors influence the verbs's occurrence with implicit direct object arguments in Hungarian. In: NÉMETH T., ENIKŐ – BIBOK, KÁROLY szerk., *The role of data at the semantics–pragmatics interface.* DeGruyter Mouton, Berlin – New York, 305–48.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2011. A humán multimodális kommunikáció modelljei és az ember-gép kommunikáció. In: NÉMETH T. ENIKŐ szerk., *Ember-gép kapcsolat. A multimodális ember-gép kommunikáció modellezésének alapjai.* Tinta Könyvkiadó, Bp., 43–61.
- NÉMETH T. ENIKŐ – BIBOK KÁROLY 2001. Az alanyi és a tárgyas ragozás szerepe az igei tárgyi argumentumok elhagyhatóságában In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE – BÁNRÉTI ZOLTÁN – É. KISS KATALIN szerk., *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből.* Osiris Kiadó, Bp., 78–96.
- NÉMETH T. ENIKŐ – BIBOK KÁROLY 2003. Szerkesztői bevezetés. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 5–9.
- NÉMETH T. ENIKŐ – BIBOK KÁROLY 2009. A grammatika és a pragmatika interakciója az implicit argumentumok, az implicit predikátumok és az együttes kompozíció vizsgálatában. In: MALECZKI MÁRTA – NÉMETH T. ENIKŐ szerk., *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VII. Modellek, elméletek és elvek érvényessége nyelvi adatok tükrében.* Szegedi Tudományegyetem, Általános Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 197–226.
- NÉMETH T., ENIKŐ – BIBOK, KÁROLY 2010. Interaction between grammar and pragmatics: The case of implicit arguments, implicit predicates and co-composition in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 42: 501–24.
- NIDA, EUGENE 1990. The role of rhetoric in verbal communication. *Language and communication* 10: 37–46.
- PLÉH, CSABA 1998. A mondatmegértés a magyar nyelvben. Osiris Kiadó, Bp.
- PLÉH, CSABA – RADICS, KATALIN 1978. Truncated sentence, pronominalization and the text. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 28: 91–113.
- PLÉH, CSABA – MACWHINNEY, BRIAN 1987. Anaphora resolution in Hungarian. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37: 103–24.
- SEARLE, JOHN R. 1969. *Speech acts.* Cambridge University Press, Cambridge.
- SHANNON, CLAUDE – WEAVER, WARREN 1949. *The mathematical theory of communication.* University of Illinois Press, Urbana.

- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986/1995. Relevance. Communication and cognition. Blackwell, Cambridge (MA) – Oxford.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- VERSCHUEREN, JEF 1995. The pragmatic perspective. In: VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA – BLOMMAERT, JAN szerk., Handbook of pragmatics. Manual. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 1–19.

Language use, grammar, and pragmatics

Starting from two empirically observable phenomena, namely the existence of non-communicative forms of language use and manners of occurrence and interpretation of implicit verbal arguments in Hungarian, the present paper argues for a definition of pragmatics which does not restrict its scope to verbal communication and assumes an intensive interaction between grammar and pragmatics.

Keywords: language use, non-communicative forms of language use, interaction between grammar and pragmatics, implicit arguments.

NÉMETH T. ENIKŐ

A beszédaktusokról és az empirikus beszédaktus-kutatásokról

1. A beszédaktusok a pragmatikában. – A címben foglaltak taglalása, vagyis a beszédaktus-vizsgálatok általános jellemzőinek, illetve a tárgyban végzett kutatásaimnak bemutatása előtt hasznos lépésnek tűnik a beszédaktusok elméleti megközelítése során felmerült problémák, valamint a pragmatikában betöltött szerepükkel kapcsolatos lényegi megállapítások áttekintése.

A beszédaktusok, nyelvi cselekedeteink e legkisebb önálló funkcióval bíró egységei a pragmatikai tárgyú nyelvészeti munkák alappilléret képezik, ami nem véletlen, hiszen az 1980-as években kiteljesedő új irányzat létrejöttének egy lehetséges időpontjaként JOHN L. AUSTIN 1952 és 1954 között Oxfordban, illetve 1955-ben a Harvardon megtartott előadásai tekinthetők (AUSTIN 1962). AUSTIN hadat üzenve a nyelvfilozófiában évszázadok óta uralkodó, dichotómiára épülő nyelvfelfogásnak, amely szerint a nyelv szerepe a világról szóló igaz vagy hamis állítások kifejezésében merül ki, azt vallja, hogy a szavak minden használata tett. Érdemei között kell számon tartanunk, hogy létrehozta a beszédaktusok leírásához szükséges alapfogalmakat, megállapítja hármast, a lokúción, illokúción, perlokúción alapuló rendszerüket, megalkotja első osztályozásukat, s mindezzel hosszú időre kijelöli a későbbi beszédaktus-kutatások fő irányait.

Pontosítandó, kiegészítendő kérdésként merült fel például a beszédaktus-igék és a performatívumok egymáshoz való viszonya. A beszédaktus-igék családját a beszédcselekedeteket leíró lexikai egységek alkotják (VERSCHUEREN 1980), melyeknek szerepe a nyelv ábrázoló, interpretáló feladatához köthető (*állít, mond,*

- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986/1995. Relevance. Communication and cognition. Blackwell, Cambridge (MA) – Oxford.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- VERSCHUEREN, JEF 1995. The pragmatic perspective. In: VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA – BLOMMAERT, JAN szerk., Handbook of pragmatics. Manual. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 1–19.

Language use, grammar, and pragmatics

Starting from two empirically observable phenomena, namely the existence of non-communicative forms of language use and manners of occurrence and interpretation of implicit verbal arguments in Hungarian, the present paper argues for a definition of pragmatics which does not restrict its scope to verbal communication and assumes an intensive interaction between grammar and pragmatics.

Keywords: language use, non-communicative forms of language use, interaction between grammar and pragmatics, implicit arguments.

NÉMETH T. ENIKŐ

A beszédaktusokról és az empirikus beszédaktus-kutatásokról

1. A beszédaktusok a pragmatikában. – A címben foglaltak taglalása, vagyis a beszédaktus-vizsgálatok általános jellemzőinek, illetve a tárgyban végzett kutatásaimnak bemutatása előtt hasznos lépésnek tűnik a beszédaktusok elméleti megközelítése során felmerült problémák, valamint a pragmatikában betöltött szerepükkel kapcsolatos lényegi megállapítások áttekintése.

A beszédaktusok, nyelvi cselekedeteink e legkisebb önálló funkcióval bíró egységei a pragmatikai tárgyú nyelvészeti munkák alappilléret képezik, ami nem véletlen, hiszen az 1980-as években kiteljesedő új irányzat létrejöttének egy lehetséges időpontjaként JOHN L. AUSTIN 1952 és 1954 között Oxfordban, illetve 1955-ben a Harvardon megtartott előadásai tekinthetők (AUSTIN 1962). AUSTIN hadat üzenve a nyelvfilozófiában évszázadok óta uralkodó, dichotómiára épülő nyelvfelfogásnak, amely szerint a nyelv szerepe a világról szóló igaz vagy hamis állítások kifejezésében merül ki, azt vallja, hogy a szavak minden használata tett. Érdemei között kell számon tartanunk, hogy létrehozta a beszédaktusok leírásához szükséges alapfogalmakat, megállapítja hármast, a lokúción, illokúción, perlokúción alapuló rendszerüket, megalkotja első osztályozásukat, s mindezzel hosszú időre kijelöli a későbbi beszédaktus-kutatások fő irányait.

Pontosítandó, kiegészítendő kérdésként merült fel például a beszédaktus-igék és a performatívumok egymáshoz való viszonya. A beszédaktus-igék családját a beszédcselekedeteket leíró lexikai egységek alkotják (VERSCHUEREN 1980), melyeknek szerepe a nyelv ábrázoló, interpretáló feladatához köthető (*állít, mond,*

könyörög, sürget, kérdez), míg a performatívumok nagyrészt kijelentő mód, jelen idejű, egyes szám első személyű igék, amelyeknek a kimondásával végrehajtjuk az adott cselekedetet: *Felszólítalak, hogy tedd meg*. A különbségüket hangsúlyozók (AUSTIN mellett VERSCHUEREN 1980; BACH–HARNISH 1979) szerint nem minden beszédaktus-igével lehet egyben az általa kifejezett cselekvést megtenni: a *sürget* alakot hiába építjük 1. személyben megnyilatkozásunkba, a kényszerítés nem az ige, hanem a propozicionális tartalomba (a mellékmondatba) foglaltaknak köszönhetően jön létre: *Sürgetlek, fejezd már be*.

A megnyilatkozásokat tettekkel azonosító felfogás előtt megoldandó feladatként jelentkezett a végtelen számú verbális aktus homogén csoportokba sorolása, az ehhez szükséges szempontok kidolgozása. Az AUSTIN óta született taxonómiákban követett elvek változatossága, a rendszerek sokszínűsége a mai napig vitákról, kételyekről, újabb és újabb nekirugaszkodási kísérletekről vall: BALLMER–BRENNENSTUHL (1981) és WIERZBICKA (1987) szubjektív szemantikai megközelítést alkalmaz, VENDLER (1972), FRASER (1974) az illokúciós erőt hordó performatívumok grammatikai sajátosságait teszik meg klasszifikációs elvnek, SEARLE (1975b) pragmatikai paraméterekkel operál, DIRVEN–VERSPoor (2004) a kognitív, SADOCK (1994) a grammatikai és kognitív aspektust használják stb.

A beszédaktusok azért is fontos helyet foglalnak el a pragmatikán belül, mert a tény, hogy szándékainkat hol közvetlenül (*Segíts!*), hol közvetve (*Ráérsz?*) fejezzük ki, felvetette a szó szerinti és a pragmatikai jelentés közötti kapcsolat tisztázásának szükségességét, s inspirálta a pragmatikai jelentés lehetséges értelmezési módjainak kidolgozását (GRICE 1969, 1975). SEARLE definíciója értelmében akkor fejezzük ki közvetett módon szándékainkat, ha egy illokúciós aktusnak a megvalósítására nem az illokúciós erőt kifejező indikátort (performatív igét és/vagy egyéb indikátort), hanem az attól eltérő propozicionális tartalmú mondatot, azaz egy másik illokúciós aktust használunk, így az egyik beszédaktus a másik értelmével fejeződik ki: „one performed by means of another” (SEARLE 1979: 60). Hozzáteszem, SEARLE maga is megalkot egy elég bonyolult, tíz lépésből álló következtetési eljárást, amellyel az elsődleges beszélői szándék szerinte azonosítható (SEARLE 1975a).

2. A beszédaktusok empirikus kutatásáról. – A beszédaktusokról előbbiekben vázolt kép az 1980-as évektől számos finomításon, kiegészítésen ment keresztül, mégpedig nagyrészt az igen dinamikus fejlődő empirikus vizsgálatoknak köszönhetően. Az empirikus vizsgálatok egyik típusát képviselő intralingvális megközelítések a beszédaktusok egy-egy beszélőközösségen belüli sajátosságainak meghatározásához járulnak hozzá, s végrehajtásuk mikéntjének, direktségi fokozatainak a leírásával szorosan kapcsolódnak az udvariasság kérdésköréhez. Ha viszont interlingvális összefüggésbe helyezük őket, adalékul szolgálhatnak az adott kultúra által meghatározott egyedi, illetve univerzális vonások felfedéséhez, vagyis utat nyitnak az interpragmatikai, interkulturális kutatások felé is.

Az 1998 és 2002 között OTKA-pályázat keretében elvégzett intralingvális beszédaktus-elemzéseimhez az ösztönzést nyelvtanári munkám adta. A magyar

nyelvet tanítva tapasztalnom kellett ugyanis a beszédcselekedeteket megjelenítő nyelvi formák égető hiányát a nyelvkönyvekben, másfelől nyilvánvalóvá lett az is, hogy az oktatás folyamatába való beemelésükhöz elengedhetetlen megvalósításuk, használatuk nyelvünkre jellemző jegyeit meghatározni. A munkám eredményeit összegző kötet 2004-ben jelent meg (SZILI 2004b). Az 1980-as években megvalósított CCSARP-hoz (Cross-Cultural Speech Act Realization Project) hasonlóan (BLUM-KULKA-HOUSE-KASPER 1989) ún. diskurzuskiegészítő kérdőívekkel nyert adatokon végeztem el a kérés, az elutasítás, a bocsánatkérés és a bókra adott válasz aktusainak leírását (SZILI 2002a, 2002b, 2003, 2004a, 2004b). A CCSARP-hez viszonyított közel két évtizedes késés azzal az előnnyel járt, hogy viszonylag kiforrott feldolgozási módszerekhez csatlakozhattam, kiküszöbölhettem az esetleges gyengeségeiket és nem utolsó sorban kész, összevetésre alkalmas mintákhoz juthattam.

Beszélői szándékaink formába öntésének módozatait alapvetően a szituációk külső és belső kontextuális összetevői határozzák meg. Az egalitárius/individuális angolszász kultúrák nyelvhasználatát alapul vevő CCSARP kérdőívek helyzetétől eltérően a magyar felmérésben a külső kontextuális tényezők esetében finomabb horizontális és vertikális distinkciót alkalmaztam. Miképpen az 1. táblázatban nyomon követhető, a direktívumok osztályába tartozó kérések, parancsok, felszólítások végrehajtásánál a magyar beszélőközösségben a megnyilvánulások direktségét–indirektségét a felek közötti közeli, baráti viszony és az ismeretlenség inkább befolyásolja, mint a közöttük fennálló függőség (SZILI 2002a). Az a) szituációkban a barátjukhoz kellett fordulniuk az adatközlőknek, a b) szituációkban egy ismeretlen személyhez. A számok egyértelműen jelzik, hogy kevesebb közvetlen formát, azaz felszólító módú alakot használtak szándékuk eléréséhez az utóbbi helyzetben.

1. táblázat

A direkt (felszólító módot tartalmazó) stratégia alkalmazása barát–idegen viszonylatban:
a b) helyzetekben megjelenő direkt formák csökkenése százalékban
az a) helyzetekben megjelent direkt formákhoz képest

	Felnőttek b) szituáció a)-hoz képest	Diákok b) szituáció a)-hoz képest
1. tollkérés	-33,33	-8,73
2. mobil elkérése	-21,57	-25,4
3. pénzváltás	-17,65	-19,82
4. autóba kéredzkedés	-15,74	-5,26
5. dohányzás megtiltása	-15,78	-35,93
6. könyv visszakérése	-23,6	-18,03

Az elutasítás aktusának eredményei (SZILI 2002b) ugyancsak azt igazolják, hogy mi, magyarok nem szívesen mondunk nemet, kiváltképpen azonos szintű társadalmi kapcsolatok, valamint az elutasítandó fél magasabb státusza esetén.

Más beszélőközösségekhez hasonlóan kimunkált stratégiákat (sajnálát kifejezése, magyarázkodás, elfogadás kilátásba helyezése stb.) alakítottunk ki a beszélő és a hallgató arcát egyaránt védő, a közvetlen elutasítást elkerülő alakzatokból. A nyelv persze mindig betölti a használói számára fontos funkciókat, tehát amikor az érdekeink megkívánják, nemet mondunk. A direkt forma által esetlegesen okozott kárt azonban ún. enyhítőkkel tompítjuk: kedveskedő megszólításokkal (*édesem, kicsim, Marikám*), más beszédaktussal, így bocsánatkéréssel (*Bocs, de nem érek rá*), köszönettel (*Köszönöm, nem kérek*), bókkal (*Nem tudok elmenni, pedig jó programnak ígérkezik*) vagy érzelmi elemekkel (*jaj, hű*). De ezt a célt szolgálják a stratégiakombinációk is: a direkt tagadás (*nem*) nagy százalékban párosulhat például magyarázkodással.

Az intralingvális megközelítés hasznos hozadékkal szolgálhat a hagyományos leírásban szinonimnak mondott kifejezések szociolingvisztikai, stilisztikai megítéléséhez. Egyetlen példa: a *legyen szíves* + főnévi igeneves szerkezet felmérésem alapján távolságtartó, tiszteletet kifejező forma, amivel nagyobb súlyú kérésekkor élünk, a *tessék* + infinitívusz alakkal viszont hasonló külső tényezők mellett, de kisebb súlyú ráhatásoknál (SZILI 2002a).

Az empirikus kutatások tesztként szolgálhatnak annak, az udvariassági teóriák megszületése óta fennálló kérdésnek az eldöntéséhez is, hogy szándékaink nyelvi megformáltsága, a feltételezett direktségi skálán való elhelyezkedése univerzális szabályokba foglalható-e, avagy az adott nyelvközösség szociokulturális tanításaitól függ. Az udvariassági elméletek a nyelvhasználat univerzális jegyeinek a megragadását tűzték maguk elé célul. Az is nyilvánvaló azonban, hogy a beszélők nyelvi viselkedése összetettebb összefüggésrendszerbe, mégpedig a kultúrába ágyazódik. A vélemény legmarkánsabb szószólói: WIERZBICKA (1991), GU (1990), MATSUMOTO (1988), MARKUS–KITAYAMA (1991). Nálunk többek között BAŃCZEROWSKI JANUSZ (2006) gondolkodik hasonlóképpen.

Saját elemzéseim a kétféle vélemény elemeinek megfontolt elegyítésére figyelmeztetnek. Mind a négy aktusnál tudtam támaszkodni az angol anyag alapján létrehozott stratégiatípusokra (egyiknél erőteljesebben, másiknál kevésbé), ami arra utal, hogy a szóban forgó cselekedetek univerzális osztályokba rendezhetők. Ám bőven találtam bizonyítékokat a kultúra befolyásoló szerepére is. A kulturális tanítások hatása kimutatható többek között egy-egy stratégiatípus domináns voltában, háttérbe szorulásában vagy éppen hiányában a beszélőközösségek nyelvhasználatában. Mi, magyarok nemigen élünk például az angolban konvencionalizálódott direktívumnak tekinthető *Why don't you* ('Miért nem') típusú megnyilatkozással, helyette inkább felszólító móddal jelenítjük meg akaratunkat. Bocsánatkérő formáink egyik változatát, a nagyobb vétek elkövetésekor, illetve függő viszonyban alkalmazott szégyent kifejező szerkezeteket (*rettenetesen szégyeltem magam; a főfámról süll le a bőr*) viszont az individuális angolszász kultúra tagjai kerülik arcvesztő jellegük miatt. (Az utóbbi megjegyzéseim adatlását nem teszi lehetővé a szűkös terjedelem.)

A hiányzó stratégiákat, valamint a meglévők között megmutatózó eltéréseket interkulturális összefüggésbe helyezve érdekes párhuzamok húzhatók akár tipológiaiilag egymástól távol álló nyelvek között is. A bókra adott válaszként al-

kalmazott lefokozó, becsmérő megnyilatkozás, amely csökkenti a bók értékét (*Á, nem is annyira jó; Egy régi rongy* stb.) a keleti kultúrák tagjaira jellemző viselkedés. CHEN a kínai adatközlőinél 26,1 %-os előfordulását állapíthatta meg (1993). A magyaroknál átlagban 19,53%-ban tűnik fel, de a teljesítmények dicséretét a keletieket meghaladó mértékben csökkentették az adatközlőim: a nők 66%-ban, a férfiak 74,28%-ban (SZILI 2004). A magyar és a kínai viselkedés hasonlósága az énkép rokon vonásaival magyarázható a két kultúrában: a közösségi jellegű kínaiiban a szerénység a tagok elé állított követendő norma, eljátszandó szerep (GU 1990), ahogy valószínűleg nálunk is.

3. Összegzés, kitekintés. – Pragmatikáról lévén szó, az empirikus kutatások fontosságát nem szükséges hosszasan bizonygatnom, mivel nemcsak a nyelvhasználatról nyerünk hasznos információkat általuk, de jól példázzák az elmélet és a gyakorlat egymást megtermékenyítő hatását is. (Kiváltképpen örvendetes ténynek tartom a magyar tárgyú dolgozatok gyarodását: BÁNDLI–MARÓTI 2003; MARÓTI 2004, 2005; ERDŐSI 2006; BÁNDLI 2011; PAP 2011.)

Noha a beszédaktusok mikrohelyzetekben történő, izolált elemzésével foglalkoztam, meggyőződésem, hogy teljes képet csak akkor nyerünk róluk, ha diskurzusbeli szerepüket, viselkedésüket is vizsgálat tárgyává tesszük. Egy aktus diskurzusértéke attól is függ ugyanis, hogy milyen elemek előzik meg, illetve követik: a *Köszönöm* lehet akár bókra adott válasz (*Köszönöm, nagyon kedves vagy*), de elutasítás úgyszintén: *Köszönöm, nem kérek*. Az utóbbiak azonban már a diskurzus szegmentációjának (NÉMETH T. 1996), a diskurzusaktusok klasszifikációjának (TSUI 1994; STENSTRÖM 1994), valamint a kétféle aktus egymáshoz való viszonyának a problematikáját jelenítik meg.

Kulcsszók: diskurzuskiegészítő kérdőív, kérés, elutasítás, udvariasság, beszédaktus.

A hivatkozott irodalom

- AUSTIN, JOHN L. 1962. *How to do things with words*. Clarendon, Oxford. Magyarul: 1990. *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BACH, KENT – ROBERT M. HARNISH 1979. *Linguistic communication and speech acts*. The MIT Press, Cambridge (MA).
- BALLMER, THOMAS T. – BRENNENSTUHL, WALTRAUD 1981. *Speech acts classification*. Springer, Berlin – Heidelberg – New York.
- BAŃCZEROWSKI JANUSZ 2006. A világ nyelvi tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei. *Magyar Nyelvőr* 130: 187–97.
- BÁNDLI JUDIT 2011. „Igen, de...” A látszólagos egyetértés jelenségének vizsgálata. *THL*₂ 29–37.
- BÁNDLI JUDIT – MARÓTI ORSOLYA 2003. Kultúra és nyelvi viselkedés. Japán diákok kérési és visszautasítási stratégiái magyar nyelven. *Hungarológiai Évkönyv* 4: 137–52.
- BLUM-KULKA, SHOSHANA – HOUSE, JULIANE. – KASPER, GABRIELE eds. 1989. *Cross-cultural pragmatics: request and apologies*. Ablex, Norwood.

- CHEN, RONG 1993. Responding to compliments: A contrastive study of politeness strategies between American English and Chinese speakers. *Journal of Pragmatics* 20: 49–75.
- COLE, PETER – MORGAN, JERRY L. eds. 1975. *Syntax and Semantics*. 3. *Speech acts*. Academic Press, New York.
- DIRVEN RENÉ – VERSPOOR, MARJOLIJN 2004. *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. John Benjamins, Amsterdam.
- ERDŐSI VANDA 2006. Empirikus beszédaktus-kutatások a magyar mint idegen nyelv kommunikatív oktatásában – A köszönetnyilvánítás beszédaktusának vizsgálata. *Hungarológiai Évkönyv* 7: 69–81.
- FRASER, BRUCE 1974. An Analysis of vernacular performative verbs. In: SHUY, R. W. – BAILEY, C.-J. eds., *Towards Tomorrow's Linguistics*. Georgetown University Press, Washington, 139–58.
- GRICE, H. PAUL 1969. Utterer's meaning and intentions: *Philosophical Review* 78: 147–77.
- GRICE, H. PAUL 1975. Logic and conversation. In: COLE–MORGAN eds. 1975: 41–58. Magyarul: A társalgás logikája. In: PLÉH–SÍKLAKI–TERESTYÉNI szerk. 1997: 213–28.
- GU, YULE 1990. Politeness phenomena in modern Chinese. *Journal of Pragmatics* 14: 237–57.
- MARKUS, HASEL ROSE – KITAYAMA, SHINOBU 1991. Culture and the self. *Psychological Review* 98: 224–53.
- MARÓTI ORSOLYA 2004. Direkt kérdés – direkt válasz? A kérés és visszautasítás egy lehetséges vizsgálati módja. *Hungarológiai Évkönyv* 5: 216–22.
- MARÓTI ORSOLYA 2005. Sajnálom, de nem érek rá. Indirektség a performatívumok használatában. *THL*₂ 93–100.
- MATSUMOTO, YOSIKO 1988. Reexamination of the universality of face: politeness phenomena in Japanese. *Journal of Pragmatics* 12: 403–26.
- NÉMETH T. ENIKŐ 1996. A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása. *Nyelvtudományi Értekezések* 142. Akadémiai Kiadó, Bp.
- PAP ANDREA 2011. Adalékok a nyelvi benyomáskeltés stratégiáihoz (A leechi udvariassági elvek megvalósulása a magyarok nyelvhasználatában). *Magyar Nyelvőr* 135: 78–89.
- PLÉH CSABA – SÍKLAKI ISTVÁN – TERESTYÉNI TAMÁS szerk. 1997. *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris, Bp.
- SADOCK, JERROLD M. 1994. Toward a Grammatically Realistic Typology of Speech Acts. In: TSOHATZIDIS, SAVAS L. ed., *Foundations of Speech Act Theory: Philosophical and Linguistic Perspectives*. Routledge, London, 393–406.
- SEARLE, JOHN R. 1969. *Speech Acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press, Cambridge. Magyarul: Az illokúciós aktusok szerkezete (3. fejezet). In: PLÉH–SÍKLAKI–TERESTYÉNI szerk. 1997: 43–61.
- SEARLE, JOHN R. 1975a. Indirect speech acts. In: COLE–MORGAN eds. 1975: 59–82. Magyarul: Közvetett beszédaktusok. In: PLÉH–SÍKLAKI–TERESTYÉNI szerk. 1997: 62–81.
- SEARLE, JOHN R. 1975b. A taxonomy of illocutionary acts. In: GUNDERSON, KEITH ed., *Language, mind and knowledge*. Minnesota Studies in the Philosophy of Science 7. University of Minnesota Press, Minneapolis.

- SEARLE, JOHN R. 1979. *Expression and meaning*. Cambridge University Press, Cambridge.
- STENSTRÖM, ANNA-BRITA 1994. *An Introduction to Spoken Interaction*. Longman, London – New York.
- SZILI KATALIN 2002a. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 126: 12–30.
- SZILI KATALIN 2002b. Hogyan is mondunk nemet magyarul? *Magyar Nyelvőr* 126: 204–219.
- SZILI KATALIN 2003. *Elnézést, bocsánat, bocs...* (A bocsánatkérés pragmatikája a magyar nyelvben). *Magyar Nyelvőr* 127: 292–307.
- SZILI KATALIN 2004a. A bókra adott válasz pragmatikája (Adalékok a szerénység megnyilvánulásához a magyar nyelvben). *Magyar Nyelvőr* 128: 265–85.
- SZILI KATALIN 2004b. *Tetté vált szavak*. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- TSUI, AMY B. M. 1994. *English Conversation*. Oxford University Press, Oxford.
- VENDLER, ZENO 1972. *Res Cogitans. An Essay in Rational Psychology*. Cornell University Press, Ithaca (NY).
- VERSCHUEREN, JEF 1980. *On Speech Act Verbs*. John Benjamins, Amsterdam.
- WIERZBICKA, ANNA 1987. *English speech act verbs*. Academic Press, Sydney.
- WIERZBICKA, ANNA 1991. *Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction*. Mouton de Gruyter, Berlin.

Speech acts and their empirical study

This study first summarizes the main questions that have arisen in theoretical approaches to speech acts, as well as the essential conclusions made concerning their role in pragmatics. The general goals and characteristics of empirical examinations into speech acts is then addressed. Attention is paid to the differences between intralingual and interlingual analyses, their connection to acts of politeness and interpragmatic, intercultural research. Due to her extensive analysis of common responses given to requests, apologies and compliments, the author emphasizes the simultaneously universal, yet also culture specific nature of speech acts, including the importance of extending such examinations to the field of discourse acts.

Keywords: discourse-completion test, request, refusal, politeness, speech acts.

SZILI KATALIN

Funkcionális pragmatika és kognitív nyelvészet*

1. Bevezetés. – Az utóbbi évtizedek nyelvészeti diskurzusairól nem csak az mondható el, hogy bennük a pragmatikai kérdések egyre inkább előtérbe kerültek, és ezzel összefüggésben a nyelvészeti pragmatikai kutatások is egyre kiterjedtebbé váltak. A fellendülő pragmatikai kutatásokat a megközelítések sokféle-

* A tanulmány az OTKA K-100717 (Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás) pályázat támogatásával készült.

- SEARLE, JOHN R. 1979. *Expression and meaning*. Cambridge University Press, Cambridge.
- STENSTRÖM, ANNA-BRITA 1994. *An Introduction to Spoken Interaction*. Longman, London – New York.
- SZILI KATALIN 2002a. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 126: 12–30.
- SZILI KATALIN 2002b. Hogyan is mondunk nemet magyarul? *Magyar Nyelvőr* 126: 204–219.
- SZILI KATALIN 2003. *Elnézést, bocsánat, bocs...* (A bocsánatkérés pragmatikája a magyar nyelvben). *Magyar Nyelvőr* 127: 292–307.
- SZILI KATALIN 2004a. A bókra adott válasz pragmatikája (Adalékok a szerénység megnyilvánulásához a magyar nyelvben). *Magyar Nyelvőr* 128: 265–85.
- SZILI KATALIN 2004b. *Tetté vált szavak*. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- TSUI, AMY B. M. 1994. *English Conversation*. Oxford University Press, Oxford.
- VENDLER, ZENO 1972. *Res Cogitans. An Essay in Rational Psychology*. Cornell University Press, Ithaca (NY).
- VERSCHUEREN, JEF 1980. *On Speech Act Verbs*. John Benjamins, Amsterdam.
- WIERZBICKA, ANNA 1987. *English speech act verbs*. Academic Press, Sydney.
- WIERZBICKA, ANNA 1991. *Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction*. Mouton de Gruyter, Berlin.

Speech acts and their empirical study

This study first summarizes the main questions that have arisen in theoretical approaches to speech acts, as well as the essential conclusions made concerning their role in pragmatics. The general goals and characteristics of empirical examinations into speech acts is then addressed. Attention is paid to the differences between intralingual and interlingual analyses, their connection to acts of politeness and interpragmatic, intercultural research. Due to her extensive analysis of common responses given to requests, apologies and compliments, the author emphasizes the simultaneously universal, yet also culture specific nature of speech acts, including the importance of extending such examinations to the field of discourse acts.

Keywords: discourse-completion test, request, refusal, politeness, speech acts.

SZILI KATALIN

Funkcionális pragmatika és kognitív nyelvészet*

1. Bevezetés. – Az utóbbi évtizedek nyelvészeti diskurzusairól nem csak az mondható el, hogy bennük a pragmatikai kérdések egyre inkább előtérbe kerültek, és ezzel összefüggésben a nyelvészeti pragmatikai kutatások is egyre kiterjedtebbé váltak. A fellendülő pragmatikai kutatásokat a megközelítések sokféle-

* A tanulmány az OTKA K-100717 (Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás) pályázat támogatásával készült.

sége legalább annyira jellemzi (l. erről pl. VERSCHUEREN–ÖSTMAN–BLOMMAERT eds. 1995; VERSCHUEREN–ÖSTMAN eds. 2009). A pragmatika egymástól eltérő, sőt esetenként bizonyos pontokon egymásnak ellent is mondó felfogásai közötti különbségek legfőképpen azzal magyarázhatók, hogy eltérő nyelvelméleti háttérfeltevéseket érvényesítenek. És mivel a különböző pragmatikafelfogások másban látják a nyelv lényegét, a nyelv használatához kapcsolódó problémákat is másképpen jelenítik meg, illetőleg a nyelv használatának is más jelentőséget tulajdonítanak a nyelv leírása tekintetében. E rövid áttekintésben – a saját pragmatikai kutatásaim elméleti kiindulópontjára, illetőleg egyik meghatározó kutatási irányára reflektálva – egyfelől a funkcionális kognitív pragmatika elméleti háttérfeltevéseit (2.), másfelől a hagyományosan pragmatikai kulcsproblémaként megjelenő deixis funkcionális kognitív kiindulópontú fogalomértelmezését (3.) vázoló fel. Az áttekintés jellemző vonása tehát, hogy a pragmatika helyével, szerepével és jellegével kapcsolatos kérdéseket – mind általánosságban, mind a deixis nyelvi műveletével összefüggésben – a kognitív nyelvészet kiindulópontjából fogalmazza meg (l. még erre TÁTRAI 2011).

2. A nyelvi tevékenység szociokulturális és kognitív feltételei. – A kognitív nyelvészet a formális nyelvészeti irányok alternatívájaként megjelenő funkcionális nyelvészet egyik nagy hatású irányzata, pontosabban iránykategyüttese (a funkcionális nyelvészetről l. LADÁNYI–TOLCSVAI NAGY 2008; a kognitív nyelvészetről l. KÖVECSÉS–BENCZES 2010, további szakirodalommal). A kognitív nyelvészeti modellek funkcionális karaktere abból következik, hogy – szemben a jellegadó formális irányokkal – a nyelvtant nem autonóm rendszerként értelmezik, hanem a beszédtevékenység felől közelítik meg. A nyelvi rendszer elemeinek működését a mindenkori beszélő nézőpontjából, természetes diszkurzív közegükből kiindulva, a jelentésképzésben betöltött szerepüket előtérbe helyezve mutatják be (TOLCSVAI NAGY 2010: 11–3). A kognitív nyelvészeti modellek tehát olyan használat alapú modellek (l. erről BARLOW–KEMMER eds. 2000), amelyek elutasítják a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat dichotomikus szembeállítását. Mindez lényegileg érinti a pragmatika státuszát is, hiszen a pragmatika létrejöttét éppen a rendszer és használat dichotomikus szétválasztása motiválta. E formális kiindulópontból a pragmatika olyan nyelvészeti részdiszciplínaként nyert értelmezést, amely a nyelv használatához kapcsolódó, ennél fogva az autonómnak tételezett nyelvtan határain kívül eső jelenségeket írja le, illetőleg az ilyen szempontokat vonja be a nyelvészeti kutatásba, újabban egyre nagyobb hangsúlyt helyezve rendszer és használat dinamikus viszonyára (vö. KIEFER 1983, valamint NÉMETH T. 2006, további szakirodalommal). A nyelvtan autonómiáját határozottan elutasító funkcionális nyelvtanokban viszont – ahogy fentebb szó esett róla – már eleve nem válnak el élesen egymástól a grammatikai és a pragmatikai szempontok. Így a kognitív nyelvészet is abból indul ki, hogy a nyelvi tevékenységet folytató emberek elméjében a nyelvhasználat és a nyelvi rendszer szorosan, elválaszthatatlanul összekapcsolódik egymással. A pragmatika szempontjából mindez olyan következményekkel is járhat, amely akár annak

feloldódásához is vezethet, olyan értelemben, hogy a pragmatika a szemantika integráns részévé válik (l. erre LANGACKER 1987, 2008).

Am a kognitív nyelvészeti diskurzusban az ezredforduló környékén és azt követően több olyan elméleti munka is megjelent, amelyek – elsősorban bizonyos társaslélektani belátások hatására – a nyelv funkcionális kognitív leírásában a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt helyeztek a nyelvi megismerés társas (interakcionális, illetőleg interszubjektív) alapjaira, illetve annak következményeire (l. pl. TOMASELLO 1999/2022, 2003, 2009/2011; SINHA 1999, 2005, 2009; valamint CROFT 2009; VERHAGEN 2007). E hangsúly-áthelyeződés jelenik meg a kognitív nyelvészet alapelveinek WILLIAM CROFT (2009: 413–4) általi újrafogalmazásában is:

a) A grammatikai szerkezetek és műveletek az elmében nem egyszerűen az általános kognitív képességeknek, hanem az általános társas kognitív képességeknek a megvalósulásai.

b) A nyelvtan szimbolikus, de nem egyszerűen a forma és a jelentés kapcsolatából jön létre, hanem azokkal együtt a jelentést konvencióként működtető közösség „szemiotikai háromszögéből” áll össze.

c) A jelentés nem egyszerűen enciklopédikus, hanem megosztott (shared) is egyben.

d) A jelentés fogalmi konstruálással jár együtt, ám e konstruálás lényeges jellemzője, hogy a kommunikációs igények kielégítését célozza meg.

Ahogy a fentiekből látható, a nyelvi megismerés társas jellegének hangsúlyozása a pragmatikai szempontok erőteljesebb érvényesítését is jelenti egyben. Így a crofti értelemben vett társas kognitív nyelvészet (CROFT 2009) termékenyen tudja hasznosítani annak a funkcionális pragmatikafelfogásnak az eredményeit, amely a pragmatikát mint a nyelvi tevékenységet a maga komplexitásában átfogó szemléletmódot (perspektívát) értelmezi (l. VERSCHUEREN 1999; vö. még CLARK 1996; TÁTRAI 2006). E funkcionális pragmatikai nézőpont jellegadó tulajdonsága ugyanis, hogy a nyelvhasználat kognitív és szociokulturális feltételeit együttesen, sőt kölcsönösen egymásra vonatkoztatva látatja, és a nyelvhasználatot társas megismerő tevékenységként írja le. Mindez természetesen nem csupán azt jelenti, hogy a pragmatikai szemléletmód érvényesítése nagy hasznára lehet a kognitív nyelvészeti kutatásoknak. A kognitív nyelvészet eredményei ugyancsak termékenyen hasznosíthatók a funkcionális pragmatikai kutatásokban, amely a kognitív nyelvészeti szempontok határozott(abb) érvényesítését vonja maga után (l. erre pl. SANDRA–VERSCHUEREN–ÖSTMAN eds. 2009).

A „Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés” című munkámban (TÁTRAI 2011) a fentebb vázolt lehetőségeket igyekeztem kiaknázni. A kötet – a funkcionális kognitív nyelvészet jelzett háttérfeltevéseit érvényesítve – abból indul ki, hogy a nyelv működése felfogható olyan epigenetikus interakcióként, amely az emberi elmék és a környezeti tényezők között jön létre. Így – elismerve a genetikai alapok fontosságát – a nyelvi képességek kibontakoztatásában és kamatoztatásában döntő szerepet tulajdonít a fizikai és a társas környezetnek is. Hangsúlyozza, hogy a nyelvi megismerés lényegileg függ attól, ahogy az emberek a saját testükből kiindulva megtapasztalják az őket körülvevő világot, ám

azt is kiemeli, hogy a világ fiziológiai megtapasztalása beágyazódik abba a szociokulturális praxisba, amelyet az emberek közös, diszkurzív tevékenysége alakít ki. A nyelvi megismerésnek e kettős, fiziológiai és diszkurzív megalapozottságával magyarázza azt, hogy az emberek képesek a világról szerzett tapasztalataikon megosztani, és e közös cselekvések révén az egyéb cselekvéseiket összehangolni. Így a jelentést sem mentális objektumként, hanem dinamikus folyamatként értelmezi. Olyan interszjektív aktusként, amely a figyelemirányítás triadikus viszonyrendszerével jellemezhető. Ezzel összefüggésben azt is hangsúlyozza, hogy az interszjektív figyelemirányítás során alkalmazásba vett nyelvi szimbólumok a dolgok és események megfigyelésének, megértésének egy adott perspektíváját is magukban foglalják. Pragmatikai szempontból pedig különösen fontosnak tartja, hogy a nyelvi szimbólumok perspektivikusságát a diskurzus megnyilatkozó a saját kontextusfüggő perspektívájukat érvényesítve aknázzák ki. Mégpedig annak érdekében, hogy adaptív módon kielégítsék saját maguk és a másik kommunikációs igényeit.

3. A deixis és az episztemikus lehorgonyzás. – Amennyiben az interszjektív figyelemirányítást és a kontextusfüggő kiindulópontok érvényesülését a nyelvi megismerés jellegadó tulajdonságaként értelmezzük, a deixis nyelvi műveletének központi szerepet kell tulajdonítanunk a jelentésképzés dinamikus folyamatában (TÁTRAI 2011: 126–50; LACZKÓ–TÁTRAI 2012: 232–9; továbbá l. még TÁTRAI 2008, 2010; valamint vö. pl. MARMARIDOU 2000: 65–116; SIDNELL 2009). E funkcionális kognitív pragmatikai kiindulópontból – amely termékeny diskurzusba hozható a kognitív nyelvtan szemantikai motiváltságú deixismagyarázatával (l. erre LANGACKER 2002; BRISARD 2002; továbbá vö. STOCKWELL 2002: 41–57) – a deixis szorosan összefügg az episztemikus lehorgonyzás műveletével. Így a deixis olyan nyitott, prototípuselvű kategóriaként nyer értelmezést, amely a beszédesemény fizikai és társas világával (tér- és időbeli, valamint személyközi viszonyaival) kapcsolatos ismereteket mozgósító, azokat előtérbe helyező prototipikus deiktikus kifejezések (*én, te, itt, ott, most, tegnap* stb.) mellett azokat a nyelvi elemeket is magában foglalja, amelyek a főneveket és az igéket a diskurzusvilágban lehorgonyozzák. Főnevek esetében az azonosítás, a határozottság és a határozatlanság, illetve a mennyiség jelölői, igék esetében az idő és a mód jelölői funkcionálnak lehorgonyzó elemekként. E lehorgonyzó nyelvi elemek – hasonlóan a prototipikus deiktikus kifejezésekhez – kontextusfüggő viszonyítási pontok (referenciapontok) kijelölését teszik lehetővé a diskurzus résztvevői számára, mégpedig annak érdekében, hogy az alkalmazásba vett nyelvi szimbólumokat (konstrukciókat) azokra a világbeli tapasztalatokra (az ún. referenciális jelenetre, illetve annak határolt részeire) vonatkoztassák, amelyekre a közös figyelmük irányul. Ám a prototipikus deiktikus kifejezések és a főneveket, illetve igéket lehorgonyzó nyelvi elemek működése között akadnak lényegi, egymástól közel sem független különbségek is (l. TÁTRAI 2011: 144–50; LACZKÓ–TÁTRAI 2012: 232–9):

a) A prototipikus deiktikus elemek használata tér- és időbeli kontiguitáson alapuló deiktikus kapcsolatot teremt a közös figyelmi jelenet és a referenciális

jelenet között – a főneveket és igéket lehorgonyzó elemek alkalmazása viszont önmagában nem hozza létre, illetőleg nem profilálja ezt a relációt.

b) A prototipikus deiktikus elemek értelmezése megköveteli a résztvevők fizikai és társas világából származó kontextuális ismeretek feldolgozását – a lehorgonyzó elemek viszont csupán mentális kapcsolatot teremtenek a közös figyelmi jelenet résztvevői és a lehorgonyzott entitások között a referenciális jelenetben szereplő dolgok és események megfigyelését, megértését illetően.

c) A prototipikus deiktikus elemek a referenciális jelenet térbeli, időbeli és személyközi viszonyait (dimenzióit) teszik hozzáférhetővé – a lehorgonyzó elemek viszont nem a referenciális jelenet körülményeinek, hanem dolgainak és eseményeinek megjelenítésében, hozzáférhetővé tételében kapnak szerepet.

E problémakörhöz szorosan kötődik az a LACZKÓ KRISZTINÁVAL közös kutatásunk, amely arra keresi a választ, hogy a deiktikus kifejezéseként funkcionáló, ám a kategória prototipikus elemei közé mégsem sorolható harmadik személyű névmások (*ő, ők*), valamint a dologra mutató névmások (*ez, az; ezek, azok*) működésének milyen sajátosságai figyelhetők meg a magyar nyelvben, és hogy működésük hogyan értelmezhető egyfelől a prototipikus deiktikus kifejezések, másfelől az ún. nominális, azaz lehorgonyzott főnévi szerkezetek működéséhez képest (l. LACZKÓ–TÁTRAI 2012). A kutatás eddigi eredményei szerint e nyelvi elemek jellemzően nem funkcionálnak sem prototipikus deiktikus kifejezéseként, sem prototipikus lehorgonyzó elemekként:

a) A harmadik személyű deiktikus kifejezések (névmások és inflexiós morfémák) – szemben az első és második személyű deiktikus kifejezésekkel – azért nem prototipikus példányai a társas deixis kategóriájának, mert sikeres referenciális értelmezésük általában vagy geszturális vagy anaforikus (illetve kataforikus) használatot követel meg. Amíg a gesztussal kísért használatban – éppen a gesztus használata által – profilálva van a közös figyelmi jelenet és a referenciális jelenet közötti, tér- és időbeli kontiguitáson alapuló deiktikus kapcsolat, addig az anaforikus (és kataforikus) használat – a személyt jelölő nominális szerkezetekhez hasonlóan – nem profilálja ezt a kapcsolatot. A harmadik személyű formák ugyanis egyszerűen csak a beszédeseményen kívül eső szubjektumo(ka)t jelölnek.

b) A szintén geszturális vagy anaforikus (kataforikus) használattal jellemezhető dologra mutató deiktikus kifejezések ugyancsak nem prototipikus példányai a térdeixis összetett kategóriájának, már csak azért sem, mert – szemben a középpontban álló helydeixissel (*itt, ott, ide, oda* stb.) – nem képesek explicitté tenni azt a kontextusfüggő referenciapontot, amelyből kiindulva a referenciális jelenet térbeli, időbeli, valamint személyközi viszonyaira vonatkozó deiktikus kifejezések értelmezhetővé válnak (*én, itt, most*). Ennek legkézenfekvőbb magyarázata a nyelvi megismerést lényegileg meghatározó szubjektum-objektum szembenállás. A dologra mutató névmások a szubjektumokhoz közel, illetve tőlük távol lévő, de rajtuk mindenképpen kívül eső objektumokat jelölnek. A dologra mutató névmások önálló használatban a nominális (lehorgonyzott főnévi) szerkezetekhez hasonlóan működnek, ugyanakkor lehorgonyzó elemként a magyarban csak korlátozottan jelennek meg (l. erre az *e szék, ezen szék, eme szék, azon szék, ama szék*

konstrukciókat), sokkal inkább jellemző az a használatuk (l. *ez a szék, az a szék*), amellyel lehorgonyzott főnevek téri specifikációját hajtják végre.

A harmadik személyű névmások, valamint a dologra mutató névmások működése tehát azt mutatja, hogy a deixis és az episztemikus lehorgonyzás prototipikus megvalósulásai közötti átmenetként célszerű kezelni őket.

4. K o n k l ú z i ó. – E rövid és rendkívül vázlatos áttekintés a lehetőségekhez mérten a funkcionális kognitív pragmatika kiindulópontját és a deixis e kiindulópontot érvényesítő értelmezését tette reflexió tárgyává. Am emellett arra is érvelt kívánt hozni, hogy a pragmatikafelfogások már-már zavarba ejtő sokszínűségéből következő nehézségeket nem feltétlenül a kiindulópontok szintetizálása (rosszabb esetben az egyéb kiindulópontok negligálása), hanem a különböző kiindulópontok termékeny diskurzusba hozása, eredményeik dinamikus egymásra vonatkoztatása teheti kezelhetővé, amelyhez pedig nélkülözhetetlennek tűnik a saját kiindulópontához történő reflexív viszonyulás.

Kulcsszó: pragmatikai szemléletmód, társas kognitív nyelvészet, deixis, episztemikus lehorgonyzás.

A hivatkozott irodalom

- BARLOW, MICHAEL – KEMMER, SUZANNE eds. 2000. Usage based models of language. CSLI Publications, Stanford.
- BRISARD, FRANK 2002. Introduction: The epistemic basis of deixis and reference. In: BRISARD, FRANK ed., Grounding. The epistemic footing of deixis and reference. Mouton, Berlin – New York, xi–xxxiv.
- CLARK, HERBERT C. 1996. Using language. Cambridge University Press, Cambridge.
- CROFT, WILLIAM 2009. Towards a social cognitive linguistics. In: EVANS, VYVYAN – POURSEL, STEPHANIE eds., New directions in cognitive linguistics. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 395–420.
- KIEFER FERENC 1983. Szemantika vagy pragmatika? Nyelvtudományi Közlemények 64: 5–22.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. Kognitív nyelvészet. Akadémiai Kiadó, Bp.
- LACZKÓ KRISZTINA – TÁTRAI SZILÁRD 2012. Személyek és/vagy dolgok. A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR – TÁTRAI SZILÁRD szerk., Konstrukció és jelentés. ELTE, Bp., 231–58.
- LADÁNYI MÁRIA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Funkcionális kognitív nyelvészet. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 22: 17–58.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. Foundations of cognitive grammar. 1. Theoretical prerequisites. Stanford University Press, Stanford.
- LANGACKER, RONALD W. 2002. Deixis and subjectivity. In: BRISARD, FRANK ed., Grounding. The epistemic footing of deixis and reference. Mouton, Berlin – New York, 1–28.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. Cognitive grammar: A basic introduction. Oxford University Press, Oxford.

- MARMARIDOU, SOPHIA S. 2000. Pragmatic meaning and cognition. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2006. Pragmatika. In: KIEFER FERENC szerk., Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Bp., 222–61.
- SANDRA, DOMINIEK – VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA eds. 2009. Cognition and pragmatics. Handbook of pragmatics highlights 3. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- SIDNELL, JACK 2009. Deixis. In: VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA eds., Key notions for pragmatics. Handbook of pragmatics highlights 1. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 114–38.
- SINHA, CHRIS 1999. Grounding, mapping and acts of meaning. In: JANSSEN, THEO – REDEKER, GISELA eds., Cognitive linguistics: Foundations, scope and methodology. Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 223–55.
- SINHA, CHRIS 2005. Biology, culture and the emergence and elaboration of symbolization. In: SALEEMI, ANJUM P. – BOHN, OCKE-SCHWEN – GJEDDE, ALBERT eds., Search of a language for the mind-brain: Can the multiple perspective unified? Aarhus University Press, Aarhus, 311–35.
- SINHA, CHRIS 2009. Language as a biocultural niche and social institution. In: EVANS, VYVYAN – POURCEL, STÉPHANIE eds., New directions in cognitive linguistics. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 289–310.
- STOCKWELL, PETER 2002. Cognitive poetics. An introduction. Routledge, London – New York.
- TÁTRAI SZILÁRD 2006. A nagy esernyőcsel. A pragmatikai szemlélet alkalmazásának lehetőségei. *THL*₂ 29–35.
- TÁTRAI SZILÁRD 2008. Perspective and deixis in narrative discourses. In: TOLCSVAI NAGY, GÁBOR ed., Function and genres. Peter Lang, Frankfurt am Main, 257–70.
- TÁTRAI SZILÁRD 2010. Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 134: 311–32.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. Kognitív szemantika. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- TOMASELLO, MICHAEL 1999/2002. Gondolkodás és kultúra. Osiris Kiadó, Bp.
- TOMASELLO, MICHAEL 2003. Constructing a language. A usage based theory of language acquisition. Harvard University Press, Cambridge (MA).
- TOMASELLO, MICHAEL 2009/2011. Mi haszna az együttműködésnek? Gondolat Kiadó, Bp.
- VERHAGEN, ARIE 2007. Construal and perspectivization. In: GEERAERTS, DIRK – CUYCKENS, HUBERT eds., The Oxford handbook of cognitive linguistics. Oxford University Press, Oxford, 48–81.
- VERSCHUEREN, JEF 1999. Understanding pragmatics. Arnold, London – New York – Sydney – Auckland.
- VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA – BLOMMAERT, JAN eds. 1995. Handbook of pragmatics. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA eds. 2009. Key notions for pragmatics. Handbook of pragmatics highlights 1. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.

Functional pragmatics and cognitive linguistics

Functional cognitive linguistics encompasses a variety of descriptive models united by a core set of theoretical and methodological commitments. At the same time, functional cognitive models also vary in precisely what and how they are meant to investigate. Since the late 1990's, following research in social psychology and pragmatics, there has been a surge of interest in the social (interactional and intersubjective) basis of linguistic cognition and its implications for functional cognitive descriptions. This in turn has created a new demand for pragmatic research that is jointly focused on the cognitive and sociocultural underpinnings of language use as a social cognitive activity, highlighting their mutually supportive roles for meaning generation in context. The paper demonstrates the applicability of this kind of pragmatic perspective by a functional cognitive approach to deixis and epistemic grounding.

Keywords: pragmatic perspective, social cognitive linguistics, deixis, epistemic grounding.

TÁTRAI SZILÁRD

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Egy Weöres Sándor-vers szövegszerkezete*

1. Weöres Sándor Négy korál címen megjelentett verseinek II. számjelzetű darabja a Merülő Szaturnusz című könyvében jelent meg (Weöres 1968: 58); Weöres egybegyűjtött írásainak kötetében a mű első megjelenési helyének ezt a kötetet adja meg BATA IMRE (1970: II, 505). A szövegben szereplő számok természetesen nem a költőtől valók, hanem a kompozícióban szereplő egyes nyelvi elemek verssorok szerinti előfordulásainak feltűntetési (megkönnyítendő a vizsgálatot, illetőleg annak követhetőségét).

*Ha^{1.1.} homlokban^{1.1.} drágakő^{1.1.} lakik^{1.1.}
drágakő^{2.2.} lánggá^{2.1.} emelkedik^{2.1.}*

*Ha^{3.2.} drágakőben^{3.3.} láng^{3.2.} lakik^{3.2.}
láng^{4.2.} homlokká^{4.2.} emelkedik^{4.2.}*

*Ha^{5.3.} lángban^{5.3.} homlok^{5.3.} lakik^{5.3.}
homlok^{6.4.} drágakővé^{6.4.} emelkedik^{6.3.}*

*Ha^{7.4.} drágakőben^{7.5.} homlok^{7.5.} lakik^{7.4.}
homlok^{8.6.} lánggá^{8.4.} emelkedik^{8.4.}*

*Ha^{9.5.} homlokban^{9.7.} láng^{9.5.} lakik^{9.5.}
láng^{10.6.} drágakővé^{10.6.} emelkedik^{9.5.}*

* A költő születésének centenáriuma.

Functional pragmatics and cognitive linguistics

Functional cognitive linguistics encompasses a variety of descriptive models united by a core set of theoretical and methodological commitments. At the same time, functional cognitive models also vary in precisely what and how they are meant to investigate. Since the late 1990's, following research in social psychology and pragmatics, there has been a surge of interest in the social (interactional and intersubjective) basis of linguistic cognition and its implications for functional cognitive descriptions. This in turn has created a new demand for pragmatic research that is jointly focused on the cognitive and sociocultural underpinnings of language use as a social cognitive activity, highlighting their mutually supportive roles for meaning generation in context. The paper demonstrates the applicability of this kind of pragmatic perspective by a functional cognitive approach to deixis and epistemic grounding.

Keywords: pragmatic perspective, social cognitive linguistics, deixis, epistemic grounding.

TÁTRAI SZILÁRD

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Egy Weöres Sándor-vers szövegszerkezete*

1. Weöres Sándor Négy korál címen megjelentett verseinek II. számjelzetű darabja a Merülő Szaturnusz című könyvében jelent meg (Weöres 1968: 58); Weöres egybegyűjtött írásainak kötetében a mű első megjelenési helyének ezt a kötetet adja meg BATA IMRE (1970: II, 505). A szövegben szereplő számok természetesen nem a költőtől valók, hanem a kompozícióban szereplő egyes nyelvi elemek verssorok szerinti előfordulásainak feltűntetési (megkönnyítendő a vizsgálatot, illetőleg annak követhetőségét).

*Ha^{1.1.} homlokban^{1.1.} drágakő^{1.1.} lakik^{1.1.}
drágakő^{2.2.} lánggá^{2.1.} emelkedik^{2.1.}*

*Ha^{3.2.} drágakőben^{3.3.} láng^{3.2.} lakik^{3.2.}
láng^{4.2.} homlokká^{4.2.} emelkedik^{4.2.}*

*Ha^{5.3.} lángban^{5.3.} homlok^{5.3.} lakik^{5.3.}
homlok^{6.4.} drágakővé^{6.4.} emelkedik^{6.3.}*

*Ha^{7.4.} drágakőben^{7.5.} homlok^{7.5.} lakik^{7.4.}
homlok^{8.6.} lánggá^{8.4.} emelkedik^{8.4.}*

*Ha^{9.5.} homlokban^{9.7.} láng^{9.5.} lakik^{9.5.}
láng^{10.6.} drágakővé^{10.6.} emelkedik^{9.5.}*

* A költő születésének centenáriuma.

Ha^{10.6.} *lángban*^{11.7.} *drágakő*^{11.7.} *lakik*^{10.6.}
drágakő^{12.8.} *homlokká*^{12.8.} *emelkedik*^{10.6.}

TAMÁS ATTILA (1978: 160) Weöres egyes verseit „zene- és iparművészeti nyelvi alkotástípusok”-ként vizsgálja, amelyekben „[...] a motívumainak elrendezéséből adódó kombinációrendszer mondható zeneinek, s az a sajátosága, hogy a logikus gondolkodás és a hozzá kapcsolódó szemlélet ebben is teljesen háttérbe szorult.” E megállapítás némi módosítást kíván.

2. A korál (koráléneke) a katolikus egyházi zenében a gregorián korális, illetőleg a protestáns korál (az ún. Kichenlied), l. HAMMERSCHLAG 1965; RAJECZKY 1981. A koráldallamot használó zeneművek, vagyis a korálfeldolgozások fajtái közül az a – egyébként J. S. Bach által leggyakrabban használt – korálvariáció vagy korálpártita, amelyben „[...] a dallam annyiszor hangzik fel, ahány versszakból áll a korál, és szólamról szólamra vándorolva, a vers értelmét programatikus karaktervariációkban fejezi ki” (PERNYE 1965); vö. NIRSCZY OTT 1979. Weöres versében a (mondhatni): dallam szólamról szólamra való vándorlását a versszakoknak mintegy program szerint kidolgozott változatai fejezik ki. A program – amely mintegy cantus firmusként végig meghatározza a szöveget – meglehetősen egyszerű: **Ha valamiben valami lakik, valami vmivé emelkedik.* Ez tulajdonképpen a következő alapszerkezetekre vezethető vissza.

A *lakik* igének a köznyelvben szokásos határozókapcsolataiból adódó szerkezet(ek): *vmi vmiben lakik.* A „3. (átv[itt értelemben], ritk[a ~ ritkán]) V[ala]hol ~: <élőnek tekintett, gyak.[ran] elvont dolog) vhol állandóan jelen van, ott tenyészik v.[agy] működik” (ÉrtSz.) jelentésleírás kapcsolható a költői szöveg igéjéhez. A hasonló jelentéshasználat-hoz vö. PetőfiSz. *lakik*¹ 3., 4.; JuhászSz. *lakik* 2.

Az *emelkedik* igének a köznyelvben szokásos határozókapcsolataiból adódó szerkezet(ek): *vmi vmivé emelkedik.* Az *emelkedik* idetartozó jelentésleírása: „3. (átv) (Mértékében, számában, fokában, értékében) nagyobb, magasabb lesz, növekedik, fölfelé megy” (ÉrtSz.); vö. PetőfiSz. *emelkedik* 6.

A *ha vmi vmiben van, vmi vmivé alakul* köznyelvben szokásos megnyilatkozás szövegmondatként való megjelenése a igék határozókapcsolataival: **ha vmi vmiben lakik, vmi vmivé emelkedik.* A weöresi szövegmondat a *ha* és **akkor* kötő- és rámutatószót tartalmazó grammatikai mondat, amelynek főmondatához feltételes, előidejűséget is kifejező időhatározói értékű mellékmondat tartozik (vö. MMNyR. 1: 373; BÜKY 2004: 8).

A *lakik* igéhez három névszó van kapcsolva az alapminta (*vmi vmiben*) szerint: *homlok, drága, láng*; tehát a költő {*homlokban drágakő – drágakőben láng – lángban homlok*} *lakik* szerkezeteket alakít, amint a verssorokat és az azokban előforduló szerkezeteket is jelölő számjelzetek mutatják az 1. táblázatban.

A vonzatsorok annyira lehetséges változatot tartalmaznak, amennyi a három elemből adódik, vagyis kétszer veendő ezek faktoriálisa: $n! = 6$, innen a tizenkét verssor. A változatok elhelyezése valaminő egyéni elrendezést mutat. Ha a vonzatként használatos szavakat ábécérendben – tehát formális rendszer alapján – állítjuk be a *Ha vmiben vmi lakik vmi vmivé emelkedik* alapszerkezetbe, ezeket a szövegeket kapjuk (mátrixként írva); l. a 2. táblázatot.

1. táblázat

		vmiben	vmi		vmi	vmivé	
1		<i>homlokban</i> ^{1.1.}	<i>drágakő</i> ^{1.1.}				
2					<i>drágakő</i> ^{2.1.}	<i>lánggá</i> ^{2.1.}	
3		<i>drágakőben</i> ^{2.2.}	<i>láng</i> ^{3.2.}				
4					<i>láng</i> ^{4.2.}	<i>homlokká</i> ^{4.2.}	
5		<i>lángban</i> ^{5.3.}	<i>homlok</i> ^{5.3.}				
6	Ha			lakik	<i>homlok</i> ^{6.4.}	<i>drágakővé</i> ^{6.4.}	emelkedik
7		<i>drágakőben</i> ^{7.5.}	<i>homlok</i> ^{7.5.}				
8					<i>homlok</i> ^{8.6.}	<i>lánggá</i> ^{8.4.}	
9		<i>homlokban</i> ^{9.7.}	<i>láng</i> ^{9.5.}				
10					<i>láng</i> ^{10.6.}	<i>drágakővé</i> ^{10.6.}	
11		<i>lángban</i> ^{11.7.}	<i>drágakő</i> ^{11.7.}				
12					<i>drágakő</i> ^{12.8.}	<i>homlokká</i> ^{12.8.}	

2. táblázat

ha	vmiben	vmi	lakik	vmi	vmivé	emelkedik
	<i>drágakőben</i> ^{7.5.}	<i>homlok</i> ^{7.5.}		<i>drágakő</i> ^{12.8.}	<i>homlokká</i> ^{12.8.}	
	<i>drágakőben</i> ^{3.3.}	<i>láng</i> ^{3.2.}		<i>drágakő</i> ^{2.2.}	<i>lánggá</i> ^{2.1.}	
<i>Ha</i> ^{1-, -6.}	<i>homlokban</i> ^{1.1.}	<i>drágakő</i> ^{1.1.}	<i>lakik</i> ^{1-, -6.}	<i>homlok</i> ^{6.4.}	<i>drágakővé</i> ^{6.4.}	<i>emelkedik</i> ^{2-, 6.}
	<i>homlokban</i> ^{9.7.}	<i>láng</i> ^{9.5.}		<i>homlok</i> ^{8.6.}	<i>lánggá</i> ^{8.4.}	
	<i>lángban</i> ^{11.7.}	<i>drágakő</i> ^{11.7.}		<i>láng</i> ^{10.6.}	<i>drágakővé</i> ^{10.6.}	
	<i>lángban</i> ^{5.3.}	<i>homlok</i> ^{5.3.}		<i>láng</i> ^{4.2.}	<i>homlokká</i> ^{4.2.}	

3. táblázat

ha	vmiben	vmi	lakik	vmi	vmivé	emelkedik
	<i>drágakőben</i> ^{7.5.}	<i>drágakő</i> ^{1.1.}		<i>drágakő</i> ^{2.2.}	<i>drágakővé</i> ^{6.4.}	
	<i>drágakőben</i> ^{3.3.}	<i>drágakő</i> ^{11.7.}		<i>drágakő</i> ^{12.8.}	<i>drágakővé</i> ^{10.6.}	
<i>Ha</i> ^{1-, -6.}	<i>homlokban</i> ^{1.1.}	<i>homlok</i> ^{5.3.}	<i>lakik</i> ^{1-, -6.}	<i>homlok</i> ^{6.4.}	<i>homlokká</i> ^{4.2.}	<i>Ha</i> ^{1-, -6.}
	<i>homlokban</i> ^{9.6.}	<i>homlok</i> ^{7.4.}		<i>homlok</i> ^{8.5.}	<i>homlokká</i> ^{12.8.}	
	<i>lángban</i> ^{11.7.}	<i>láng</i> ^{3.2.}		<i>láng</i> ^{4.2.}	<i>lánggá</i> ^{2.1.}	
	<i>lángban</i> ^{5.3.}	<i>láng</i> ^{9.5.}		<i>láng</i> ^{10.6.}	<i>lánggá</i> ^{8.4.}	

A 2. táblázat anyagát olvasva és a főneveknek csupán elemi jelentését (KÁROLY SÁNDOR 1970: 128–9) figyelembe véve a szöveg fölfogható „kvázi Weöres-vers” gyanánt. Ha így van, akkor valóban „a logikus gondolkodás és a hozzá kapcsolódó szemlélet ebben is teljesen háttérbe szorul”, amint TAMÁS ATTILÁTÓL fõntebb idéztük. A második táblázat anyaga szövegmondatonként olvasva azonban arra figyelmeztet, hogy a teljesen formai szempontú összeállítású nyelvi alapszerkezet az, amely valóban alogikus és szemlélet nélküli,

pontosabban mondva: tautologikus. A szó szoros értelmében, mondja FÓNAGY IVÁN (é. n. 34), a téma–réma fölépítés miatt még az ilyen szerkesztmények sem tautologikusak – és tegyük hozzá – sem nem szemlélet nélküliek.

A táblázatokat összehasonlítva az látszik, hogy a teljesen formális rendszerű 3. mátrixszal szemben a 2.-ből olvasható szöveg azért „kvázi Weöres-vers”, mert az egyes szövegmondatok kijelentései megegyeznek az eredetivel.

3. A vers 11–2. sora: *Ha*^{10.6}. *lángban*^{11.7}. *drágakő*^{11.7}. *lakik*^{10.6}. | *drágakő*^{12.8}. *homlok-ká*^{12.8}. *emelkedik*^{10.6}, amelynek a 2. táblázatban megfelelő sor: **Ha*^{10.6}. *lángban*^{5.3}. *homlok*^{5.3}. *lakik*^{10.6}. | *láng*^{4.2}. *homlokká*^{4.2}. *emelkedik*^{10.6}. A költői szövegmű záró kijelentése („drágakő homlokká emelkedik”) az előzmény, vagyis az 5–6. sor kijelentésének („homlok drágakővé emelkedik”) szimbolikus tartalmának meghaladása. Ezek a tartalmak a *drágakő*, a *láng* és a *homlok* szavakhoz tartozó konnotációk velejárói. A *homlok* főnévről az ÉrtSz. leírja: „2. (átv) Ez a testrészt mint bizonyos érzélem kifejezője”; a *drágakő* tulajdonsága a ritkaság, értékesség; a *láng* „2. (átv, vál[asztékos használatban]) Nagyfokú, heves érzélem, indulat, ill. az a testi hév, forróság, amely vmely érzés, indulat következtében önt el v[ala]-kit” (ÉrtSz.). Ezeknek a szavaknak a használata a magyar költői nyelvben számos helyen többnyire értékek ábrázolásához van felhasználva, megfigyelhető ez a *homlok* és a *láng* főnévvel kapcsolatban a 19. században Petőfi Sándor műveiben (I. PetőfiSz. *homlok*, *láng*) éppúgy, mint a 20.-ban Füst Milán lírájában (I. BÜKY 2002: *láng*; BÜKY 2012: *homlok*) és másutt is, példaként vö. JuhászSz. *homlok*, *láng*.

A zárósorok szövegmondatának *téma*–[®]*réma*-tagolása – [®]*Ha*^{10.6}. *lángban*^{11.7}. *drágakő*^{11.7}. *lakik*^{10.6}. | [®]*drágakő*^{12.8}. *homlokká*^{12.9}. *emelkedik*^{10.6} – az összes szövegelőzményhez képest mutatja, hogy minden korábbi kijelentésnek ehhez a megállapításhoz kell vezetni, hiszen a *láng*, a *drágakő* és a *homlok* mint eleve szimbolikus entitások az általános használatuk révén hozzájuk tartozó képzettársításokkal együtt a *homlok*-ká válást magyarázzák. A *láng*, illetőleg a tűz „A mozgó láng az élet jelképe, de lehet a lélek vagy istenség megnyilvánulása is” (PÁL–ÚJVÁRI 1997: *tűz*). A *homlok* ’regio frontalis’ jelképe az emberi értelemnek, amelyhez el kell jutnia, fel kell emelkednie mindennek, amit a világból a *drágakő*, a *láng* áttételesen jelent. A *drágakő*, illetőleg annak egyik fajtája, a gyémánt szimbólum: „Az Ez 3,9 szerint Isten a próféta szívét és homlokát gyémánthoz teszi hasonlatossá, hogy minden támadásnak és kísértésnek ellenálljon” (PÁL–ÚJVÁRI 1997: *drágakő*, *gyémánt*). Ezékiel ezt írja: „Nézd, olyan keménnyé teszem arcodat, mint az ő arcuk, és homlokodat is olyan keménnyé, mint amilyen az ő homlokuk. Homlokodat olyan keménnyé teszem, mint a gyémánt, ami keményebb a sziklánál” (Biblia 1976).

A hivatkozott irodalom

- BATA IMRE 1970. Betűrendes tartalomjegyzék. In: Weöres Sándor, Egybegyűjtött írások 1–2. Magvető Könyvkiadó, Bp. 797–831.
 Biblia 1976. Szent István Társulat, Bp.
 BÜKY LÁSZLÓ 2002. Füst Milán metaforahasználatának alapjai (szótárszerű feldolgozásban). Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
 BÜKY LÁSZLÓ 2004. Füst Milán metaforahasználatának szövegmondattanából (szótárszerű feldolgozásban). Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.

- BÜKY LÁSZLÓ 2012. „...testben, lélekben tisztán...” – A test(részek) kontingenciái és értékállapotaik Füst Milán költői nyelvében. Magyar Nyelvőr 136: 420–39.
- FÓNAGY IVÁN [é. n.]. A költői nyelvről. Corvina, h. n., é. n. [Bp. 1999.]
- HAMMERSCHLAG JÁNOS 1965. [A] korál. In: BARTHA DÉNES főszerk., Zenei lexikon 1–3. Zeneműkiadó Vállalat, Bp.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Bp.
- NIRSCHY OTT ALADÁR 1979. [A] korál. In: KIRÁLY ISTVÁN főszerk. [et al.], Világirodalmi lexikon. 1–19. Akadémiai Kiadó, Bp. 1970–1996.
- PÁL JÓZSEF – ÚJVÁRI EDIT szerk. 1997. Szimbólumtár. Balassi Kiadó, Bp.
- PERNYE ANDRÁS 1965 [A] korálfeldolgozás. In: BARTHA DÉNES főszerk., Zenei lexikon 1–3. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- RAJECZKY BENJAMIN 1981. Mi a gregorián? Zeneműkiadó, Bp.
- TAMÁS ATTILA 1978. Weöres Sándor. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Weöres Sándor 1968. Merülő Szaturnusz. Magvető Könyvkiadó, Bp.

BÜKY LÁSZLÓ

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Tűzvető acél. – Ez a szókapcsolat nemrégiben már felbukkant ugyanebben a rovatban. BÜKY LÁSZLÓ fűzött hozzá magyarázatot (MNY. 2012: 334–5) az „Erdélyi magyar szótörténeti tár” (= SZT.) néhány olyan címszavát tárgyalva, amely a vargamesterséggel kapcsolatos. Hozzászólásommal egyrészt azt kívánom igazolni, hogy BÜKY téves eredményre jutott; másrészt és általánosabb tanulsággal arra a hibára szeretném felhívni a figyelmet, amely miatt próbálkozása félresiklott.

A SZT. *tűzvető* címszava (13: 678) feltehetőleg azzal keltette fel BÜKY érdeklődését, hogy a szócikkben a jelentés helyén kérdőjelet találunk, vagyis a szótár nem vállalta a jelentés meghatározását. Erre az óvatos megoldásra többek között az inthette a szerkesztőket, hogy a rendelkezésükre álló forrásanyagban a *tűzvető* csak egy adattal van jelen; egy 1627-es kolozsvári jegyzékből idézhatték: „Egj horgas varga kes, *Tuz vetoő Achellal Eggiut*”. (A dőlt szedés tölem való; a SZT. – szerintem helytelenül – példamondataiban nem szokott kiemeléssel élni.)

Mivel a *tűzvető acél* az idézetben a *vargakés* társaságában szerepel, BÜKY abból kiindulva próbálja a jelentését megfejteni, hogy a vargamesterség kifejezésével van dolgunk. Ezért hívja segítségül KOVÁCH ALBERTnek a vargamesterség műszavaiból összeállított listáját (Nyr. 1873: 331), amelyben ez a részlet is olvasható: „*Acél* vagy *stágli*.” BÜKY azt állítja, hogy a *stágli* nem ’acél; Stahl’ jelentésű; ő inkább a német *Stachel* ’tüske’ szóból igyekszik levezetni, így: „*Stachel* → m. **stakel* → **stákli* → *stágli*”. Erre az a leírás készíti, amelyet a FRECSKAY-féle mesterségszótárnak (Hornvánszky, Bp., 1912) a csizmadia-, cipész- és vargamesterségről szóló fejezetében (53–60) talált a tűzés műveletéről. BÜKY úgy véli, hogy a *stágli* az ott bemutatott öltésbökő szerszámot (illetőleg annak szűrős végét) jelölheti. – A FRECSKAY-mű szótári részében (582) *tűzőár* ’Eintechörtl’ szerszámnev is van, ez azonban a mesterséget leíró fejezetbe nem került be. Számomra úgy tűnik, hogy BÜKY szerint a tűzőár és a stágli ugyanaz a szerszám, vagy legalábbis azonos a funkciójuk.

A SZT.-beli *tűzvető* szó utótagjában pedig BÜKY szerint a *vet* igének az a jelentése

- BÜKY LÁSZLÓ 2012. „...testben, lélekben tisztán...” – A test(részek) kontingenciái és értékállapotaik Füst Milán költői nyelvében. Magyar Nyelvőr 136: 420–39.
- FÓNAGY IVÁN [é. n.]. A költői nyelvről. Corvina, h. n., é. n. [Bp. 1999.]
- HAMMERSCHLAG JÁNOS 1965. [A] korál. In: BARTHA DÉNES főszerk., Zenei lexikon 1–3. Zeneműkiadó Vállalat, Bp.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Bp.
- NIRSCHY OTT ALADÁR 1979. [A] korál. In: KIRÁLY ISTVÁN főszerk. [et al.], Világirodalmi lexikon. 1–19. Akadémiai Kiadó, Bp. 1970–1996.
- PÁL JÓZSEF – ÚJVÁRI EDIT szerk. 1997. Szimbólumtár. Balassi Kiadó, Bp.
- PERNYE ANDRÁS 1965 [A] korálfeldolgozás. In: BARTHA DÉNES főszerk., Zenei lexikon 1–3. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- RAJECZKY BENJAMIN 1981. Mi a gregorián? Zeneműkiadó, Bp.
- TAMÁS ATTILA 1978. Weöres Sándor. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Weöres Sándor 1968. Merülő Szaturnusz. Magvető Könyvkiadó, Bp.

BÜKY LÁSZLÓ

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Tűzvető acél. – Ez a szókapcsolat nemrégiben már felbukkant ugyanebben a rovatban. BÜKY LÁSZLÓ fűzött hozzá magyarázatot (MNY. 2012: 334–5) az „Erdélyi magyar szótörténeti tár” (= SZT.) néhány olyan címszavát tárgyalva, amely a vargamesterséggel kapcsolatos. Hozzászólásommal egyrészt azt kívánom igazolni, hogy BÜKY téves eredményre jutott; másrészt és általánosabb tanulsággal arra a hibára szeretném felhívni a figyelmet, amely miatt próbálkozása félresiklott.

A SZT. *tűzvető* címszava (13: 678) feltehetőleg azzal keltette fel BÜKY érdeklődését, hogy a szócikkben a jelentés helyén kérdőjelet találunk, vagyis a szótár nem vállalta a jelentés meghatározását. Erre az óvatos megoldásra többek között az inthette a szerkesztőket, hogy a rendelkezésükre álló forrásanyagban a *tűzvető* csak egy adattal van jelen; egy 1627-es kolozsvári jegyzékből idézhatték: „Egj horgas varga kes, *Tuz vetoő Achellal Eggiut*”. (A dőlt szedés tölem való; a SZT. – szerintem helytelenül – példamondataiban nem szokott kiemeléssel élni.)

Mivel a *tűzvető acél* az idézetben a *vargakés* társaságában szerepel, BÜKY abból kiindulva próbálja a jelentését megfejteni, hogy a vargamesterség kifejezésével van dolgunk. Ezért hívja segítségül KOVÁCH ALBERTnek a vargamesterség műszavaiból összeállított listáját (Nyr. 1873: 331), amelyben ez a részlet is olvasható: „*Acél* vagy *stágli*.” BÜKY azt állítja, hogy a *stágli* nem ’acél; Stahl’ jelentésű; ő inkább a német *Stachel* ’tüske’ szóból igyekszik levezetni, így: „*Stachel* → m. **stakel* → **stákli* → *stágli*”. Erre az a leírás készíti, amelyet a FRECSKAY-féle mesterségszótárnak (Hornvánszky, Bp., 1912) a csizmadia-, cipész- és vargamesterségről szóló fejezetében (53–60) talált a tűzés műveletéről. BÜKY úgy véli, hogy a *stágli* az ott bemutatott öltésbökő szerszámot (illetőleg annak szűrős végét) jelölheti. – A FRECSKAY-mű szótári részében (582) *tűzőár* ’Eintechörtl’ szerszámnev is van, ez azonban a mesterséget leíró fejezetbe nem került be. Számomra úgy tűnik, hogy BÜKY szerint a tűzőár és a stágli ugyanaz a szerszám, vagy legalábbis azonos a funkciójuk.

A SZT.-beli *tűzvető* szó utótagjában pedig BÜKY szerint a *vet* igének az a jelentése

jut szerephez, amelyet az ÉrtSz. nyomán némi egyszerűsítéssel így adok meg: '(néhány állandósult szókapcsolatban:) bizonyos mozdulatokkal kész formába hoz, előkészít vmit; pl.: *ágyat, vályogot, téglát vet | alapot vet vminek vagy alapját veti vminek*'. Az összetételi előtagról BÜKY külön nem szól, de magyarázatának zárómondatával nyilvánvalóvá teszi, hogy a tűzés műveletét jelölő elemet lát benne: „A SzT. adatában lévő tűzvetővel a tűzést készítették elő, tűzés(helye)t vetetettek [!], azaz 'tűzőár' a *tuz veteő Achel*” (MNy. 1912: 335).

A következőkben megjegyzéseket fűzök az ismertetett levezetés részleteihez és egészéhez, s egyben teljesen másféle jelentésmagyarázattal igyekszem felváltani a szótárbeli kérdőjelet.

Az első kérdés természetesen ez: valóban a vargamesterség kifejezése-e a *tűzvető acél*? Az idézett szövegkörnyezet alapján kézenfekvőnek látszik, hogy igen. De szükségszerű-e, hogy így legyen? Levezetésemből kitűnik majd, hogy szerintem nem feltétlenül.

BÜKY nem említi – jóllehet támogathatná az elképzelését –, hogy a SzT. az 1627-es adatot az *acél* szócikkében (1: 69–70) is idézi, még hozzá valamivel nagyobb szövegkörnyezettel; a dölt szedést a szótárhoz alkalmazkodva most szándékosan mellőzöm: „Varganak valo Achel nro 6 Egj horgos [itt így!] varga kes, Tuz ueteő [itt így!] Achellal Eggiut”. Ennek a címszónak ez a 4. jelentése, és a szótár itt vállalja a meghatározást: '(varga)szerszámfajta'. Megmutatkozik azonban annak a hátránya, hogy a SzT. nem él a dölt szedéssel: nem tudhatjuk biztosan, hogy a szócikkírói-szerkesztői szándék szerint ez a jelentés az idézet mindkét *acél* alakjára érvényes-e, vagy esetleg csak az elsőhöz tartozik.

Az „*Acél* vagy *stágli*” szópárral kapcsolatban BÜKY, sajnos, nem emeli ki azt a tényt, hogy KOVÁCH ALBERT listája pusztán felsorolás jelentések nélkül. A szópár jelentését tehát nem tudhatjuk, legfeljebb következtethetünk rá. Annyi biztos – s ezt BÜKY is jól látja –, hogy az 1873-as műszójegyzékben az *acél* és a *stágli* jelentése ugyanaz. Ha a *stágli* tényleg a német *Stachel* 'tüske' szóval függ össze, akkor a szinonim szópár tagjai hegyes acéleszközöt jelölnek. Az azonban egyáltalán nem szükségszerű, hogy ez az eszköz éppen a tűzőár legyen. – Megítélésem szerint BÜKY nagyjából jó helyen keresi a *stágli* eredetét. A származtatásban azonban nem a német köznyelv *Stachel* formájából kellene kiindulnia, hiszen így arra kényszerül, hogy a magyarban adatokkal nem igazolható *ch* > *k* hanghelyettesítéssel és *kl* > *gl* asszimilációs zöngésüléssel számoljon. (Az adathiányt a csillagokkal korrekt módon jelzi.) Egyszerűbb, természetesebb, így valószínűbb megoldás egy német nyelvjárási formából magyaráznunk a *stágli* szakszót. Erősen számításba vehető a SCHMELLER-féle bajor szótárban (Bayerisches Wörterbuch. Oldenbourg, München, 1872–1877. 2: 744) közölt *Stàgl* alak.

A SCHMELLER-szótár most említett helye, a *der Stahel* szócikk, olyan néprajzi információval is szolgál, amely értékes adalék a *tűzvető acél* kifejezés jelentésének a megfejtéséhez: „Der Bauer nennt *Stàhhel* vorzugsweise das pfriemenförmige Eisen, das er neben Messer und Gabel in einer Scheide in der Hosentasche führt, und zum Wetzen und andern Verrichtungen braucht; (*Wetzstahl, Feuerstahl*) [a végén a két összetett szót én emeltem ki].” Azaz: 'A paraszt *Stàhhel*-nek főleg azt az ár formájú vasat nevezi, amelyet kés és villa mellett egy tokban tart a nadrágzsebében, s amelyre a fenéshez és más műveletekhez van szüksége; (*fenőacél, tűzacél*).' – Ha elfogadjuk, hogy ez a *stágli* jellemzése (a jelek szerint meglehetősen bátran elfogadhatjuk), akkor ez csak ár formájú acéleszköz, de nem (vagy nem elsősorban) ár, inkább fenőacél, amely például tűzcsiholásra is alkalmas. A néprajzi leírás egyben azt is megvilágítja, miért szerepel a SzT. idézte kolozsvári jegyzékben a vargakés és a tűzvető acél „együtt”: azért, mert közös tokban tartják őket.

Már BÜKY cikkének olvasása közben (vagyis a SCHMELLER-idézetet még nem ismerve) úgy gondoltam: nem kellene ragaszkodni ahhoz a feltételezéshez, hogy a *tűzvető acél* denotátuma speciális vargaszerszám. A SzT.-beli szövegkörnyezet alapján nyilvánvaló, hogy ez a szókapcsolat olyan acéleszközt jelöl, amelyre a vargának is szüksége lehet; de ebből még nem következik, hogy ez az eszköz kifejezetten vagy kizárólag erre a foglalkozásra jellemző. Ezt szem előtt tartva térek rá a *tűzvető acél* jelzős szerkezet összetevőinek és egészének az elemzésére.

A szintagma alaptagjával kezdem. „A magyar nyelv nagyszótára” (= Nszt.) az *acél* címszónak öt főnévi és három melléknévi jelentését különbözteti meg. Ezek közül nekünk most a 2. főnévi jelentés a fontos: ’ebből [ti. acélból] készült eszköz, szerszám, ill. vmilyen eszköznek acélból készült része’. Ebből a meghatározásból kitűnik, hogy (legalábbis elvileg) sokféle szerszám említhető *acél* néven. Hogy közülük a tűzvető acél mi csoda, az a jelzőnek a jelentésén múlik.

Mint már szóltam róla, BÜKY a *tűzvető* melléknév utótagját ’előkészítő’ jelentésűnek tartja, mivel a *vet* ige jelentései közül a ’kész formába hoz, előkészít vmit’-et véli benne felfedezni. Szerintem ennek a feltevésnek a helyessége kétséges. Az említett jelentés ugyanis olyan állandósult szókapcsolatokra jellemző (*ágyat vet, téglát vet, vályogot vet*), amelyekben az igenek dolognév a tárgya, nem pedig egy művelet megnevezése. Márpedig BÜKY jelentésmagyarázatának logikája szerint a *tűzvető* melléknév előtagja nem dolgot, hanem műveletet (’tűzés’) jelöl.

A nagyobb baj azonban nem a melléknév utótagjának, hanem az előtagjának az értelmezésével van. BÜKY itt követi el azt a súlyos módszertani hibát, amelyre a bevezetőben utaltam. Számomra érthetetlen, hogyan tarthatja teljesnek és meggyőzőnek a saját jelentésmagyarázatát, ha nem tisztázza azt az alapkérdést, mi is pontosan a *tűzvető* előtagja. Levezetésének világosabb részleteiből az következik, hogy egy ’tűzés’ jelentésű *tűz* főnév. BÜKY azonban nem teszi fel ezt a kulcskérdést: létezik-e (vagy létezett-e valaha) ilyen? Ha ismerne ilyen főnevet, azt idéznie kellene, hiszen „koronatanúként” igazolhatná a magyarázatát. Úgy tűnik azonban, hogy nincs tudomása megfelelő adatról. Ezen nem is csodálkozom: sem az értelmező szótárakban (ÉrtSz., ÉKsz., ÉKsz.²), sem a nyelvtörténetiekben (NySz., Gl., SzT.), sem az etimológiaiakban (TESz., EWUng.), sem az ÚMTsz.-ben, sem pedig a Nszt. cédu-laanyagában (= NSz.) nem találtam ’tűzés’ jelentésű *tűz* főnevet. – Arra sem gondolhatunk, hogy a *tűzvető* előtagja olyan, csakis előtagként élő, a megfelelő ige alapján mesterségesen megalkotott elem, amilyen a *jár-* (*jármű, járőr*), a *lát-* (*láthatár, látélet* stb.), a *lő-* (*lőszer, löfegyver* stb.), *véd-* (*védangyal, védjegy* stb.) és társaik. Ezek ugyanis mind nyelvújítási (vagy még későbbi) alkotások, s bennük az előtagnak a melléknévi igenévének megfelelő jelentése van. A *tűzvető* előtagjára ebből a két tulajdonságból egyik sem érvényes.

A *tűzvető acél* szintagma összetevőinek elemzése azt mutatja, hogy BÜKY magyarázatának az alaptagot és a jelző utótagját illetően is vannak gyenge pontjai, de a levezetés elsősorban a jelző megfelelő előtagjának a hiányán bukik meg.

Mi lehet valójában a *tűzvető* előtagja? Erre természetes válasz kínálkozik: a ’Feuer’ jelentésű *tűz*. Összefér-e ez az utótaggal, valamint a szintagma alaptagjával? Szerintem kétségtelenül: a *tűzvető acél* jelentése minden bizonnyal ’tűzcsiholó acéleszköz’.

A melléknév utótagja nem lehet más, mint a *vet* ige neve. Az ige jelentései közül azonban nem az ’előkészít’-et képviseli, hanem a ’szór’-t, illetve még inkább ezt: ’(gyűlékony vagy kemény súrlódó anyag lángot, szikrát stb.) hirtelen kibocsát magából’. Az

utóbbi definíciót az ÉrtSz. adja meg, megtoldva a *lángot vet*, *lobbot vet*, *szikrát vet* szókapcsolatokra való utalással (ezeknek a régebbi adataihoz l. a NySz., ill. a SzT. megfelelő szócikkait). – Közvetett bizonyítékként ezek a szerkezetek is lehetségesnek mutatják a *tüzet vet* (egykori) használatát. De nem kell beérnünk a pusztá lehetőséggel, hiszen a *tüzet vet* szintagma adatos. Igaz, a NySz.-ban dokumentált régi (a forrás miatt pontosan meg nem határozható korú) példája ’tüzet hajít (vmire, hogy az felgyulladjon)’ jelentésű, s ez csak félig-meddig felel meg a *tűzvető acél* szókapcsolatban képviseltnek: „Az tatárság mindenütt *tüzet vete* s égeté az országot” (TörtT. I. 2: NySz. 3: 1135). A *tüzet vet* használata (átvitt értelme ellenére is) közelebb áll a *tűzvető acél* szerkezetben képviselthez abban az adatban, amelyet a Nszt. készítéséhez összeállított elektronikus korpusz („Magyar történeti szövegtár”, rövidítése: MTSzt., lelőhelye: <http://www.nytud.hu/hhc/>) tartalmaz 1928-ból, Tamási Árontól: „Ferkében *tüzet vetett* a sok verés emléke. Két szeme felizzott.”

Adatos-e (a SzT.-on kívül) maga a *tűzvető*? Igen, a Nszt. készítéséhez használt háromféle forrástípusból. – Mind a szótárhoz gyűjtött cédulaanyagban (= NSz.), mind az előbb említett elektronikus korpuszban (= MTSzt.) megvan a következő Vörösmarty-adat 1823-ból: „Míg *tűzvető* vivóinkat [= ? vívóikat] veri Hős társad”. – A szótárírást segítő, kereskedelmi forgalomban is kapható CD-k néhány példájából kettőt idézek: „A bizánci tűzmester lövésre ajzza a *tűzvető* gépet” (1886: Jókai Mór: Összes művei. Unikornis Kiadó – Arcanum Adatbázis Kft., Bp., 2001); „A harcokcsiban légkondicionáló berendezést, *tűzvető* rendszert és távmérőt helyeztek el” (1997: Tények könyve. NATO. Arcanum Adatbázis Kft. – Greger-Delacroix, Bp., 2001). – Érdekeséggéppen pedig a cédulaanyag elvezet minket Baróti Szabó Dávid szótárához (1792) és Sándor István gyűjteményéhez (1798), amelyekből kitűnik, hogy a *tűzvető hegy* (avagy *tűzvetőhegy*) jelentése ’tűzhányó, vulkán’. (Egyébként a CzF. egyik utalása is jelzi, hogy *tűzvető* = *tűzhányó*.) – Mindezekben persze ’hajít, lő, okád’-féle a *vet* jelentése, tehát csak részben érintkezik a *tűzvető acél* szókapcsolatban képviselttel. Ez azonban nem dönti meg a kifejezés ’tűzcsiholó acél-eszköz’ értelmezését; csupán arra mutat, hogy a *tűzvető* melléknévnek nem egyszerűen önmagában, hanem az *acél* bővítményeként van ’tűzcsiholó’ jelentése.

Az *acél* viszont bővítménye nélkül is jelöli a tűzcsiholó acélszerszámot. SZABAD-FALVI JÓZSEF a NéprLex. szócikkében (5: 392–3) ezt írja a tűzszerzámról: „a tűzgyújtás ősi eszköze: acél, kova és tapló. Segítségével csiholják a tüzet oly módon, hogy az acélt a kovával összeütögetik, s a kipattanó szikrával meggyújtják a taplót. Ezt szalmából, szénából, [!] készített csóvába, száraz falevélbe, fűcsomóba dugják, és addig csóválják, míg az átáramló levegő lángra nem lobbantja.” A Nszt. példamondatai között is akad olyan, amely az *acél* ilyen használatát tanúsítja: „mivel ő ellensége vala a gyufának, tehát Zsebéből kivette az *acélt* [ti. a tűzszerzámot – a Nszt. adta kiegészítő magyarázat] és kovát, Kicsiholt rágyujtott” (1860: Tatár Pétertől). Az ÉrtSz. az *acél* szócikkében népnyelvi jelentésárnyalatként veszi fel ezt: ’tűz csiholására való acéldarab’. Az ÚMTsz. ugyancsak megadja ezt a jelentést, főként az Alföldről, de a Dunántúlról is adatos. A SzT. *acél* szócikkében is szerepel ’csiholó acél’ jelentés, 1843-as adattal: „a’ Legénytől elvettünk két garast és égy *atzélott*”. – Kiegészítésül szeretnék emlékeztetni arra, hogy a SCHMELLER-idezet szintén utal a *Stähel* ’Feuerstahl’ jelentésére.

Hogy a SzT.-beli *tűzvető* melléknévet ’tűzcsiholó’-ként volna érdemes értelmezni, azt szerintem a vele azonos lapon (13: 678) található *tűzütő* címszó is megerősíti. Sajnos, a szótár (talán az adatnak a forrásaiban való társtalansága miatt) ennek a jelentését

is kérdőjellel helyettesíti. Az adat egyébként 1800-ból való: „Czupor Mihály, és Ekárt György Ő kglmek el indulván Szebenbe ... adtunk a' Kezekbe egy pár *tűz ütő atzélet* az árra [ti. ára] 28 Pénz”. A NéprLex. leírására gondolva a ’tűzcsiholó’ jelentés megadásának vállalása itt még a *tűzvető* eseténél is indokoltabb volna. Ezt az értelmezést támogatja az ÉrtSz. *tűz* szócikkébe (elavultnak minősítve) felvett *tűzet üt* ’acéllal, kovával szikrát üt’ is; ráadásul erre a szókapcsolatra már a 16. és a 17. századból vannak példák: „fugillare: feuer schlagen: *tyzeth ythni*” (1550 k.: Gl. 735); „A tűzkövel *tűzet ütünk* és kiverünk” (1673: NySz. 3: 904).

Talán BÜKY sem állította volna téves vágányra a gondolatmenetét, ha a SzT. tanulmányozása közben felfigyelt volna a *tűzvető* szomszédságában található *tűzütő* melléknévre. Ha pedig visszalapozunk néhányat, ráakadunk a *tűzacél* címszóra (SzT. 13: 668). Ez a szócikk vállalja a ’Feuerstahl’ jelentés megadását, noha egyetlen (1627-es) adata ugyanabból a kolozsvári jegyzékből való, mint a *tűzvető* melléknévé: „3 odafel valo giertia Tarto, fa az laba, Ittem haro(m) giertia hamma veúeo, es ket *Tuz Achel*”. Kár, hogy pár lappal később, a *tűzvető* szócikkében a szótár nem követte ezt a bátor és természetes megoldást. – Egyébként a nagyszótári cédulák között is van *tűzacél* adat egy 1879-es áru-lajstromból: „Tűzütésre szolgáló aczélok, *tűzacél*, ... – feuerstähle” (NSz.).

Az 1627-es kolozsvári jegyzék a *tűzvető* jelző alkalmazásával a szerszámnak egy olyan tulajdonságát emelte ki, amely (ha mondhatjuk így) szakmák felett áll. Helyette a lista összeállítója használhatta volna a *fenőacél* megnevezést is; ez közvetlenebbül utalna a vargakéssel való kapcsolatra, mármint az élező funkcióra. – Nemcsak az értelmező szótárakban (ÉrtSz., ÉKsz., ÉKsz.²) van *fenőacél*, hanem maga a SzT. is felvesz ilyen címszót (4: 30). (Vö. még a Gl. *fenít* címszavával.) Hadd utaljak itt is vissza arra, hogy SCHMELLER szintén megemlíti a „Stähel” ilyen szerepét (*Wetzstahl*).

Ö s s z e g e z v e: BÜKY LÁSZLÓ magyarázata többféle okból sem fogadható el; ezek közül a *tűzvető* előtagjával kapcsolatos tisztázatlanság és adathiány áll az első helyen. Remélem, sikerült igazolnom, hogy a *tűzvető acél* szókapcsolat jelentése nem ’tűzőár’, hanem ’tűzacél’, azaz ’tűzcsiholó acéleszköz’. A SzT. a *tűzvető* szócikkében túlzott óvatossággal és következtetlenül illesztett kérdőjelet a jelentés helyébe.

HORVÁTH LÁSZLÓ

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Otthontól hazáig Petőfi Sándor János (1931–2013)*

1. 2013. február 10-én, Budapesten, életének 82. évében elhunyt Petőfi Sándor János, az MTA külső tagja, nemzetközi hírv nyelvtész, a szövegnyelvtészet úttörője.

A 75. születésnapját köszöntő DVD ROM címében a szerkesztők Petőfi Sándor János professzor alakját a v á l t o z t a t á s a i b a n ragadták meg: ’Egyik egyetemről a má-

* A Magyar Nyelv szerkesztősége ezzel a közleménnyel tiszteleg a neves tudós emléke és munkássága előtt.

is kérdőjellel helyettesíti. Az adat egyébként 1800-ból való: „Czupor Mihály, és Ekárt György Ő kglmek el indulván Szebenbe ... adtunk a' Kezekbe egy pár *tűz ütő atzélet* az árra [ti. ára] 28 Pénz”. A NéprLex. leírására gondolva a ’tűzcsiholó’ jelentés megadásának vállalása itt még a *tűzvető* eseténél is indokoltabb volna. Ezt az értelmezést támogatja az ÉrtSz. *tűz* szócikkébe (elavultnak minősítve) felvett *tűzet üt* ’acéllal, kovával szikrát üt’ is; ráadásul erre a szókapcsolatra már a 16. és a 17. századból vannak példák: „fugillare: feuer schlagen: *tyzeth ythni*” (1550 k.: Gl. 735); „A tűzkövel *tűzet ütünk* és kiverünk” (1673: NySz. 3: 904).

Talán BÜKY sem állította volna téves vágányra a gondolatmenetét, ha a SzT. tanulmányozása közben felfigyelt volna a *tűzvető* szomszédságában található *tűzütő* melléknévre. Ha pedig visszalapozunk néhányat, ráakadunk a *tűzacél* címszóra (SzT. 13: 668). Ez a szócikk vállalja a ’Feuerstahl’ jelentés megadását, noha egyetlen (1627-es) adata ugyanabból a kolozsvári jegyzékből való, mint a *tűzvető* melléknévé: „3 odafel valo giertia Tarto, fa az laba, Ittem haro(m) giertia hamma veúeo, es ket *Tuz Achel*”. Kár, hogy pár lappal később, a *tűzvető* szócikkében a szótár nem követte ezt a bátor és természetes megoldást. – Egyébként a nagyszótári cédulák között is van *tűzacél* adat egy 1879-es áru-lajstromból: „Tűzütésre szolgáló aczélok, *tűzacél*, ... – feuerstähle” (NSz.).

Az 1627-es kolozsvári jegyzék a *tűzvető* jelző alkalmazásával a szerszámnak egy olyan tulajdonságát emelte ki, amely (ha mondhatjuk így) szakmák felett áll. Helyette a lista összeállítója használhatta volna a *fenőacél* megnevezést is; ez közvetlenebbül utalna a vargakéssel való kapcsolatra, mármint az élező funkcióra. – Nemcsak az értelmező szótárakban (ÉrtSz., ÉKsz., ÉKsz.²) van *fenőacél*, hanem maga a SzT. is felvesz ilyen címszót (4: 30). (Vö. még a Gl. *fenít* címszavával.) Hadd utaljak itt is vissza arra, hogy SCHMELLER szintén megemlíti a „Stähel” ilyen szerepét (*Wetzstahl*).

Ö s s z e g e z v e: BÜKY LÁSZLÓ magyarázata többféle okból sem fogadható el; ezek közül a *tűzvető* előtagjával kapcsolatos tisztázatlanság és adathiány áll az első helyen. Remélem, sikerült igazolnom, hogy a *tűzvető acél* szókapcsolat jelentése nem ’tűzőár’, hanem ’tűzacél’, azaz ’tűzcsiholó acéleszköz’. A SzT. a *tűzvető* szócikkében túlzott óvatossággal és következtetlenül illesztett kérdőjelet a jelentés helyébe.

HORVÁTH LÁSZLÓ

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Otthontól hazáig Petőfi Sándor János (1931–2013)*

1. 2013. február 10-én, Budapesten, életének 82. évében elhunyt Petőfi Sándor János, az MTA külső tagja, nemzetközi hírvé nyelvész, a szövegnyelvészet úttörője.

A 75. születésnapját köszöntő DVD ROM címében a szerkesztők Petőfi Sándor János professzor alakját a v á l t o z t a t á s a i b a n ragadták meg: ’Egyik egyetemről a má-

* A Magyar Nyelv szerkesztősége ezzel a közleménnyel tiszteleg a neves tudós emléke és munkássága előtt.

sikra' / „Da un ateneo all'altro” (ROSSI–GIULIANA eds. 2007); s a szerkesztők nem is akármilyen egyetemekre utaltak: Göteborg, Konstanz, Bielefeld. Mintegy másfél évtizeddel korábban, 1991-ben, Szegeden, a magyarok peregrinációját vizsgáló III. Magyar Hungarológiai Kongresszus plenáris előadójaként Petőfi – mint akkor már a maceratai egyetem professzora – maga is szóba hozta munkásságának ezt a vonatkozását: „Ami a konferencián való szereplésem illeti, nem tudom, hogy én 'peregrinusnak' számítok-e vagy sem, hiszen külföldre távozásom óta, azaz idestova huszonkét éve, tanítva-tanulva járom (pontosabban változtatom) az országokat – két és fél évi svédországi és tizenhét évi németországi működésem után jelenleg Olaszország egyik egyetemén oktatok –, s ez a 'státus' (ha jól tudom) nem felel meg pontosan a »peregrinus« szó explikációjának. Az azonban tény, hogy külföldön magyar vagyok – amit 'következtesen magyar (!)' kiejtésem, no meg a nevem miatt akkor se tudnék eltitkolni, ha akarnám –, Magyarországon pedig (ha tíz év óta egyre gyakoribb hivatalos vendégként is) külföldi, ha ennek megállapításában a hivatalos okmányok a perdöntőek. Ezeknek a tényeknek és gondolatoknak a háttérével szeretnék köszönetet mondani a konferencia rendezőségének, amiért engem választott ki arra, hogy itt a »peregrinusok« egyikeként közvetve-közvetlenül saját tapasztalataimról beszéljek.” (BÉKÉSI–JANKOVICS–KÓSA–NYERGES szerk. 1993: 1203.)

A Janus Pannonius Tudományegyetem ugyanebben az időszakban Petőfi S. Jánosnak már nem a „peregrinusi” mivoltáról értekezett, hanem – vendégtanáruk 60. születésnapját ünnepeelve – Doctor Honoris Causa címmel tüntette ki őt; s köszöntő beszédében a rektor, Ormos Mária a „változtatás” irányai közül most már a hazafelé hívó utat remélte barátságosabbnak.

2. A „változtatás” szempontja mellé – ugyancsak általános jellemzőjeként Petőfi S. Jánosnak – az egészre, teljességre törekvés igénye emelkedik ki: a valóságismeret teljességének igénye, valamint a valóságismeret reprezentálása teljességének igénye. Ez – a kortárs szemlélőnek legalábbis úgy tűnt – szinte bővületében tartotta őt, olyannyira, hogy szövegkutatói pályára állásának első lendületében mintha még a teljesség is kevés lett volna számára. A magyar nevéhez német mozaikszót társító TeSWeST-elméletével a szöveg szerkezetét nem kevesebbel, mint a mindenséggel, a világ szerkezetével tekintette együtt járóknak.

Az explicitté tett elméletben megjelenő egzakt igény akkor, az 1970-es években a „falon innen” élő magyar olvasóban – amikor kibetűzte a mozaikszó magyar értelmét: 'Szövegstruktúra-világstruktúra' – a pályakezdő Babits Mihály vallomását idézhette fel: „a mindenséget vágyom versbe venni”. Az az olvasó azonban, aki nem tudta lépésről lépésre követni a Hannes Rieserrel együtt szerkesztett *Papier*e zur Textlinguistik / *Papers in Textlinguistics* gazdag sorozatát, továbbá (az egyedül szerkesztett) *Research in Text Theory / Untersuchungen zur Texttheorie* köteteit, az csak később figyelt fel, hogy a TeSWeST-theorie *We* elemét Petőfi Sándor János egy idő után felcserélte – és épp azért cserélte fel – a *Re* (Relátum) komponensre, hogy kutatótársai ne a 'világ'-ot értsék rajta, hanem a megnyilatkozásban utalt/feltételezett 'valóságdarab'-ot.

A *We / Re*, majd a 'Text' helyébe léptetett 'Vehiculum', s az így egyértelműbbé vált VeSTReST-theorie csupán egy mozzanata az életmű fő irányának, a „szemiotikai textológia” című elmélete fejlesztésének. Életének utolsó napjáig a maga tevékeny életét Petőfi Sándor János a „szövegmindenség” faggatásának áldozta. Bizonyára ezt látták meghatá-

rozónak benne barátai-kollégái is, akik a 70. születésnapját ünneplő tanulmánykötetüknek ezt a címet adták: „Szöveg az egész világ” (ANDOR–BENKES–BÓKAY szerk. 2002). Találó cím. Petőfi Sándor János szemében a szöveg valóban maga volt az egész világ: költészet-világ, matematikavilág, zenevilág, képvilág, balett-/mozgásvilág.

A szöveg más (és nem csupán hazai) kutatói – saját teljesítő képességük határait elfogadva – általában megelégszenek egy-egy szövegfajta vizsgálatával; vagy többel ugyan, de összefüggésüknek/teljességüknek csak az ezekre dominánsan jellemző belső (konnex/kohezív) vagy külső (koherens ← konstrigens) eszközhasználatával; illetőleg strukturális–funkcionális, topic–predicatum szerint tagolódó, és/vagy tartalmi-logikai stb. stb. szerveződését vállalták. Ez sem kevés, de ahhoz talán már elegendő, hogy Petőfi Sándor János ’komplex jel’ nevű építményében (PETŐFI 2004) ki-ki felismerje a maga tégláját vagy – kissé megfaragva ezt vagy azt – annak a lehetséges helyét.

Nekünk, mai olvasóknak a lehetséges hely felismerésben segítségünkre lehet a nem mindennapi életút fontosabb állomásainak felidézése, amelyekről Petőfi Sándor János maga készített – műfajonkénti – vázlatos áttekintést (PETŐFI 2007: 125–37); így interjúkban adott válaszaiban (pl. DANYI 1984; BENKES–HORVÁTH 1990; TAVASZI 1994; ANDOR 2002; SÖZER–HUBER 2011); a vele folytatott diskusziókban (például BÉKÉSI–CSÚRY–NAGY–PETŐFI 1990); alkalmoszerű visszatekintéseiben (PETŐFI 1990, 1991a, 1991b, 1991c, 2007). Mindezek izgalmas, színes és szakmailag nem kevésbé tanulságos írások. Itteni kivonataik helyett azonban tartalmasabb élmény ezeket elolvasni, s itt az alábbiakban – néhány apróbb kiegészítéssel – tanulságosabb áttekinteni az életútnak azokat az állomásait, amelyeket „Magister emeritusi” címmel történt kitüntetése alkalmából Petőfi Sándor János emelt ki a szerkesztőnek (VASS LÁSZLÓ szerk. 1994: 77–8), illetőleg amelyet – kissé szikárabban – ugyancsak ő maga vázolt fel a „Szemiotikai Szövegten” összegző, sorozatzáró kötetében (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 2012: 16–7).

3. Petőfi Sándor János életútjának és munkásságának főbb állomásai

A) Biográfia. – Született Miskolcon 1931. április 23-án; elhunyt Budapesten 2013. február 10-én.

Szülők neve, foglalkozása: Petőfi Andor [1900–1936] (városi alkalmazott), Görcsös Anna [1896–1984].

Tanulmányait a következő intézményekben végezte: 1941–1949: Miskolci Királyi Katolikus Fráter György [később: Állami Földes Ferenc] Gimnázium (érettségi: 1949-ben, Mezőkövesdi Állami Gimnázium); 1951–1955: Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Természettudományi Kar (matematika-fizika-ábrázoló geometria szakos középiskolai tanári képesítés); 1957–1961: Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (német nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári képesítés).

Tudományos minősítése: A ’filozófia doktora [FD]’ (= svéd PhD) fokozat, majd habilitáció (mindkettő általános nyelvészetből): Umeåi Egyetem Humán Tudományok Fakultása, Svédország.

Munkahelyei, beosztásai: 1955. szeptember–1961. szeptember: a Debreceni Csokoni Vitéz Mihály Gimnáziumban, illetőleg a Debreceni Zenei Gimnáziumban matematika-fizika-ábrázoló geometria szakos tanár; 1961. szeptember–1963. szeptember: a Budapesti Állami Balettintézet Gimnáziumában és a Budapesti Zenei Gimnáziumban matematika-

fizika szakos tanár; 1963. szeptember–1969. szeptember: először tudományos kutató az MTA Számítástudományi Központja Matematikai nyelvészeti kutatócsoportjában, majd egy évig matematikai nyelvész aspiráns az MTA Nyelvtudományi Intézetében, végül – aspirantúrája megszüntetése után – szerződéses munkatárs ugyancsak az MTA Számítástechnikai Központjában; ez idő alatt megbízott előadó az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán (matematikai nyelvészet), és óraadó a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen (matematikából); 1969. december–1972. január: tudományos kutató a Göteborgi Egyetem „A modern svéd nyelv kutatócsoportja” elnevezésű (számítógépes) intézményében; 1972. január–október: tudományos munkatárs a Konstanzi Egyetem – Német Kutatási Alap támogatásával működő – „Textlinguistik” elnevezésű kutatócsoportjában; 1972. október–1989. március: tanszékvezető egyetemi tanár (Általános Nyelvészet: Szemantika Tanszék) a Bielefeldi Egyetem Nyelvészeti és Irodalomtudományi Fakultásán; 1974. október–1976. október: dékánhelyettes, illetőleg dékán ugyanott; 1989. március–2006: tanszékvezető egyetemi tanár (Nyelvfilozófia Tanszék) a Maceratai Egyetem Filozófia és Humán Tudományok Dípartimentójában; 2007–2011: a Maceratai Egyetem által a szemiotikai textológiai kutatás ápolása számára létrehozott Centro igazgatója.

Elismerések: a pécsi, a debreceni és a torinói egyetem díszdoktora; a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola magister emeritusa; a Maceratai Egyetem professor emeritusa; a Nemzetközi Hungarológiai Társaság Lotz éremmel kitüntetettje; az MTA külső tagja.

B) Szakmai pályafutása. – A biográfia szikár adatait néhány mondattal – Petőfi Sándor János szakmai életútjának főbb állomásaiként – az alábbiakkal is kiegészíthetjük.

Az itthoni, vagyis az 1969. előtti szakaszának kiemelkedő hatású munkája a „Modern nyelvészet” című tudományelméleti / kutatás-módszertani című összegzés (PETŐFI 1967). Hazai kortársai évtized múltával is ebből nyerték megbízható és elgondolkodtató információikat a strukturális-generatív törekvésekről. Hogy aztán a „Modern nyelvészet”-hez (valamint a Svédországba) vezető úton kik indították el, azt ő maga idézte fel a „Könyv Papp Ferencnek” című tiszteleti kötet alábbi részletében (HUNYADI–KLAUDY–LENGYEL–SZÉKELY szerk. 1991):

„[Szak]Dolgozatom előbírálója, Gárdonyi Sándor (...) Papp Ferencsel is összehozott, akit annak ellenére, hogy a Bölcsészettudományi Karon tanított, korábban személyesen nem ismertem. A vele való beszélgetések tették számomra világossá, hogy kettős (matematikai nyelv[észeti] képzettségemnek a nyelvészet fejlődésének adott szakaszában igen nagy hasznát vehetem, és jó szolgálatot tehetek a hazai nyelvészeti kutatás fejlődésének is. Nem utolsósorban az ő buzdítására használtam fel az akkor számomra szerencsés véletlenként adódó alkalmat is, hogy tanári tevékenységem 1961 ősztől Budapesten folytassam, s az ő tanácsára és közvetítésével vettem fel a kapcsolatot az MTA Nyelvtudományi Intézetével, elsősorban Szépe Györggyel” (PETŐFI 1991d: 386). „A Nyelvtudományi Intézet – írja (másutt) válaszként a feladott kérdésre Petőfi S. János – lehetővé tette számomra, hogy az úgynevezett modern nyelvészetben kellő gyorsasággal és optimálisan tájékozódhassam (...). A Számítástechnikai Központot, ami ez időszak nagy részében fő munkaadóm volt, több szempontból is jelentősnek tekintem: az ott létrejött Gépi Nyelvészeti csoport (...) megadta a lehetőséget nemcsak a szinte teljesen zavartalan munkára és eszmecsere-re, hanem – a csoport által létrehozott Computational Linguistics című periodi-

ka révén – kutatási eredményeink problémamentes angol nyelvű publikálására is” (PETŐFI 1991a: 217; PAPP 1961).

A hazai szövegkutatók – a Nyugaton eltöltött több mint két évtizedes kutatási és kutatásszervezői tevékenységének a publikációiból – itthonról is megítélhették Petőfi S. János munkásságának nyugati élvonalbeli beágyazottságát. Szűkebb körben közelebről is ismert volt Petőfi S. Jánosnak egy-egy „kinti” munkája is; ez mindenekelőtt a kaposvári szövegtani konferencia két fiatal előadójának érdeme (ANDOR 1979: 33–46; BÓKAY 1979: 47–56); továbbá a Jugoszláviából Nyugatra szabadabban közlekedő filológusoknak (például DANYI 1984). De köszönhető volt A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének is, amelynek 15. füzeté a szövegelméleti kutatások bemutatását tűzte ki céljává (THOMKA 1982). Ebben két PETŐFI-, két van DIJK- és egy-egy WEINRICH-, DANEŠ-, VIEHWEGER-, RIESER- és KALLMEYER-tanulmány magyar fordítását, illetőleg (PETŐFI esetében) eredetijét olvashattuk.

Annak az okát, hogy miként tudott – az itt felsoroltakkal – egyenrangú társként részt venni az európai – elsődlegesen nyelvészeti – szövegkutatás megalapozásában, Petőfi Sándor János így körvonalazta: „amikor 1969-ben Magyarországot elhagytam, Nyugat-Európában s különösképpen Németországban, akkor kezdett intézményesen is kibontakozni a szövegnyelvészeti kutatás, amihez én igen kedvező alapokkal rendelkeztem: nyelvi / nyelvészeti és matematikai képzettségem volt (olyan »párosítás«, ami ritka, de különösen keresett volt), nyelvszakom a német volt, kellő tájékozottsággal rendelkeztem mind a közép- és kelet-európai, mind a nyugat-európai és amerikai nyelvészeti szakirodalomban (beleértve a kezdeti szövegnyelvészeti próbálkozásokat is), rendelkeztem bizonyos, a természetes nyelvek számítógépes feldolgozására vonatkozó alapismeretekkel és tapasztalattal, és végül fel tudtam mutatni néhány szövegnyelvészeti publikációt is” (PETŐFI 1991a: 216).

„Kinti” munkásságának jelentőségét itthon azonban csak attól kezdve tudtuk igazán méltányolni – kb. 1998-tól, Szépe György Pécsre szóló meghívásaitól kezdődően –, ahogy egyre gyakrabban látogatott haza. Ez neki is sokat jelentett. A 80-as évek végétől – Benkes Zsuzsa OPI-főmunkatárs intenzív támogatásával – folytatta a szemiotikai textológia további kiterjesztését az analitikus vizsgálattal egyenrangúvá emelt *kreatív-produktív* metodikával (BENKES–PETŐFI 2006). Benkes Zsuzsa és Vass László közreműködésével a verbalitás mellé bevonta a képiséget és a zenét, vagyis tovább haladt a *multimedialitás* szempontjának kiterjesztésében és elmélyítésében. Ez időtől kezdve került életközelségbe a magyar iskolával (határainkon kívül is): pedagógusokkal, tankönyvírókkal (BALÁZS–BENKES 2002 a, b), sőt – például Szegeden – a szövegértelmezési gyakorlatokba bevont tanulói csoportokkal is.

Petőfi Sándor János hazai tudományos szervező tevékenysége az addigi kutatások áttekintésével, valamint a lehetséges munkatársak földerítésével kezdődött. Ennek első eredménye jelent meg 1991-ben a Szemiotikai szövegtan 2. és 3. kötetében, többek közt DEME (1971, 1979), VOIGT (1972), SZATHMÁRI–VÁRKONYI (szerk. 1979), MURVAI (1980), NAGY F. (1980), BÉKÉSI (1982), KIEFER (1983), BALÁZS (1985), KANYÓ (1990), MÁTÉ (1991 a, b). A tájékozódás tapasztalataira – többek közt – két, egymással összefüggő feladat épült. Az egyik a Maceratában körvonalazódott elméletnek, a *szemiotikai textológiának* a kidolgozása; a másik a Szegeden addig – a tanárképző főiskola támogatásával – kiadott 3 kötetnek, a Szemiotikai szövegtannak a sorozattá fejlesztése volt.

PETŐFI S. JÁNOS többrétű tudományszervezői tevékenysége ekkor legnagyobb hatással a periodika szervezésében-szerkesztésében nyilvánult meg. A hazai érdeklődés és a munkakészség oly mértékű volt (az első és a második kötet két kiadásban 2-2 ezer példányban jelent meg), hogy lehetségessé vált – egy további irányt, a szövegvizsgálat poliglott igényét kielégítő – újabb periodika létrehozása. Ez lett a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi intézetében 1997-ben létesült *Officina Textologica*.

A Szemiotikai Szövegtan s – a Szegeden vele párhuzamosan futó – nyári akadémiai intenzív tanfolyamait nemcsak a szerkesztőtársak (BÉKÉSI IMRE, VASS LÁSZLÓ) tartották életben, hanem más szövegérdeklődésű szegedi irodalmárok: CSÜRY KÁROLY (1987), PÁL JÓZSEF (1996) és más nyelvészek is: B. FEJES KATALIN (1979, 1993), NAGY L. JÁNOS (1990, 1992, 1993) és TÓTH SZERGEJ (2011). Velük együtt állandó közreműködő volt Kolozsvárról SZABÓ ZOLTÁN (szerk. 1982), Debrecenből BODA ISTVÁN KÁROLY és PORKOLÁB JUDIT (2011), Pécsről HORÁNYI ÖZSÉB (1991), Budapestről mindenekelőtt BENKES ZSUZSA (BENKES–NAGY–PETŐFI 1996), BENCZE LÓRÁNT (1996) és MÁTÉ JAKAB (1991 a, b, c). Az 1996-ban Szegeden megrendezett „A kis herceg” témájú nemzetközi konferencia nagyszámú előadói diszciplinárisan szerkesztett tanulmányainak közlésére a Szemiotikai Szövegtan 10. (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 1997) és 11. (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 1998) kötetére is (26,6 és 32,9 A/5 ív!) szükség volt.

Az *Officina Textologica* című periodika PETŐFI S. JÁNOS programadó munkájával indult (1997); s a sorozatnak 2013-ban már a 18. kötete van megjelenés alatt. Két állandó szerkesztőtársa: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (1999 a, b) és DOBI EDIT (2002) mellett az *Officina Textologica* komoly tudományos háttérrel biztosítanak az egyetem nyelvtudományi intézetei: germanisztika: KERTÉSZ ANDRÁS (1992, 1996), KOCSÁNY PIROSKA (2002), romanisztika: CSÜRY ISTVÁN (2006), KISS SÁNDOR (KISS–SKUTTA 2011) és NAGY ANDREA (2011), számítástechnika: BODA ISTVÁN KÁROLY (BODA–PORKOLÁB 2012) és magyar nyelvtudományi intézete az említett szerkesztőtársakkal. Itt is vannak domináns szerepű „kültagok”, mint például SZABÓ ZOLTÁN (szerk. 1982) és TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1998, 2001), valamint több számban szerepelnek írásaikkal a Szemiotikai Szövegtan munkatársai is.

A szemiotikai textológia elmélete PETŐFI tudományos életművének a legkiemelkedőbb alkotása. Erre nem csupán a több mint két évtized alatt megjelenő munkák sora és monografikus összegzése utal (PETŐFI 2004), hanem az is, hogy fontosnak tartotta publikálni az összegzéshez vezető útjának egyes állomásait. Ezért az annotált bibliográfia jellegű visszatekintésének, az „Utam a szemiotikai szövegtervezéshez” című sorozat időszakai – mint a koncepció kiterjesztése és elmélyítése – külön figyelmet érdemelnek. Ha az alábbiakban felvázolt „út” egyes szakaszait kiemeljük, láthatóvá válik a kutatásban érlelődő koncepció domináns jegyeinek alakulása: matematikai nyelvészeti – strukturális – kotextuális – lexikális – integratív – szemantikai – multimediális. E legutóbbi irányultsággal egy időben, az interpretáló mellett jelenik meg a szöveg igen gazdag kreatív megközelítése (PETŐFI–BENKES 1992; BENKES–PETŐFI 2006), valamint az *Officina Textologica* koncepcióját adó poliglott igény (PETŐFI 1997).

Címei az „út” állomásainak: **1.** 1961–1966. A matematikai–nyelvészeti orientáció időszaka (PETŐFI 1991b: 385–92). **2.** 1967–1969. A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 1993: 205–18). **3.** 1970–1971. Egy nyelvészeti megalapozású kotextuális

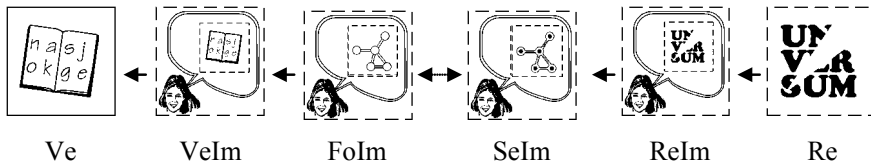
szövegelmélet koncepciójának felvázolása (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 1995: 237–48). **4.** 1992–1993. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának I. időszaka (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 1996: 265–72). **5.** 1974–1975. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának II. időszaka (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 1997: 211–19). **6.** 1976–1977. Egy szövegelmélet komponensét képező lexikon felépítése elemzésének időszaka (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 1998: 273–83). **7.** 1978–1979. Egy integratív formális szövegelmélet körvonalazásának I. időszaka (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 1999: 339–49). **8.** 1980–1981. Egy integratív formális szövegelmélet körvonalazásának II. időszaka (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 2000: 147–56). **9.** 1982–1983. Egy integratív szövegelmélet szemantikai aspektusai elemzésének I. időszaka (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 2001: 159–67). **10.** 1984–1985. Egy integratív szövegelmélet szemantikai aspektusai elemzésének II. időszaka (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 2003: 235–41). **11.** 1986–1987. Egy integratív szövegelmélet szemantikai aspektusai elemzésének III. időszaka (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 2004. 145–51). **12.** 1988–1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 1994: 157–63). **13.** A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé (PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 1994: 163–74).

A szemiotikai textológia elméletének értelmezésére (s benne a komplex jel fogalmára) három tiszteleti – a 80. születésnapot köszöntő – tanulmánykötet fordított az elmélethez méltó, kitüntető figyelmet: 1. DOBI szerk. 2011: CSATÁR–HASSE, CSÚRY, DOBI, FURKÓ, KISS–SKUTTA, NAGY A., BODA–PORKOLÁB; 2. HÖLKER–MARELLO eds. 2011: ALLÉN, BÓKAY, CHAROLLES, DIJK, EIKMAYER, GALLI, A., GALLI, G., HARWEG, HEYDRICH, HÖLKER, KOMLÓSI, LA MATINA, MARELLO, METZING, RIESER, SÖZERHUBER, TOLCSVAI NAGY, VITACOLONNA, ZUCZKOWSKI–BONGELLI–RICCIONI, ZULOAGA; 3. KERTÉSZ Hg. 2011: DOBI–BODA, GIUFFRÉ [2011a, b, c], SCIBETTA, VITACOLONNA, ZULOAGA. (Tanulmányaik bibliográfiai adatait lásd „A hivatkozott irodalom” alatt.)

A fentiek közül DOBI EDIT összegző véleményéből idézünk: „A szemiotikai textológia alapelvei és fogalmi gyökereiben változtatják meg a szövegrepresentációhoz való viszonyulást, lehetőséget adva arra, hogy a szövegek szövegségét a megszokott szempontokon túl újabb nézőpontokból is elemezhesük. A Petőfi-féle kognitív szemléletű szöveg-megközelítés azzal, hogy a komplex jelként értelmezett szöveg értelmező reprezentációjába beépíti a kommunikációs folyamat résztvevőit és az ábrázolni kívánt valóságvonatkozást is, a szövegrepresentációt messze kivezeti a valaha legtágabban értelmezett nyelvészeti keretből is. A szöveg extenzionális szemantikai megközelítése (az intenzionális mellett) a szöveg lényegi funkcióját ragadja meg: a relátumhoz kapcsolódó értelemnek (mint komplexjel-összetevőnek) a reprezentációja a szöveg ábrázoló funkciójának – a szövegben nem nagyon jellemző aspektusú – ábrázolása.” (DOBI 2011: 34)

Elméleti súlya, valamint vizuális meggyőző ereje révén az olvasónak már-már szórakoztató az a gondosság, amelyet DOBI EDIT – PETŐFI SÁNDOR JÁNOS önkorekciójaként – mutat be PETŐFI egyik 2009. évi tanulmányából. A közismert, több helyen tárgyalt ikonikus sorozaton, amely a komplex jel szemiotikai tényezőit reprezentálja, Petőfi csak ekkor veszi észre, hogy a Formáció és a Sensus ikonjainak ábráin nem jelenik meg e kategóriák mentális természete. Ezt korrigálja, vagyis a VeIm és a ReIm mintájára a FoIm és a SeIm is megkapja a mentális kategória körvonalazását. PETŐFI indoklása: „az Fo-val kezdődően valamennyi művelet a Ve mentális képén (a VeIm-en) hajtunk végre, és azok eredményei természetszerűleg maguk is mentális képek” (DOBI 2011: 29).

Az a fiatal utód, aki a jövőben a szövegjelentés mibenlétét kívánja kutatni, okosan teszi, ha munkáját a komplex jel alábbi ikonikus képsorának értelmezésével kezdi (PETŐFI 2009):

4. Személyisége. – Életútjának és munkásságának adataiból vajon kiviláglik-e Petőfi Sándor János érzékenyen gazdag személyisége?

Benkes Zsuzsának, Petőfi professzor úr feleségének küldött részvétnyilvánító levelében Luigi Lacché, a maceratai egyetem rektora 2013. február 13-án többek közt ezt írta: „Sokan vannak, akik szerették és szeretik Petőfi professzor urat. Voltak, akik a TeSWeST-ként ismert teória megalkotásában dolgoztak vele együtt. Mások csak személyesen lehetek jelen az óráin. De mindannyian érezték, különösen szerencsések: nemcsak a magas tudományos színvonalat jelentő tartalom miatt, hanem a szokatlan és nagyon intenzív mód miatt is, amellyel a témáit előadta.” A személyiség kivételesen intenzív kisugárzását érzékelték már a kilencvenes évek elején, a szegedi tanárképzőn tartott nyári továbbképző konferenciák hallgatói is, amikor is a kemény témákat megértető színes-humoros előadásaiért Petőfi professzort játékos-komolyan megkoronázták.

Az egyik ilyen baráti, közvetlen hangulatú helyzetben valaki szóba hozta, hallotta, hogy Stockholmban, a Nobel-díj átadási ünnepségein Petőfi professzor két alkalommal is meghívott vendég volt. Ezt az emléket azonban ő csak az esemény önironikus eleme miatt tartotta érdemesnek felidézni. A rangos alkalomra ugyanis frakkot kellett magának varratnia, s a maceratai olasz szabó – aki az újságból tudott a stockholmi meghívásról – ezt tartotta fontosnak megjegyezni: „Professzor úr, gratulálok. Remekül áll magán ez a frakk.”

Az eset humoros körítése a jelenlévők közül akkor valakit arra bátorított, hogy – meggondolatlanul – valami ilyesmit mondjon neki: „Ha a kivételes tehetségével, munkabíráásával – filozófiai hajlamú matematikusként – Professzor úr nem a nyelvészet, nem a szöveg, nem a szemiotika felé vág neki a világnak, hanem valami élettudományi irányba, például az agyműködésnek mint gondolkodásnak a szerkezetét kutatta volna, akkor meglehet, hogy Stockholmban nem Ön másoknak, hanem Önnek tapsoltak volna mások”.

A professzor akkor erre nem válaszolt, de későbbi beszélgetéseink során egyszerűen részletekben – mintegy zárójelben – mégiscsak utalt rá, valahogy így: „Az, akit szórakoztat, hogy a nyelv közegében s különösen a költészet világában vizsgálódik, már nem panaszkodhat. A nyelvet kutatni ugyanis nem más, mint az ember emberi mibenlétét kutatni. S ennél kevesebbre is föltették már sokan az életüket.”

5. Petőfi S. János publikációs tevékenysége. – Az önállóan vagy másokkal együtt írott vagy szerkesztett műveinek bibliográfiai adatait Petőfi S. János két időszakban összegezte. Az 1961-től 1990 végéig megjelent munkákat a 60. születésnapját ünneplő kötetben (PETŐFI 1991b: 189–210.). A szemiotikai szövegtanhoz vezető útját dokumentáló, vagyis az 1992 és 2005 között megjelent művek bibliográfiáját a „Szövegkompozíció és jelentés” című kötetben publikálta (PETŐFI 2007: 147–77).

6. Fontosabb írások, amelyek Petőfi S. János munkásságát életében méltatják: HORÁNYI 1991; MÁTÉ 1991c; ANDOR–BENKES–BÓKAY szerk. 2002; PETŐFI szerk. 2005; ROSSI–PASCUCCI eds. 2007; BÉKÉSI 2010; KERTÉSZ Hg. 2011; ALLÉN 2011; GIUFFRÈ 2011a; DOBI szerk. 2011; HÖLKER–MARELLO eds. 2011; ZULOAGA 2011b.

A hivatkozott irodalom

- ALLÉN, STURE 2011. Att önska grattis. In: HÖLKER–MARELLO eds. 1–4.
- ANDOR JÓZSEF 1979. A nyelvleírás szövegтанának egyik lehetséges megközelítése. In: SZATHMÁRI – VÁRKONYI szerk. 33–46.
- ANDOR JÓZSEF 2002. A szöveg tan diszciplináris alapkérdéseiről és a szemiotikai textológia státusáról: elektronikus beszélgetés Petőfi S. Jánossal. In: ANDOR–BENKES–BÓKAY szerk. 567–97.
- ANDOR JÓZSEF – BENKES ZSUZSA – BÓKAY ANTAL szerk. 2002. Szöveg az egész világ. Petőfi S. János 70. születésnapjára. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- BALÁZS GÉZA – BENKES ZSUZSA 2002a. Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 9. évfolyama számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- BALÁZS GÉZA – BENKES ZSUZSA 2002b. Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 10. évfolyama számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- BALÁZS JÁNOS 1985. A szöveg. Gondolat Kiadó, Bp.
- BÉKÉSI IMRE 1982. Szövegszerkezeti alapvizsgálatok. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BÉKÉSI IMRE 2010. Laudatio of Honorary Member J. S. Petőfi. Modern Nyelvoktatás XVI/4: 3–6.
- BÉKÉSI IMRE – CSÚRY KÁROLY – NAGY L. JÁNOS – PETŐFI S. JÁNOS 1990. Diszkusszió: Szöveg tan, interpretáció, interdiszciplinaritás. Szemiotikai Szöveg tan 1. JGYF Kiadó, Szeged. 57–83.
- BÉKÉSI IMRE – JANKOVICS JÓZSEF – KÓSA LÁSZLÓ – NYERGES JUDIT szerk. 1993. Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon 3. [A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadások: Szeged, 1991. augusztus 12–16.] Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptorum Kft., Bp.–Szeged.
- BENCZE LÓRÁNT 1996. Mikor, miért, kinek, hogyan. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban 1–2. Corvinus Kiadó, Bp.
- BENKES ZSUZSA – HORVÁTH TAMÁS 1990. Beszélgetés Petőfi S. Jánossal. In: PETŐFI 1990a: 200–14.
- BENKES ZSUZSA – NAGY L. JÁNOS – PETŐFI S. JÁNOS 1996. Szöveg tan kaleidoszkóp 1. Antológia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS 2006. A vízjel nem tűnik el olyan könnyen. Versek megközelítése kreatív gyakorlatokkal. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- BODA ISTVÁN KÁROLY – B. PORKOLÁB JUDIT 2011. Korreferencialitás és hipertextuális kapcsolatok a poétikai kommunikációban. In: DOBI szerk. 2011. 117–30.
- BÓKAY ANTAL 1979. A szövegelmélet modelljei és alkalmazási lehetőségeik. In: SZATHMÁRI–VÁRKONYI szerk. 47–56.
- BÓKAY ANTAL 2011. Költészet és jelentés. In: HÖLKER–MARELLO eds. 115–30.
- CHAROLLES, MICHEL 2011. Cohérence and cohésion du discours. In: HÖLKER–MARELLO eds. 153–71.
- CSATÁR PÉTER – HASSE ZSÓFIA 2011. Koherencia és kohézió – Reflexiók e két fogalom értelmezésére a német nyelvű szakirodalom alapján. In: DOBI szerk. 57–80.
- CSÚRY KÁROLY 1987. Lehetséges világok. Tanulmányok. Tankönyvkiadó Vállalat, Bp.
- CSÚRY ISTVÁN 2006. Kis könyv a konnektorokról. Officina Textologica 13. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- CSÚRY ISTVÁN 2011. A konnektor mint diskurzusjelölő-osztály tárgyalásmódjai. In: DOBI szerk. 95–107.
- DANYI MAGDOLNA 1984. Nyelvészet, szöveg, interpretációelmélet. Interjú Petőfi S. Jánossal. Híd 1984. január. 62–90.

- DEME LÁSZLÓ 1971. Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Bp.
- DEME LÁSZLÓ 1979. A szöveg alaptermészetéről. In: SZATHMÁRI-VÁRKONYI szerk. 57–66.
- DIJK, TEUN A. VAN 2011. Discourse and Domination. 30 Years of Critical Discourse Studies. In: HÖLKER–MARELLO eds. 305–26.
- DOBI EDIT 2002. Kétféle szövegmondattípus reprezentáció szemiotikai textológiai keretben. *Officina textologica* 8. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen.
- DOBI EDIT 2011. A szemiotikai textológia a magyar szövegtani kontextusban. Terminológiai kérdések a magyar nyelv szövegtanában. In: UŐ szerk. 11–36.
- DOBI EDIT szerk. 2011. A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés. Petőfi S. János 80. születésnapjára. *Officina Textologica* 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- DOBI, EDIT – BODA ISTVÁN KÁROLY 2011. In: KERTÉSZ, ANDRÁS Hg. 2011. 163–75.
- EIKMAYER, HANS-JÜRGEN 2011. Symbole was befindet sich unter Kaperles Kleidern? In: HÖLKER–MARELLO eds. 273–82.
- B. FEJES KATALIN ¹⁶1979. Anyanyelvünk. Tankönyv az általános iskola 2. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Bp. [Átdolgozott kiadása: Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1993.]
- B. FEJES KATALIN 1993. A szintaktikai állomány természete gyermekszövegekben. Akadémiai Kiadó, Bp.
- FEKETE PÉTER – V. RAISZ RÓZSA szerk. 1993. A szöveg szerkesztése, megértése, kidolgozása és megszólaltatása. Országos Anyanyelv-oktatási Napok, Eger, 1992. július 6–9. MNyTK. 196. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- FURKÓ BÁLINT 2011. Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze. In: DOBI szerk. 37–56.
- GALLI, ANNA 2011. Processi interpretative e formazione degli insegnanti. In: HÖLKER–MARELLO eds. 25–34.
- GALLI, GIUSEPPE 2011. I Colloqui sulla interpretazione. Dal multidisciplinare all' interdisciplinare. In: HÖLKER–MARELLO eds. 35–40.
- GIUFFRÉ, MAURO 2011a. Introduction. In: KERTÉSZ Hg. 1–7.
- GIUFFRÉ, MAURO 2011b. How did Text Research lead to Semiotic Textology? In: KERTÉSZ Hg. 9–26.
- GIUFFRÉ, MAURO 2011c. Demosthenes and the Greek Oral Culture in the Framework of Semiotic Textology. In: KERTÉSZ Hg. 65–97.
- HARWEG, ROLAND 2011. Pronomina am Textanfang. In: HÖLKER–MARELLO eds. 131–51.
- HEYDRICH, WOLFGANG 2011. Anmerkungen zu Goodman und Chomsky. In: HÖLKER–MARELLO eds. 127–45.
- HORÁNYI ÖZSÉB 1991. Megjegyzések az ikon fogalmáról – természetesen mint szövegfogalomról. In: PETŐFI 1991b: 75–85.
- HÖLKER, KLAUS – CARLA MARELLO eds. 2011. Dimensionen der Analyse von Texten und Diskursen / Dimensioni dell' analisi di testi e discorsi. Festschrift für János Sándor Petőfi zum achtzigsten Geburtstag. Festschrift per János Sándor Petőfi in occasione del suo ottantesimo compleanno. Lit Verlag Dr. W. Hopf, Berlin.
- HÖLKER, KLAUS 2011. Pragmatika und mentale Räume. In: HÖLKER–MARELLO eds. 201–29.
- HUNYADI LÁSZLÓ – KLAUDY KINGA – LENGYEL ZSOLT – SZÉKELY GÁBOR szerk. 1991. Könyv Papp Ferencnek. Tanulmánygyűjtemény Papp Ferenc 60. születésnapjára. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
- KANYÓ ZOLTÁN 1990. Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok. JATE Kiadó, Szeged.
- KERTÉSZ ANDRÁS 1992. Textológia és tudományelmélet. PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 1992: 135–44.
- KERTÉSZ ANDRÁS 1996. Konstruktivitás és interdiszciplinaritás. A szemiotikai textológia egy lehetséges tudományelméleti megközelítése. PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 1996: 27–46.

- KERTÉSZ, ANDRÁS Hg. 2011. Sprachtheorie und germanistische Linguistik. Supplement 1. Nodus Publicationen, Münster.
- KIEFER FERENC 1983. Az előfeltevések elmélete. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KISS SÁNDOR – SKUTTA FRANCISKA 2011. A szövegösszefüggés megközelítési módjai a francia szövegnyelvészeti szakirodalomban. In: DOBI szerk. 81–93.
- KOCSÁNY PIROSKA 2002. Szöveg, szöveg típus, jelentés. A mondás mint szöveg típus. Nyelvtudományi Értekezések 151. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KOMLÓSI, LÁSZLÓ IMRE 2011. Contextualization and Cognitive Synergism. The Interaction of Ontology and Epistemology in the Interpretation of Contexts. In: HÖLKER–MARELLO eds. 183–200.
- LA MATINA, MARCELLO 2011. La polemica sulla *neue Musik* e gli eredi della musica greca antica. Béla Bartók lettore di Milmann Parry. In: HÖLKER–MARELLO eds. 5–23.
- MARELLO, KARLA 2011. Interpretare testi scritti composti a partire da storie disegnate. In: HÖLKER–MARELLO eds. 283–304.
- MÁTÉ JAKAB 1991a. A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (I). PETŐFI–BÉKÉSI szerk. 1991a: 73–116.
- MÁTÉ JAKAB 1991b. A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (II). PETŐFI–BÉKÉSI szerk. 1991b: 105–43.
- MÁTÉ JAKAB 1991c. Petőfi S. János általános nyelvészeti és szövegtani tevékenysége. In: BÉKÉSI–JANKOVICS–KÓSA–NYERGES szerk. 1349–59.
- METZING, DIETER 2011. Diskurs-Anaphern. Texttechnologische Informationsmodellierung und benarchbarte linguistische Forschungskontexte. In: HÖLKER–MARELLO eds. 247–72.
- MURVAI OLGA 1980. Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata. Kriterion, Bukarest.
- NAGY ANDREA 2011. A névmási referencia pragmatikai megközelítése a francia nyelvű szakirodalomban. In: DOBI szerk. 109–15.
- NAGY FERENC 1980. Kriminálisztikai szövegnyelvészet. Akadémiai Kiadó, Bp.
- NAGY L. JÁNOS 1990. A megnyilatkozás nyelvi értékéről. In: PETŐFI–BÉKÉSI szerk. 29–35.
- NAGY L. JÁNOS 1992. Sorok játéka: játékok sora. Magyar Nyelv 88: 326–37.
- NAGY L. JÁNOS 1993. A szerkezettől a versegész felé avagy a versegésztől a szerkezet felé? In: FEKETE – V. RAISZ szerk. 227–32.
- PAPP FERENC 1961. A matematikai módszerek alkalmazásáról a nyelvtudományunkban. MTA I. Osztályának Közleményei XVII. 1. 4. 289–306.
- PÁL JÓZSEF 1996. A szimbolikus jelek történeti és szellemi dimenziója. In: PETŐFI–BÉKÉSI–VASS szerk. 47–66.
- PETŐFI S. JÁNOS 1967. Modern nyelvészet. TTIT, Bp.
- PETŐFI S. JÁNOS 1990. Szöveg, szövegtan, műelemzés. Textológiai tanulmányok. Országos Pedagógiai Intézet, Bp.
- PETŐFI S. JÁNOS 1991a. Szövegnyelvészetről és textológiáról egyes szám első személyben. In: BAKRÓ–NAGY MARIANNE – KONTRA MIKLÓS szerk., A nyelvészetről egyes szám első személyben. MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp. 213–23.
- PETŐFI S. JÁNOS 1991b. A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé. Szövegnyelvészet – Szemiotikai textológia / Towards a Semiotic Theory of the Human communication Text Linguistics – Semiotic Textology. Gold Press, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS 1991c. A szemiotikai szövegtan mint határtudomány. Szövegtani kutatás magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel. In: BÉKÉSI–JANKOVICS–KÓSA–NYERGES szerk. 1203–18.
- PETŐFI S. JÁNOS 1991d. Utam a szemiotikai szövegtanhoz 1. 1961–1966. A matematikai-nyelvészeti orientáció időszaka. In: HUNYADI–KLAUDY–LENGYEL–SZÉKELY szerk. 358–92.
- PETŐFI S. JÁNOS 1997. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram I. Officina Textologia 1. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- PETŐFI S. JÁNOS 2004. A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szöveg-szemléletbe. Akadémiai Kiadó, Bp.
- PETŐFI S. JÁNOS 2007. Szövegkompozíció és jelentés. Témák és megközelítések a szövegtani kutatásban. Szemiotikai Szövegatan 18. JGYF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS 2009. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. Officina Textologica 15. Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen
- PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA 1992. Elkallódni, megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben. Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat, Veszprém.
- PETŐFI S. JÁNOS szerk. 2005. Adalékok a magyar nyelvészet szövegtani diszkurzusához. Három közelítés. Officina Textologica 11. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE szerk. 1990. Szemiotikai szövegatan 1. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE szerk. 1991a. Szemiotikai szövegatan 2. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE szerk. 1991b. Szemiotikai szövegatan 3. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 1992. Szemiotikai szövegatan 5. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 1993. Szemiotikai szövegatan 6. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 1994. Szemiotikai szövegatan 7. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 1995. Szemiotikai szövegatan 8. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 1996. Szemiotikai szövegatan 9. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 1997. Szemiotikai szövegatan 10. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 1998. Szemiotikai szövegatan 11. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 1999. Szemiotikai szövegatan 12. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 2000. Szemiotikai szövegatan 13. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 2001. Szemiotikai szövegatan 14. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 2003. Szemiotikai szövegatan 15. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 2004. Szemiotikai szövegatan 16. JGYTF Kiadó, Szeged.
- PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ szerk. 2012. Szemiotikai szövegatan 20. JGYTF Kiadó, Szeged.
- RIESER, HANNES 2011. How to Disagree on a Church-Window's Shape Using Gesture. In: HÖLKER–MARELLO eds. 231–46.
- ROSSI, GIUSEPPE PIER – GIULIANA PASCUCCI eds. 2007. Da un ateneo all'altro. Verso la costruzione di una teoria semiotica del testo. János Sándor Petőfi. DVD Rom. Eum edizioni, Università di Macerata, Macerata.
- SCIBETTA, SALVATORE ALESSANDRO 2011. Theoretical core of Semiotic Textology In: KERTÉSZ Hg. 27–63.
- SÖZER-HUBER, EMEL 2011. Interview mit János Sándor Petőfi. In: HÖLKER–MARELLO eds. 347–60.
- SZABÓ ZOLTÁN szerk. 1982. A szövegvizsgálat új útjai. Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

- SZATHMÁRI ISTVÁN – VÁRKONYI IMRE szerk. 1979. A szövegten a kutatásban és az oktatásban. MNyTK. 154. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1999a. Leíró magyar szövegten. Osiris Kiadó, Bp.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1999b. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezésének elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Officina Textologica 3. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- TAVASZI HAJNAL 1994. Petőfi S. János, Jelentést rendelni a szöveghez. Beszélgetés a szövegten professzorával. Korunk 5: 21–4.
- THOMKA BEÁTA szerk. 1982. Tanulmányok / Studije. Szövegelmélet. 15. füzet. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998. Explicitég és koreferencia. In: PETŐFI S. JÁNOS szerk., Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Officina Textologica 2. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 223–37.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001. A magyar nyelv szövegtena. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- TOLCSVAI NAGY, GÁBOR 2011. Coherence and Discourse relations. In: HÖLKER–MARELLO eds. 173–82.
- TÓTH SZERGEJ 2011. Nyelv, kép, hatalom. Alkalmazott nyelvészeti mesterfüzetek 4. Szegedi Egyetemi Kiadó – JGYF Kiadó, Szeged.
- VASS LÁSZLÓ szerk. 1994. Magister emeritus 1993. JGYF Kiadó, Szeged.
- VITACOLONNA, LUCIANO 2011a. Selective Bibliography of János Sándor Petőfi Works. In: KERTÉSZ Hg. 177–91.
- VITACOLONNA, LUCIANO 2011b. Interpretazione esplicativa semietico-testologica di un testo poetico. In: HÖLKER–MARELLO eds. 89–113.
- VOIGT VILMOS 1972. A folklór alkotások elemzése. Akadémiai Kiadó, Bp.
- ZUCZKOWSKI, A. – BONGELLI, R. – RICCONI, I. 2011. Proposizione costitutiva di mondo e indicatori linguistici percettivi e cognitivi nella lingua italiana. In: HÖLKER–MARELLO eds. 41–61.
- ZULOAGA, MARGARITA BORREGUERO 2011a. Die semiotische Textologie von János S. Petőfi: ein theoretischer Rahmen für die Analyse von Comic Strips. In: KERTÉSZ Hg. 99–162.
- ZULOAGA, MARGARITA BORREGUERO 2011b. El texto literario como eje de la reflexion textual. Primeras incursiones de János Sándor Petőfi en la teoria del testo (1961–1969). In: HÖLKER–MARELLO eds. 63–88.

BÉKÉSI IMRE

S Z E M L E

Németh T. Enikő és Bibok Károly szerk., The Role of Data at the Semantics – Pragmatics Interface [Az adatok szerepe a szemantika és a pragmatika határán]

De Gruyter Mouton, Berlin – New York, 2010. 426 lap

1. NÉMETH T. ENIKŐ és BIBOK KÁROLY szerkesztett könyve az adatok funkcionális státusával és természetével foglalkozik az ún. szemantikai-pragmatikai interfész, azaz a jelentéstan és a nyelvészeti pragmatika funkcionális együttműködésének egymással érintkező, kölcsönhatásban levő területein. A vastkos könyvet alapos szerkesztői bevezető

- SZATHMÁRI ISTVÁN – VÁRKONYI IMRE szerk. 1979. A szövegten a kutatásban és az oktatásban. MNyTK. 154. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1999a. Leíró magyar szövegten. Osiris Kiadó, Bp.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1999b. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezésének elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Officina Textologica 3. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- TAVASZI HAJNAL 1994. Petőfi S. János, Jelentést rendelni a szöveghez. Beszélgetés a szövegten professzorával. Korunk 5: 21–4.
- THOMKA BEÁTA szerk. 1982. Tanulmányok / Studije. Szövegelmélet. 15. füzet. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998. Explicitég és koreferencia. In: PETŐFI S. JÁNOS szerk., Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Officina Textologica 2. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 223–37.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001. A magyar nyelv szövegtena. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- TOLCSVAI NAGY, GÁBOR 2011. Coherence and Discourse relations. In: HÖLKER–MARELLO eds. 173–82.
- TÓTH SZERGEJ 2011. Nyelv, kép, hatalom. Alkalmazott nyelvészeti mesterfüzetek 4. Szegedi Egyetemi Kiadó – JGYF Kiadó, Szeged.
- VASS LÁSZLÓ szerk. 1994. Magister emeritus 1993. JGYF Kiadó, Szeged.
- VITACOLONNA, LUCIANO 2011a. Selective Bibliography of János Sándor Petőfi Works. In: KERTÉSZ Hg. 177–91.
- VITACOLONNA, LUCIANO 2011b. Interpretazione esplicativa semietico-testologica di un testo poetico. In: HÖLKER–MARELLO eds. 89–113.
- VOIGT VILMOS 1972. A folklór alkotások elemzése. Akadémiai Kiadó, Bp.
- ZUCZKOWSKI, A. – BONGELLI, R. – RICCONI, I. 2011. Proposizione costitutiva di mondo e indicatori linguistici percettivi e cognitivi nella lingua italiana. In: HÖLKER–MARELLO eds. 41–61.
- ZULOAGA, MARGARITA BORREGUERO 2011a. Die semiotische Textologie von János S. Petőfi: ein theoretischer Rahmen für die Analyse von Comic Strips. In: KERTÉSZ Hg. 99–162.
- ZULOAGA, MARGARITA BORREGUERO 2011b. El texto literario como eje de la reflexion textual. Primeras incursiones de János Sándor Petőfi en la teoria del testo (1961–1969). In: HÖLKER–MARELLO eds. 63–88.

BÉKÉSI IMRE

S Z E M L E

Németh T. Enikő és Bibok Károly szerk., **The Role of Data at the Semantics – Pragmatics Interface** [Az adatok szerepe a szemantika és a pragmatika határán]

De Gruyter Mouton, Berlin – New York, 2010. 426 lap

1. NÉMETH T. ENIKŐ és BIBOK KÁROLY szerkesztett könyve az adatok funkcionális státusával és természetével foglalkozik az ún. szemantikai-pragmatikai interfész, azaz a jelentéstan és a nyelvészeti pragmatika funkcionális együttműködésének egymással érintkező, kölcsönhatásban levő területein. A vastkos könyvet alapos szerkesztői bevezető

tanulmány (1–22) indítja, mely elővezeti a nyelvi adatszerűség fogalmát, funkcionális és empirikus státusát és természetét, az adatvétele megbízhatóságának jellegét és tényezőit, validitását, valamint kapcsolatát a nyelvi evidenciával. Hivatkozva a nyelvi adatok fogalmának és státusának KERTÉSZ és RÁKOSI (2008) kutatásai nyomán értelmezett metateoretikus alapú felfogására, a plauzibilis alapú adatvétele szükségszerűségére, arra, hogy az evidencia olyan állításnak tartható, mely funkcionálisan képes egy adott elméleti modell plauzibilitását biztosítani más modellekkel szemben, hangsúlyozzák az intuitív alapú experimentáció és a valóságosan empirikus alapú, így a korpusznyelvészeti adatvétele és adatértelmezés szükséges összevetését, szemantikai és pragmatikai komplexitásának feltárását. Csak ilyen alapú összevetéssel biztosítható az adat és a nyelvi evidencia értelmezésének validitása. Véleményük szerint a különféle forrásokból származó adatokat komplementernek kell tekinteni. Vonatkozik ez a korpuszadatokra is, melyek szemantikai és pragmatikai, kontextuális interpretációt igényelnek (4). Megítélésem szerint a szerkesztők szemlélete felveti az összevető korpusznyelvészeti elemzés szükségességét, azaz azt, hogy az adatvétele és elemzés megbízhatóságának alapfeltétele, hogy több (általános és a regionális nyelvezet szövegvariánsait reprezentáló) korpuszból merítve hajtsunk végre összevető vizsgálatot.

A szerkesztők a nyelvi evidencia három tématerületéből válogattak össze szaktanulmányokat. Ennek alapján könyvük a következő fő részekből áll: a referencialitás kérdésköre, a skaláris implikaturák vizsgálata, a lexikális kifejezések, konstrukciók és megnyilatkozások pragmatikai vizsgálata. A könyv tíz tanulmányáról bevezetőjükben a szerkesztők részletes, szinte recenzió értékű ismertetést adnak.

2. A referencialitás kutatásával foglalkozó első rész első tanulmányának (25–56) szerzője MALECZKI MÁRTA, aki fejezetében az egzisztenciális mondatokban kifejezett határozottság vizsgálatával foglalkozik három tanulmányforrás eredményeinek kritikai értékelésével. A három közül kettő korpusz alapú: BEAVER–FRANCEZ–LEVINSON (2006), valamint WARD–BIRNER (1995). Előbbi alapvetően szintaktikai és szemantikai megközelítésű statisztikai elemzésekre alapozott, utóbbi pragmatikai orientáltságú, intuitív alapú megfigyelésekre támaszkodik. A harmadik kritikailag vizsgált tanulmány szerzője KEENAN (2003), aki formális szemantikai eszközökkel vizsgálja, hogy szemantikai vagy pragmatikai jellegű-e a határozottsági effektus az angolban, s az előbbi dominanciája mellett törpalcát. MALECZKI magyar példaanyagon vizsgálja a határozottsági effektust. Megállapítása szerint a magyarban az egzisztenciális mondatok azonosítása nem morfoszintaktikai alapon, hanem szemantikailag történik, ami KEENAN meglátásait látszik igazolni. Kár, hogy argumentációja a magyar nyelvre vonatkozóan rövid, nem épül a „Magyar Nemzeti Szövegtár” korpuszából kiemelt példák és anyanyelvű alanyokkal történő intuitív bázisú vizsgálat eredményeinek összevetésére.

3. VECSEY ZOLTÁN fejezete (57–94) a mozgó indexikálisok szemantikájával és pragmatikájával foglalkozik, melyben a szerző az ún. tiszta indexikális kifejezések kontextusváltásainak tanulmányozására koncentrálna. Figyelmének középpontjában az ún. fixációs tézis tárgyalása áll, annak vizsgálata, hogy az indexikális kifejezések denotációját a mondat szintű operátorok aktuális kontextusa és mozgata hogyan és milyen mértékben befolyásolhatja. Az adati státusra vonatkozóan fontos megállapítást tesz tanulmányának 81.

oldalán: kiemeli, hogy az adat a kutatás folyamatának adott fázisában adódik argumentatív szerepénél fogva, s hogy ugyanez vonatkozik az empirikus alapú tényekre is. Kár, hogy érvelését csekély számú példaelemzéssel illusztrálja, s ezek sem diskurzus bázisúak. Megjegyzem azt is, hogy az indexikális kifejezések státusának vizsgálata során a szerző nem támaszkodott PERRY (2000) úttörő státusú tanulmányára a téma szempontjából releváns ún. a diskurzusban nem artikulált, azaz reprezentálatlanul maradó konstituensekkel („unarticulated constituents”) kapcsolatban.

4. Az első rész harmadik tanulmánya a demonstratívumok és az egyedi tárgyakra, illetve tárgyak tulajdonságaira történő referálás kontrasztív összevető vizsgálata THOSTEIN FRETHEIM szerzőségével (95–121). KING (2001) példaelemzéseit tanulmányozva FRETHEIM rámutat arra, hogy a komplex demonstratív konstrukciók a befogadó interpretálásában referenciális és nem-referenciális használattal egyaránt rendelkezhetnek. A konstrukciók dekódolása során az interpretáló a beszélői intenció szemantikai bázisát azonosítva a relevanciaelméletből jól ismert ellipszis és/vagy szabad gazdagítás eszköztárával értelmezi a demonstratív szerkezetek funkcionálását. A szerző megfigyelései korpusz-alapú adatok (angol és norvég nyelvű szövegeket tartalmazó fordítói korpusz használatával) és anyanyelvi informánsok intuitív megítélésének összevető kontrollvizsgálatára alapoztak. Hiányolom a korpusz-alapú adatok statisztikai validitásának kimutatását az összevető vizsgálat során.

5. A könyvnek a skaláris implikatúrák kutatásával foglalkozó második egységében első fejezetként NAPOLEON KATSOS és RICHARD BREHENY tanulmányát olvashatjuk (125–59), melyben a szerzők kísérletes anyagot mutatnak be és javaslatokat tesznek a skaláris kifejezések és konstrukciók, valamint a számnevek és szerkezeteik jelentését és interpretálását illetően. Összehasonlításokat tesznek a tárgyalt konstrukciók gyermeknyelvi és felnőtt nyelvi elsajátítására vonatkozóan erős versus alul-informatív, vagyis tényszerű és lexikálisan tompított mondatok értelmezésére irányuló példavizsgálatokkal. Kísérleteik eredményei meggyőzően mutatnak rá a skaláris és számnévi kifejezések implikatív feldolgozásában a gyermek- és felnőtt nyelvi perspektivikus eltérésekre.

6. REINHARD BLUTNER tanulmánya (161–204) a kísérletes pragmatika egyik legizgalmasabb területével, a nyelvi fosszilizáció és konvencionalizáció pragmatikai szemszögű értelmezésével foglalkozik, az optimalitás elmélet modelljének eszköztárát alkalmazva. Újdonsága, hogy nem csupán az experimentális pragmatika tradicionálisan megszokott befogadói szemszögű vizsgálatára alapoz, hanem éppolyan súllyal koncentrálna a produktív folyamatok leírására is. A szerző rámutat arra, hogy a pragmatikai töltetű konverzációs implikatúrák rögződhetnek, befagyhatnak a tudásreprezentáció szemantikai oldalán, azaz a fosszilizáció effektusa a szemantika és a pragmatika interfész határán történik. Hangsúlyozottan tárgyalja a vizsgált jelenséget a radikális pragmatika három szintjén: a logikai forma vagy szemantikai reprezentáció szintjén az alulspecifikált jelentés vizsgálatával, az alulspecifikált reprezentációt gazdagító mechanizmusok szerepének azonosításával, melyek outputját a propozicionális tartalom képezi, végül pedig az implikatúrák szintjének tanulmányozásával, felhívva a figyelmet az utóbbi kategória gradációs természetére. Értékes oldalát képezi a vizsgálatnak az egyéni és a kulturális bázisú fosszilizáció elkülönítése.

7. A könyvnek a lexikális kifejezésekkel, konstrukciókkal és a megnyilatkozásokkal foglalkozó harmadik tematikai egysége a tanulmányok mintegy felét teszi ki, öt tételt tartalmaz. Közöttük az első NAGY C. KATALIN munkája (207–59), a történeti szemantika és pragmatika vizsgálati körébe tartozóan a katalán nyelvben kognitív funkcionális keretben vizsgálja a helyváltoztatást kifejező *anar* („megy”) + infinitivus konstrukció alakulásának folyamatát, összevetve azt a spanyol nyelv hasonló folyamataival. A vizsgálat rámutat a nyelv szemantikai és pragmatikai komponensének funkcionális érintkezésére, interfész viszonyára, a grammatikalizálódó kifejezés szemantikai szerkezetében végbemenő reorganizációs folyamatok jellegére, egyúttal értelmezve az ún. szűk és tág kontextus fogalmát és viszonyát, utóbbiban utalva az enciklopédikus ismeretek szerepére. Különös értéke a vizsgálatnak az, hogy korpusz alapú.

8. A hetedik fejezetben (261–304) BIBOK KÁROLY magyar nyelvi példaanyag elemzésén keresztül vizsgálja három, alternációkat mutató igeosztály, a mozgást jelentő, a hangkibocsátást kifejező, és a helyzetet kifejező igék kiválasztott példányainak viselkedését, megkísérelve különválasztani lexikális és konstrukciós tényezőik skópuszát, argumentumszerkezetük reprezentációját. Vizsgálatának célja a lexikális-konstrukciós megközelítés kiterjeszhetőségének bemutatása a lexikális pragmatika irányába. A szerző tanulmányának nívója az a megállapítás, hogy a konstrukciókban adott circumstansok nincsenek benne az ige alapjelentésében, s emiatt nem is lehetnek azok argumentumai. „Minden egyes konstrukcióban az ige jelentése fuzionál a konstrukció jelentésével”¹ (271). Tanulmányában a szerző részletesen elemzi a fúzió megvalósulásának tényét és tényezőit. Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy a fillmore-i keretfogalom, a langackeri háttér, valamint a lakoffi idealizált kognitív modell fogalma és skópusza nem azonos, ezért ezeknek a fogalmaknak hatókörét tisztán el kell különíteni egymástól (271). Elemzéseiben BIBOK helyesen állapítja meg, hogy a lexikális egység konstrukcionális fuzionálásából következően (abból adódóan, hogy az igék a lexikonban aluspecifikáltak) tartalmasabb jelentés-reprezentációkat kell bevezetni az igék számára. Az aluspecifikált igejelentéshez az igehez járuló bővítmény teszi hozzá konstrukcionálisan a fogalmi keretalapú jelentést (277).

9. A könyv harmadik egységének következő tanulmányában (305–48) NÉMETH T. ENIKŐ az igék implicit direkt tárgyi argumentumai lexikai-szemantikai faktorainak vizsgálatával foglalkozik. Célja annak leírása, hogy miként befolyásolják a szelekciós megszorítások, a lexikális sztereotípiák, a tárgyak prototípusos szerkezete, valamint a határozott vs. nem határozott igeragozás az igék előfordulását implicit, azaz a felszínen kifejezetlenül maradt tárgyi argumentumokkal a magyarban. BIBOK előző fejezetében rögzítettekhez (2010: 277) hasonlóan ő is hangsúlyozza, hogy a nyelv lexikon komponensében az igék jelentése aluspecifikált. Az ige és az implicit argumentumok együttes megjelenése az enciklopédikusan és pragmatikailag gazdag általános jelentésből származik; perspektivizáció vetítheti ki az argumentum explicit kifejeződését. A megjelenítetlenül maradó implicit argumentum háttér-információt képez a lexikális szemantikai reprezentációban, benne rejlik az ige jelentésében (320–1). Nézetem szerint az implicit argumentum jelentésében nem enciklopédikus alapú, hanem csupán funkcionális jegyként („default

¹ „In each construction, the meaning of the verb is fused with that of the construction.”

value”) van jelen az ilyen igékben. NÉMETH T. szűk szemantikai osztályokhoz tartozó igék konstrukcióit tárgyalja tanulmányának 328. oldalán. Véleményem szerint vizsgálni kellene ezekben az osztályokban a prototípus kiválasztódásának kritériumait és módját, tárgyalni kellene a tőle való távolság mérhetőségének jellegét, az osztály tartalmi határait. Az így adódó jegyeken keresztül lenne célszerű vizsgálni az implicit argumentumok jelentéses és szintaktikai kritériumait. Hasznos oldalát képezi az elemzésnek, hogy az adatok részben a „Magyar Nemzeti Szövegtár”-ból származnak, azaz korpusz alapúak. Ugyanakkor megjegyzem, hogy az eredmények validitásának fokozása céljából hasznos lenne a korpuszból nyert adatok összevető vizsgálata. Kritikai megjegyzéseim ellenére ezt a tanulmányt tartom a kötet központi témája, a szemantika és a pragmatika interfész viszonyának szempontjából a harmadik tematikai egység egyik legizgalmasabb, és legalaposabban kidolgozott fejezetének.

10. A negyedik tanulmányban (349–80) MICHAEL HAUGH annak vizsgálatával foglalkozik, hogy milyen módon orientálják magukat a konverzáció interakciójában a beszélő felek, nem csupán a szemantikailag reprezentált, hanem a pragmatikailag implikált tartalom nyomon követésében. Két vagy több beszélőtől származó diskurzusminták elemzésével tanulmányozza a partnerek által közösen megkonstruált szintaktikai egységek reprezentációját, kifejezetten a kiegészítés és a kiterjesztés ko-konstrukciós típusainak vizsgálatával. A diskurzuselemzés során rámutat a pragmatikai bázisú ko-konstrukció alapvető tényezőire: a világismeret, a közös tudás, a szociokulturális ismeretek, a folyamatos pragmatikai inferenciák szerepére. Példaelemzéseiből hiányolom a releváns szakirodalom egyik legjelentősebb teoretikusának, az amerikai kognitív pszichológus HERBERT H. CLARK „Using Language” [A nyelvhasználat] c. könyvére (1996) hivatkozó megállapításokat. HAUGH tanulmányát emellett is az interakciós pragmatika egyik alaplővének tartom.

11. A sorozat utolsó, ötödik tanulmánya NEMESI ATTILA LÁSZLÓ tollából származik (381–417), a hiperbolikus kifejezések produkciójára és értelmezésére vonatkozó adatgyűjtés metodikájával, mérési technikájával foglalkozik. A grice-i pragmatika elvei alapján vizsgálja a hiperbolikus kifejezések alkalmazásának módozatait a hétköznapi kommunikációban, módszeresen különválasztva a szemantikai és a pragmatikai jellegű tényezőket, a hiperbolikus kifejezésmód műfajbéli reprezentációjának sokféleségét. A szó szerinti, ún. literális jelentés helyett inkább a konvencionális jelentés funkcionálására koncentrálnak, kiemelve utóbbi dinamikusabb jellegét. Meglátása szerint a kommunikációban előbb a konvencionálisabb jelentést fogadjuk be, ezt követi a figuratív jelentés dekódolása. A prioritás vagy párhuzamosság kérdésének vizsgálata az egyik központi témáját képezi a mai nyelvészeti pragmatikai és kognitív pszichológiai szakirodalomnak, melynek sarkalatos tételei szerepelnek a tanulmány irodalomjegyzékében. A tanulmány bővelkedik korpusz-hivatkozásokban, ugyanakkor nem olvasható benne igazi, statisztikai kimutatásokkal alátámasztott korpuszalapú elemzés.

12. NÉMETH T. ENIKŐ és BIBOK KÁROLY szerkesztett kötete a De Gruyter Mouton kiadó pragmatikával foglalkozó könyvsorozatának 9. köteteként a szemantika és a pragmatika interfész viszonyának kutatása terén értékes, adatorientált tanulmányokat tartalmaz. Nyelvi példáinak változatossága tipológiai relevanciájú megállapítások tételére is

lehetőséget ad. Elolvasását nem csupán a nyelvészeti pragmatika iránt érdeklődő kutatók és oktatók, doktori programokban részt vevő hallgatók számára ajánlom, hanem azok számára is, akik a nyelvelmélet, az általános nyelvészet kurrens modelljeinek kutatásába és alkalmazásába kívánnak bepillantást nyerni.

A hivatkozott irodalom

- BEAVER, DAVID – FRANCEZ, ITAMAR – LEVINSON, DMITRY 2006. Bad Subject: (Non-)canonicity and NP Distribution in Existentials. In: GEORGALA, E. – HOWELL, J. szerk., *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory XV*. CLC Publications, Ithaca NY. 19–43.
- CLARK, HERBERT H. 1996. *Using Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KEENAN, EDWARD 2003. The definiteness effect: semantics or pragmatics? *Natural Language Semantics* 11: 187–216.
- KERTÉSZ, ANDRÁS – RÁKOSI, CSILLA 2008. Daten und Evidenz in linguistischen Theorien: Ein Forschungsüberblick. In: UÓK szerk., *New Approaches to Linguistic Evidence: Pilot Studies*. Lang, Frankfurt am Main. 21–60.
- KING, JEFFREY C. 2001. *Complex Demonstratives: A Quantificational Account*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- PERRY, JOHN 2000. *The Problem of the Essential Indexical*. CSLI Publications, Stanford.
- WARD, GREGORY – BIRNER, BETTY 1995. Definiteness and the English existential. *Language* 71: 722–42.

ANDOR JÓZSEF

Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd szerk., *Konstrukció és jelentés* Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2012. 300 lap

1. Bevezetés. – Sokak számára talán meglepő és elsőre csak nehezen értelmezhető állítással indítja TOLCSVAI NAGY GÁBOR és TÁTRAI SZILÁRD a bevezetőjét: a kognitív nyelvészeti kutatásoknak köszönhetően a „nyelv tudományos visszahumanizálása” zajlik (5). De mit is jelent ez valójában? A kognitív nyelvészetben általánosan elfogadott, hogy a „gondolat” és az „elme” konceptualizása metaforákon keresztül valósul meg. A gondolatok lehetnek például ételek, amelyeket megemésztünk (pl. *megemészteni* a híreket), fizikai (azaz megmunkálásra váró) tárgyak (pl. *kidolgozni* egy gondolatot) vagy akár emberek (pl. *megszületik* egy gondolat). Az elmét is többféleképpen értelmezhetjük, lehet az egy tartály, amely gondolatainkat, emlékeinket tartalmazza (pl. *tele* van a feje gondolatokkal) vagy egy gép (pl. gyorsan *kapcsol*). Ezeket az alapmetaforákat a tudomány is gyakran felhasználja, hogy leírjon egy adott jelenséget a világban. Amikor egy tudományos elmélet a fogalmi rendszerünk mindennapos alapmetaforáinak kibővített változatait használja, akkor az elmélet „intuitívnek” és „természetesnek” hat (LAKOFF–JOHNSON 1980: 207). A kognitív tudomány is nagyrészt olyan metaforákkal dolgozik, amelyek részét képezik fogalmi rendszerünknek – pl. A GONDOLATOK TÁRGYAK, AZ ELME TARTÁLY vagy AZ ELME GÉP (i. h.). A 60-as évek kognitív forradalma azonban AZ ELME GÉP alapmetafora tovább-

lehetőséget ad. Elolvasását nem csupán a nyelvészeti pragmatika iránt érdeklődő kutatók és oktatók, doktori programokban részt vevő hallgatók számára ajánlom, hanem azok számára is, akik a nyelvelmélet, az általános nyelvészet kurrens modelljeinek kutatásába és alkalmazásába kívánnak bepillantást nyerni.

A hivatkozott irodalom

- BEAVER, DAVID – FRANCEZ, ITAMAR – LEVINSON, DMITRY 2006. Bad Subject: (Non-)canonicity and NP Distribution in Existentials. In: GEORGALA, E. – HOWELL, J. szerk., *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory XV*. CLC Publications, Ithaca NY. 19–43.
- CLARK, HERBERT H. 1996. *Using Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KEENAN, EDWARD 2003. The definiteness effect: semantics or pragmatics? *Natural Language Semantics* 11: 187–216.
- KERTÉSZ, ANDRÁS – RÁKOSI, CSILLA 2008. Daten und Evidenz in linguistischen Theorien: Ein Forschungsüberblick. In: UÓK szerk., *New Approaches to Linguistic Evidence: Pilot Studies*. Lang, Frankfurt am Main. 21–60.
- KING, JEFFREY C. 2001. *Complex Demonstratives: A Quantificational Account*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- PERRY, JOHN 2000. *The Problem of the Essential Indexical*. CSLI Publications, Stanford.
- WARD, GREGORY – BIRNER, BETTY 1995. Definiteness and the English existential. *Language* 71: 722–42.

ANDOR JÓZSEF

Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd szerk., *Konstrukció és jelentés* Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2012. 300 lap

1. B e v e z e t é s. – Sokak számára talán meglepő és elsőre csak nehezen értelmezhető állítással indítja TOLCSVAI NAGY GÁBOR és TÁTRAI SZILÁRD a bevezetőjét: a kognitív nyelvészeti kutatásoknak köszönhetően a „nyelv tudományos visszahumanizálása” zajlik (5). De mit is jelent ez valójában? A kognitív nyelvészetben általánosan elfogadott, hogy a „gondolat” és az „elme” konceptualizása metaforákon keresztül valósul meg. A gondolatok lehetnek például ételek, amelyeket megemésztünk (pl. *megemészteni* a híreket), fizikai (azaz megmunkálásra váró) tárgyak (pl. *kidolgozni* egy gondolatot) vagy akár emberek (pl. *megszületik* egy gondolat). Az elmét is többféleképpen értelmezhetjük, lehet az egy tartály, amely gondolatainkat, emlékeinket tartalmazza (pl. *tele* van a feje gondolatokkal) vagy egy gép (pl. gyorsan *kapcsol*). Ezeket az alapmetaforákat a tudomány is gyakran felhasználja, hogy leírjon egy adott jelenséget a világban. Amikor egy tudományos elmélet a fogalmi rendszerünk mindennapos alapmetaforáinak kibővített változatait használja, akkor az elmélet „intuitívnek” és „természetesnek” hat (LAKOFF–JOHNSON 1980: 207). A kognitív tudomány is nagyrészt olyan metaforákkal dolgozik, amelyek részét képezik fogalmi rendszerünknek – pl. A GONDOLATOK TÁRGYAK, AZ ELME TARTÁLY vagy AZ ELME GÉP (i. h.). A 60-as évek kognitív forradalma azonban AZ ELME GÉP alapmetafora tovább-

fejlesztéseként létrehozta AZ ELME SZÁMÍTÓGÉP metaforát (lásd részletesen GIGERENZER–GOLDSTEIN 1996), amely a kognitív tudomány minden területére, így például a nyelvészetre is kihatott.

Minden tudományos elméletnek szüksége van metaforákra, hiszen azok nélkül nehezen tudnánk értelmezni és leírni a világot. Probléma akkor adódhat, ha egy tudományos elmélet kizárólag egyetlen metaforával (vagy metafora-csoporttal) hajlandó dolgozni. Fogalmaink nagy része több forrástartomány által is értelmezhető, annak érdekében, hogy a céltartomány minél több aspektusát megértsük és leírjuk. Ha az elmét azonban kizárólag például a számítógép céltartománya segítségével értelmezzük, akkor kizorol a tudományos vizsgálódás köréből minden olyan aspektus, amely nem (vagy csak nagyon nehezen) értelmezhető vagy modellezhető ezzel a metaforával. Visszatérve a nyelvészethez, AZ ELME SZÁMÍTÓGÉP metafora elsősorban a szintaxisra (azaz a helyes szerkezetek generálására és a helytelen szerkezetek kiszűrésére) helyezi a hangsúlyt, illetve a nyelv univerzális és objektívan leírható folyamataira. A metafora azonban – a céltartomány természetéből adódóan – elrejtja a nyelv szubjektív és kultúra-specifikus vonásait, az emberi tapasztalás és a környezet meghatározó szerepét, illetve az analógiára épülő vagy akár szabályszerűséggel járó nyelvi kreativitást (ez utóbbiról részletesen l. pl. LADÁNYI 2007). A 70-es évektől kezdődően egyre több olyan nyelvészeti kutatás zajlott egymással párhuzamosan, amely ez utóbbi aspektusokat is lényegesnek tekintette (ezekről a kutatásokról részletesebben l. LANGACKER 2011: 9–10), és amelynek köszönhetően kialakult egy viszonylag koherens nyelvelmélet, amely valós alternatívát tudott nyújtani az addig meghatározó generatív szemlélettel szemben.¹

Az új nyelvelmélet, azaz a kognitív nyelvészet vizsgálódásának középpontjában a „megismerő és cselekvő ember és közössége” (TOLCSVAI–TÁTRAI 2012: 5) áll. Egyik fő erőssége éppen abban rejlik, hogy kevésbé támaszkodik csupán egyetlen tudományos metaforára (vagy metafora-csoportra), hiszen tisztában van a metaforák adta lehetőségekkel és azok korlátaival is. Ugyanakkor emberközpontúsága kihat azokra a metaforákra, amelyekkel önmagát definiálja. Gyakorta hangoztatott vélemény, hogy a kognitív nyelvészet „emberi arcú” nyelvészet (l. pl. RADDEN–DIRVEN 2007: 19).² A megszemélyesítés kiterjed a vizsgálódás tárgyára is, azaz magára a nyelvre – lásd TOLCSVAI NAGY és TÁTRAI már idézett „visszahumanizálása”. A visszahumanizálási folyamat egyértelműen annak a jele (és nyelvi megnyilvánulása), hogy AZ ELME SZÁMÍTÓGÉP metafora egyeduralma nemcsak külföldön, hanem itthon is véget ért.

A recenzált kötet egészen biztosan a magyar nyelvészeti kutatások új korszakának egyik alapműve lesz. Megjelenése mindenképpen időszerű: habár a kognitív nyelvészet már több évtizedes múltra tekinthet vissza, és elismert kutatási paradigmának számít Európában és az Egyesült Államokban, még mindig kevés az olyan publikáció, amely vagy magyarul íródott, vagy magával a magyar nyelvvel foglalkozik – ennek szembetűnő példája, hogy csupán az elmúlt néhány esztendőben jelentek meg átfogó, bevezető jelle-

¹ A 80-as években számos kognitív nyelvészeti alapmunka látott napvilágot. Érdekes egybeesés, hogy ezek közül három alapmű (Johnson 1987; Lakoff 1987; Langacker 1987) 1987-ben jelent meg. Nemhiába jegyzi meg Barcelona és Valenzuela (2011: 17), hogy 1987. a kognitív nyelvészet kialakulásának egyik legjelentősebb dátuma.

² „Cognitive linguistics is linguistics with a human face.” Azaz: A KOGNITÍV NYELVÉSZET EMBER.

gű munkák magyar nyelven a kognitív nyelvészetről (l. pl. KÖVECSES–BENCZES 2010; TOLCSVAI NAGY 2010). TOLCSVAI NAGY GÁBOR és TÁTRAI SZILÁRD kötete tehát abból a szempontból is üdvözlendő, hogy jelentősen hozzájárul a kognitív nyelvészet minél szélesebb körben való ismertségének és elismertségének növeléséhez Magyarországon.

2. A tanulmányok részletes bemutatása. – A kötetben található tizenöt színvonalas és izgalmas tanulmány a 2005 óta működő DiAGram nyelvészeti műhely kutatási eredményeiről számol be. A szerkesztők a kötetet négy fő részre tagolták: az első szekcióban morfológiai, a másodikban szintaktikai, a harmadikban szemantikai, míg a negyedikben pragmatikai vizsgálódások kaptak helyet. A szerkesztők nem adtak külön címet a négy szekciónak, a tartalomjegyzékben csupán egy üres sor jelzi az egyes részek közötti „határokat”. Ez a szerkesztői döntés az olvasóban azt a benyomást kelti, hogy a nyelvi szintek hagyományos megkülönböztetése (morfológia, szintaxis, szemantika, pragmatika) nehezen tartható. A kognitív nyelvészet egyik alaptézisének számít a nyelv (és a gondolkodás) holisztikus felfogása – azaz hogy elménkben nincsenek különálló „modulok”, mert mindegyiket ugyanazok a kognitív funkciók irányítják (mint például a kategorizáció vagy az alak–háttér elrendeződés). Ugyanakkor a kognitív nyelvészet a jelentésalkotás tudománya (erről részletesen l. KÖVECSES 2006), ekképp a nyelvet elsősorban olyan folyamatként látja, amely „a jelentés konceptualizációjáért és annak kommunikációjáért” felelős (KÖVECSES–BENCZES 2010: 16). A jelentés tehát kitüntetett figyelmet kap, mert mindent meghatároz és áthat. Ez a jelentésközpontúság ragadható meg a kötet tanulmányaiban is, sőt erre utal magának a kötetnek a címe is: „Konstrukció és jelentés”. A jelentés, illetve a jelentésalkotás folyamata az, ami tehát összeköti e tanulmányokat és ekképpen lebontja a hagyományos nyelvi szintek közötti határokat.

Az első szekcióban öt morfológiai témával foglalkozó tanulmány kapott helyet. DÉR CSILLA ILONA („Mennyire [prototipikus] névutók a ragvonzó névutók a magyarban?”) azt vizsgálja, hogy mennyiben tekinthetők prototipikusnak a magyar ragvonzó névutók. A „Magyar Nemzeti Szövegtár”-on (MNSz.) végzett keresések eredményei, illetve 100 adatközlőnek különböző pozíciójú ragvonzó névutókat tartalmazó példamondatokra adott grammatikalitási ítéletei alapján arra lehet következtetni, hogy a hátulsó pozícióban rögzült ragvonzó névutók prototipikusabb névutóknak tekinthetők, mint a kétféle helyzetben is megjelenni képes társaik. KOTHENCZ GABRIELLA SZILVIA („Képi sémák és határozóragok”) a térbeli viszonyok jelölésére szolgáló irányhármassági határozóragok kognitív szemantikai leírásával foglalkozik. Tanulmánya azon az összefüggésen alapul, hogy amint a látás során a látótérben észlelt térbeli viszonyokat egymáshoz képest határozzuk meg, úgy az ezeket a viszonyokat jelölő határozóragok is szemantikai rendszerbe szerveződnek és jelentésük egymáshoz képest definiálható, illetve leírható különböző képi sémák segítségével (pl. TARTÁLY, FELÜLET, KAPCSOLAT stb.). TANOS BÁLINT tanulmánya („Határozóképzési produktivitás kvantitatív keretben”) három képző, az *-(A)n*, *-Ul* és *-lAg* produktivitását veti össze kvantitatív módszerrel. Az írás továbbá megvizsgálja, hogy sztenderd morfológiai leírásokhoz képest az MNSz.-ből nyert adatok alapján milyen mértékben különbözik az adott képzők semantikussága, illetve milyen szemantikai körben működnek. LADÁNYI MÁRIA („Igekötös igék kapcsolódási mintázatai: Vizsgálati lehetőségek”) az igekötös igék három fő problémáját veszi górcső alá: milyen tényezők vannak hatással 1. az igekötők mondatbeli megjelenésére, 2. az igekötők és igék kapcsolódási

mintázataira és 3. az igeikötös mintázatok közötti választásokra. Az első és második kérdéskör kapcsán a tanulmány röviden bemutatja az eddigi elképzeléseket a felvetett témákkal kapcsolatban. A harmadik kérdéskört a cikk kognitív nyelvészeti keretben, az igeikötös igékre épülő sémák versengése alapján tárgyalja. SCHULTZ JUDIT („Az ikes paradigma és a medialitás viszonyáról – funkcionális-szemantikai megközelítésben”) először felvázolja az ikes paradigma kialakulásának a nyelvtörténetben ma elismert elméletét, és rámutat az elmélettel kapcsolatos kételyekre és hiányosságokra. Dolgozata második felében – alternatív megközelítésként – felvázolja az ikes paradigma kialakulását és funkcionális változásait LANGACKER jelentésemélete, a mediális igenem kategóriájának KEMMER-féle tágabb körű, funkcionális értelmezése, illetve HAVAS FERENC mediálisragozás-elmélete alapján.

A kötet második szekcióját TOLCSVAI NAGY GÁBOR írása („Az alany funkcionális értelmezése”) nyitja. Tanulmányában TOLCSVAI NAGY a magyar grammatikai alany egyes funkcionális jellemzőit tárgyalja, és arra mutat rá, hogy a prototipikus alany cselekvő és topik (a figyelem középpontjában álló dolog) a mondatban, azaz olyan résztvevő egy jelenetben, amely fogalmi kiindulópontként szolgál a konstruálásban. Azokban a mondatokban azonban, amelyekben datívuszragos vagy akkuzatívuszragos főnévvel jelölt dolog a topik, a grammatikai alany csupán másodlagos, azaz nem fogalmi kiindulópont. Ez a figyelemáthelyeződés az alany különböző sematizáltsági fokát eredményezi. IMRÉNYI ANDRÁS („A mondat mint többdimenziós hálózat: Magyar–angol összehasonlító elemzés”) dolgozata két fő részből áll. Az első részben a szerző bemutatja saját magyar mondatelemzéseinek egy továbbfejlesztett változatát, amely a kognitív nyelvészet és a függőségi nyelvtanok szintéziseként a mondatot szimbolizált jelentésviszonyok többdimenziós hálózatoként jellemzi. A dolgozat második részében IMRÉNYI a kulcsfogalmak angol nyelvészeti alkalmazására tesz kísérletet. KUGLER NÓRA tanulmánya („Az inferencialitás mint dinamikus konstruálás”) az inferencialitás kategóriájának újraértelmezését vázolja fel funkcionális kognitív keretben. Ennek megfelelően a dolgozat meggyőzően bizonyítja, hogy az inferencialitás metaevidenciális (és nem evidenciális) jelenség, de ugyanakkor arra is rámutat, hogy az inferencialitás nem élesen elkülöníthető kategória: az inferencialitás és az episztemikus modalitás a következtetési folyamatok és a szubjektivizáció révén egyetlen, közös tartományt képviselnek – az episztemikus-inferenciális (azaz episztemiciális) szemantikai tartományt.

A kötet harmadik, szemantikai tárgyú szekciója PAPP KORNÉLIA tanulmányával („Módszerek a *kis* és *kicsi* dimenzionális melléknevek korpuszalapú vizsgálatához”) indul, amely két módszert – a kollokációs elemzést és az olvasatvizsgálati módszert – mutat be a *kis* és *kicsi* melléknevek korpuszalapú vizsgálatához. E két, egymást kiegészítő módszer a korábbi vizsgálatokkal ellentétben sokkal átfogóbb képet nyújt a dimenzionális melléknevek jelentéstani viselkedéséről. SIMON GÁBOR („Szemantikai konstruálás a metaforikus kifejezésekben”) a metaforikus jelentés kialakulását kutatja egyes térbeliséghez kapcsolódó magyar kifejezések alapján, és arra a következtetésre jut, hogy a metaforikus jelentés kialakulása felfogható a szemantikai séma intenzív rekonfigurálódásának folyamataként, amelyet az autonóm szerkezet kezdeményez a dependens szerkezetben. CSONTOS NÓRA („Az idézés kognitív szemantikai megközelítése: Az idéző rész szerepe és viszonya az idézettel”) az idézés megalkotásának és feldolgozásának folyamatát vizsgálja kognitív nyelvészeti keretben. Ennek megfelelően az idézést olyan összetett jelentésszerkezetnek (referenciapont-szerkezetnek) tekinti, amelyben egy – a megértés és értelmezés szempont-

jából – célként megjelölt nyelvi kifejezést egy másik nyelvi kifejezés, a referenciapont aktiválásán keresztül lehet megérteni.

A kötet utolsó szekcióját RÓNAI ORSOLYA („A nyelvi referencia kognitív pragmatikai megközelítése – Megérteni, amit mások megértenek”) dolgozata indítja, mely a nyelvi referencia fogalmát értelmezi kognitív pragmatikai keretben. A tanulmány kísérlet tesz a nyelvi referencia társas tevékenységként, illetve interszjektív aktusként való definiálásra. LACZKÓ KRISZTINA és TÁTRAI SZILÁRD írásában („Személyek és/vagy dolgok: A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban”) a deixis funkcionális-kognitív értelmezésével ismerkedhetünk meg. A tanulmány a deiktikus kifejezésekként funkcionáló (és kevésbé prototipikusnak számító) harmadik személyű névmások, valamint a dologra mutató névmások sajátos működéseire hívja fel a figyelmet, élő nyelvi példákra támaszkodva. HÁMORI ÁGNES („Erő, irány és erődinamika a társalgásban”) TALMY erődinamika-elméletének főbb gondolatait alkalmazza a diskurzuselemzés területén. TALMY alapján a dolgozat a társalgást mint közös jelentésre irányuló erők mentális interakciójaként, egymás elméje felé irányuló erőhatásként, előrehaladó mozgásként, cselevésként és nem utolsósorban társas-emocionális interakcióként értelmezi. A kötet utolsó írásában DOMONKOSI ÁGNES („Metaforikus és metonimikus motivációk a magyar megszólításokban”) történeti adatokra és saját empirikus felmérésének eredményeire támaszkodva arra világít rá, hogy a magyar megszólítási módok alakulását hogyan motiválják fogalmi metaforák és metonímiák.

3. Összegzés. – Összességében elmondható, hogy egy lebilincselő és régóta várt olvasmány született TOLCSVAI NAGY GÁBOR és TÁTRAI SZILÁRD szerkesztésében. A tizenöt tanulmány kiváló képet ad a mai magyar kognitív nyelvészeti kutatások sokszínűségéről, egyszersmind előre vetíti a jövőbeni kutakodások lehetséges irányait. Mind-egyik tanulmány nagy hangsúlyt fektet az adott nyelvi jelenség korábbi megközelítéseinek (és azok hiányosságainak) bemutatására. A dolgozatok meggyőző ereje részben abban áll, hogy az azokban tárgyalt alternatív – azaz kognitív nyelvészeti – megközelítés egyszerűbb és elegánsabb megoldásokat eredményez. A tanulmányok ugyanakkor gyakran vegyítik a kognitív nyelvészeti elképzeléseket más kompatibilis elméletekkel is, hűen tükrözve azt a tényt, hogy a kognitív nyelvészet nem egységes paradigma (és sosem volt az – l. LANGACKER 2011). A különféle (kognitív) nyelvészeti elméletek összekapcsolása, újragondolása a kognitív nyelvészet megújulását, továbbfejlődését eredményezi, ami újabb és újabb kutatási kérdéseket vet fel. Éppen ezért bízunk abban, hogy a recenzált kötet ennek az izgalmas folyamatnak csupán az első lenyomata, és hogy a jövőben hasonló színvonalú, további kötetek is várhatóak a DiAGram nyelvészeti műhelytől annak érdekében, hogy minél közelebről megismerjük az emberarcú magyar nyelvet.

A hivatkozott irodalom

- BARCELONA, ANTONIO – JAVIER VALENZULA 2011. An overview of cognitive linguistics. In: MARIO BRDAR – STEFAN TH. GRIES – MILENA ŽIC FUCHS szerk., *Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 17–44.
- JOHNSON, MARK 1987. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. University of Chicago Press, Chicago.

- KÖVECSES ZOLTÁN 2006. *Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- LADÁNYI MÁRIA 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: Elvek és esetek*. Tinta Könyviadó, Bp.
- LAKOFF, GEORGE 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. University of Chicago Press, Chicago.
- LAKOFF, GEORGE – MARK JOHNSON 1980. The metaphorical structure of the human conceptual system. *Cognitive Science* 4 (2): 195–208.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- LANGACKER, RONALD W. 2011. Convergence in cognitive linguistics. In: MARIO BRDAR – STEFAN TH. GRIES – MILENA ŽIC FUCHS szerk., *Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 9–16.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. *Kognitív szemantika*. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.

BENCZES RÉKA

Vaskó Ildikó, Tenk på det, da gitt! Pragmatikai jelölők a norvég nyelvben

ELTE BTK Germanisztikai Intézet, Budapest, 2012. 113 lap

Az elmúlt néhány évtizedben a pragmatikai jelölőkre irányuló kutatások száma – mind az elméleti, mind az empirikus jellegű munkák tekintetében – ugrásszerűen megnövekedett, sokak szerint e vizsgálódási terület „virágzó üzletággá” fejlődött (l. pl. FRASER 1999). A pragmatikai jelölőkkel kapcsolatos megfigyelések fényében számos nyelvészeti fogalmat kellett újraértelmezni, köztük a grammatikalizáció folyamatát és velejáróit, a pragmatika és a szemantika határfelületeit, és nem utolsósorban a koherencia fogalmát is, olyannyira, hogy HANSEN (2006) például a diskurzusjelölők kutatását „lándzsahegy-diszciplínának”¹ keresztelte el.

Az elméleti vonzerő és a gomba módra szaporodó tanulmányok ellenére, vagy talán éppen a nagy érdeklődés következményeként, a terület meglehetősen heterogén maradt: egyrészt nem létezik olyan általánosan elfogadott elméleti keret, amely mintegy közös nevezőként vagy koordinációs rendszerként működne, másrészt nincsen olyan funkcionális tipológia sem, amely széles körben kiindulási pontként szolgálna. A terület heterogenitása ellenére VASKÓ ILDIKÓ könyve koherens módon ötvözi a különböző elméleti keretek (pl. szociopragmatika, relevanciaelmélet, kognitív szemantika, szisztemikus-funkcionális nyelvtan stb.) szemléletmódjait, valamint a szemasiológikus és onomasziológikus leírási módszereket is. Emellett a szerző a górcső alá vett norvég pragmatikai jelölők közül a legtöbbet kontrasztív módon, a magyar megfelelők (illetve azok hiánya) és a funkcionális átfedések/eltérések tükrében tárgyalja, így a mű több szempontból is hiánypótló, fontos új eredményeket bemutató munka.

A szerző a bevezetőben először a kommunikatív kompetencia fogalmát és összetete-

¹ Az elnevezés a DJ-kutatás problémateremtő és problémamegoldó jellegére egyaránt utal.

- KÖVECSES ZOLTÁN 2006. *Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- LADÁNYI MÁRIA 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: Elvek és esetek*. Tinta Könyviadó, Bp.
- LAKOFF, GEORGE 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. University of Chicago Press, Chicago.
- LAKOFF, GEORGE – MARK JOHNSON 1980. *The metaphorical structure of the human conceptual system*. *Cognitive Science* 4 (2): 195–208.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- LANGACKER, RONALD W. 2011. *Convergence in cognitive linguistics*. In: MARIO BRDAR – STEFAN TH. GRIES – MILENA ŽIC FUCHS szerk., *Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 9–16.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. *Kognitív szemantika*. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.

BENCZES RÉKA

Vaskó Ildikó, Tenk på det, da gitt! Pragmatikai jelölők a norvég nyelvben

ELTE BTK Germanisztikai Intézet, Budapest, 2012. 113 lap

Az elmúlt néhány évtizedben a pragmatikai jelölőkre irányuló kutatások száma – mind az elméleti, mind az empirikus jellegű munkák tekintetében – ugrásszerűen megnövekedett, sokak szerint e vizsgálódási terület „virágzó üzletággá” fejlődött (l. pl. FRASER 1999). A pragmatikai jelölőkkel kapcsolatos megfigyelések fényében számos nyelvészeti fogalmat kellett újraértelmezni, köztük a grammatikalizáció folyamatát és velejáróit, a pragmatika és a szemantika határfelületeit, és nem utolsósorban a koherencia fogalmát is, olyannyira, hogy HANSEN (2006) például a diskurzusjelölők kutatását „lándzsahegy-diszciplínának”¹ keresztelte el.

Az elméleti vonzerő és a gomba módra szaporodó tanulmányok ellenére, vagy talán éppen a nagy érdeklődés következményeként, a terület meglehetősen heterogén maradt: egyrészt nem létezik olyan általánosan elfogadott elméleti keret, amely mintegy közös nevezőként vagy koordinációs rendszerként működne, másrészt nincsen olyan funkcionális tipológia sem, amely széles körben kiindulási pontként szolgálna. A terület heterogenitása ellenére VASKÓ ILDIKÓ könyve koherens módon ötvözi a különböző elméleti keretek (pl. sociopragmatika, relevanciaelmélet, kognitív szemantika, szisztemikus-funkcionális nyelvtan stb.) szemléletmódjait, valamint a szemasiológikus és onomasziológikus leírási módszereket is. Emellett a szerző a górcső alá vett norvég pragmatikai jelölők közül a legtöbbet kontrasztív módon, a magyar megfelelők (illetve azok hiánya) és a funkcionális átfedések/eltérések tükrében tárgyalja, így a mű több szempontból is hiánypótló, fontos új eredményeket bemutató munka.

A szerző a bevezetőben először a kommunikatív kompetencia fogalmát és összetete-

¹ Az elnevezés a DJ-kutatás problémateremtő és problémamegoldó jellegére egyaránt utal.

vőit járja körbe, majd a pragmatikai kudarc (vö. THOMAS 1983) és egyes típusai kapcsán a pragmatikai jelölők mindennapi kommunikációban betöltött szerepét illusztrálja. A bevezető második részében általános képet kapunk a pragmatikai jelölők kutatásának jellegéről, jelenlegi helyzetéről, az egyes megközelítések/irányzatok szemléletmódbeli különbségeiről és az ebből adódó terminológiai sokféleségről, illetve a pragmatikai jelölők jellegzetességeiről is. Az egyes fejezetek egy-egy funkcionális értelemben vett alcsoport pragmatikai jelölőit és szekvenseit veszik szemügyre, szó esik a norvég nyelvben használt (episztemikus és deontikus) modalitást kifejező partikulákról (pl. *da, jo, vel, nok, visst*); konnektívákról (pl. *men, eller, og*); a *riktignok* megengedő kötőszóról valamint folytonosságot és ismétlődést (pl. *stadig, alltid*), illetve mirativitást kifejező elemekről (pl. a cím-ben szereplő *tenk* és [*da gitt*]). Az egyes funkcionális csoportok bemutatását a releváns szakirodalom rövid (kritikai) bemutatása előzi meg, a mirativitás kapcsán például a szerző meggyőzően érvel DELANCEY (1997, 2001) felfogása mellett, mely szerint „a mirativitást önálló nyelvi jellegként kell vizsgálni és nem az evidencialitás egyik alkategóriájaként” (98). A leíró részek már említett kontrasztív-összehasonlító jellegére jellemző, hogy nemcsak a magyar és a norvég fordítási ekvivalenciák és eltérések kapnak figyelmet, hanem egyéb skandináv nyelvekből, valamint az angolból és a németből vett nyelvi elemek is gazdagítják a könyv példaanyagát.

A pragmatikai jelölőket kontrasztív módon kutatók számára SIMON-VANDENBERGEN és AIJMER programmatikus szándékú soraikban (2002–2003: 33) három célt tűznek ki: leíró, elméleti és alkalmazott nyelvészeti célokat. VASKÓ ILDIKÓ könyvében implicit módon ugyan, de szintén megfigyelhető a hármas célkitűzés: bár az egyes szekciók terjedelmét tekintve a mű leginkább leíró jellegű, a szerző számos ponton kitér az eltérő kulturális háttérrel rendelkezők közötti kommunikáció problematikájára (pl. 7), a nyelvelsajátítás pragmatikai aspektusaira (pl. 11), a pragmatikai jelölők arculatvédésben betöltött szerepére (pl. 39), emellett a grammatikalizáció különböző kérdésköreire (pl. 44, 67, 97, 112), és számos egyéb, a pragmatikai jelölők funkcionális spektrumának feltérképezése során felvetődő elméleti problémára, így a propozicionalitás lehetőségére (pl. 15), a pragmatikai jelölő mint funkcionális kategória kritériális jegyeire (pl. 14), az írott és a beszélt nyelvhasználat közötti különbségekből adódó elméleti kérdésekre (pl. 12–3).

A kritikai megjegyzések terén csak apróbb szépség hibák feltárására szorítkozhatunk. Ezek közé tartozik például az egyes fejezetek terjedelme között megfigyelhető némi aránytalanság: a norvég nyelvben előforduló konnektívák tárgyalása igen rövid, gyakorlatilag négyoldalas fejezetet kap, holott a konnektívák pragmatikai funkcióinak (valamint az egyéb pragmatikai jelölők konnektív funkciójának) és az ehhez kapcsolódó diskurzusjelölő-pragmatikai jelölő dichotómiának problematikája számos érdekes kérdést vet fel. Megfigyelhetünk egy-két terminológiai pontatlanságot is, melyek az angol szakszavak fordításából adódnak, így a 10. oldalon az „(adresse’s) face wants” (‘a címzett arculati igényei’) terminus „(a címzett) felszínen is megjelenő igényeiként” szerepel, a „discourse organization” (‘diskurzusszerveződés’) pedig a „diskurzus szerkesztéseként” (14). Emellett a szerző a pragmatikai jelölők fordításának/fordíthatóságának tárgyalásakor két alternatívát említ: „vagy meg lehet keresni a hasonló pragmatikai értékkel bíró magyar kifejezési eszközt, és egy más szerkezettel visszaadni az eredeti mondanivalót – vagy, bizonyos esetekben, ez az árnyalatnyi pluszinformáció egyszerűen kimarad a fordításból” (50). A szerző által elsőként említett lehetőségénél talán érdemes különbséget tenni prototipikus

pragmatikai jelölők és kompozicionális elemek (például a szerző által is említett *ezek szerint, biztos vagyok benne, hogy*) valamint szintaktikai (topik- és fókusz) szerkezetek között, ily módon esetenként következtetéseket vonhatunk le arról is, hogy a forrás- vagy a célnyelvben szereplő nyelvi elemek a pragmatikalizáció mely stádiumában vannak (vö. FURKÓ 2011).

Mindent egybevetve a „Tenk på det, da gitt!” széles perspektívával rendelkező, a szakmai igényességet az olvasmányos stílussal ötvöző szerző munkája, a könyv a pragmatika, a nyelvésajátítás és a kultúráközi kommunikáció kérdései iránt érdeklődő olvasók részéről egyaránt komoly érdeklődésre számíthat, a pragmatikai jelölők kutatásával foglalkozók számára pedig kifejezetten alapmű.

A hivatkozott irodalom

- DELANCEY, SCOTT 1997. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology* 1: 33–52.
- DELANCEY, SCOTT 2001. The mirative and evidentiality. *Journal of Pragmatics* 33: 369–82.
- FRASER, BRUCE 1999. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31: 931–52.
- FURKÓ BÁLINT PÉTER 2011. Reformulation markers in English and Hungarian. In: MATEOC, TEODOR szerk., *Cultural Texts and Contexts in the English Speaking World*. Oradea University Press, Oradea. 351–65.
- HANSEN, MAJ-BRITT MOSEGAARD 2006. A dynamic polysemy approach to the lexical semantics of discourse markers. In: FISCHER, KERSTIN szerk., *Approaches to Discourse Particles*. Elsevier, Amsterdam. 21–42.
- SIMON-VANDENBERGEN, ANNE-MARIE – KARIN AIJMER. 2002–2003. The expectation marker ‘of course’. *Languages in Contrast* 4: 13–43.
- THOMAS, JENNY 1983. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics* 4: 91–112.

FURKÓ BÁLINT PÉTER

Tátrai Szilárd, Bevezetés a pragmatikába

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 234 lap

A könyv hatásos választ ad mindazok számára, akik úgy gondolják, hogy a pragmatika nem egyéb, mint az a nagy „hulladékgyűjtő”, amelybe minden bedobható, ami a nyelv leírásában nem szabályszerű és nem produktív. Vagyis sok minden, ami a jelentéssel, a jelentés létrehozásával, az emberi kommunikáció lényegével, a megértéssel és a közös cselekvéssel kapcsolatos. Tátrai Szilárd egyértelműen és következetesen vállalja a pragmatika kognitív nyelvészet felőli megközelítését, világosan látva, hogy ez a megközelítés az, amely leginkább alkalmas az emberi jelentésképzés komplexitásának megragadására.

A jelentésképzés minél teljesebb körű leírása során a munka koherens módon integrálja a kognitív nyelvészeti gondolkodásmódot azokkal az idevágó elméletekkel, amelyek ugyan nem kimondottan ebből a forrásból származnak, de (valamilyen mértékben) kompatibilisek vele. A mű fő hivatkozásait LANGACKER, TOMASELLO, CROFT, CHAFE, SINHA,

pragmatikai jelölők és kompozicionális elemek (például a szerző által is említett *ezek szerint, biztos vagyok benne, hogy*) valamint szintaktikai (topik- és fókusz) szerkezetek között, ily módon esetenként következtetéseket vonhatunk le arról is, hogy a forrás- vagy a célnyelvben szereplő nyelvi elemek a pragmatikalizáció mely stádiumában vannak (vö. FURKÓ 2011).

Mindent egybevetve a „Tenk på det, da gitt!” széles perspektívával rendelkező, a szakmai igényességet az olvasmányos stílussal ötvöző szerző munkája, a könyv a pragmatika, a nyelvésajátítás és a kultúráközi kommunikáció kérdései iránt érdeklődő olvasók részéről egyaránt komoly érdeklődésre számíthat, a pragmatikai jelölők kutatásával foglalkozók számára pedig kifejezetten alapmű.

A hivatkozott irodalom

- DELANCEY, SCOTT 1997. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology* 1: 33–52.
- DELANCEY, SCOTT 2001. The mirative and evidentiality. *Journal of Pragmatics* 33: 369–82.
- FRASER, BRUCE 1999. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31: 931–52.
- FURKÓ BÁLINT PÉTER 2011. Reformulation markers in English and Hungarian. In: MATEOC, TEODOR szerk., *Cultural Texts and Contexts in the English Speaking World*. Oradea University Press, Oradea. 351–65.
- HANSEN, MAJ-BRITT MOSEGAARD 2006. A dynamic polysemy approach to the lexical semantics of discourse markers. In: FISCHER, KERSTIN szerk., *Approaches to Discourse Particles*. Elsevier, Amsterdam. 21–42.
- SIMON-VANDENBERGEN, ANNE-MARIE – KARIN AIJMER. 2002–2003. The expectation marker ‘of course’. *Languages in Contrast* 4: 13–43.
- THOMAS, JENNY 1983. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics* 4: 91–112.

FURKÓ BÁLINT PÉTER

Tátrai Szilárd, Bevezetés a pragmatikába

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 234 lap

A könyv hatásos választ ad mindazok számára, akik úgy gondolják, hogy a pragmatika nem egyéb, mint az a nagy „hulladékgyűjtő”, amelybe minden bedobható, ami a nyelv leírásában nem szabályszerű és nem produktív. Vagyis sok minden, ami a jelentéssel, a jelentés létrehozásával, az emberi kommunikáció lényegével, a megértéssel és a közös cselekvéssel kapcsolatos. Tátrai Szilárd egyértelműen és következetesen vállalja a pragmatika kognitív nyelvészet felőli megközelítését, világosan látva, hogy ez a megközelítés az, amely leginkább alkalmas az emberi jelentésképzés komplexitásának megragadására.

A jelentésképzés minél teljesebb körű leírása során a munka koherens módon integrálja a kognitív nyelvészeti gondolkodásmódot azokkal az idevágó elméletekkel, amelyek ugyan nem kimondottan ebből a forrásból származnak, de (valamilyen mértékben) kompatibilisek vele. A mű fő hivatkozásait LANGACKER, TOMASELLO, CROFT, CHAFE, SINHA,

SANDERS, SPOOREN, VERSCHUEREN, LAKOFF, SPERBER, WILSON, BRUNER szolgáltatják. Ezen sokféle irányt és módszert képviselő szerző első ránézésre szerteágazó és sokszínű munkássága koherens egységgé áll össze a Tátrai Szilárd által átgondolt formában. Már magának ennek az anyagnak a koherens egységbe öntése is dicséretes intellektuális teljesítmény. Tátrai azonban továbbmegy, és saját kutatásából vett példákkal illusztrálja a körvonalazódó elmélet sarkalatos pontjait.

A kötet két jól elkülönülő részből áll: az egyik „a pragmatika nézőpontja”, a másik „nézőpont pragmatikája”. Az előbbi részben a szerző felvázolja azt az elméleti keretet, amely a funkcionális kognitív nyelvészeti megközelítésből adódik, és amely alkalmas az emberi jelentésképzés jelenségének szisztematikusan és rugalmasan kezelésére. Az utóbbi rész az elméleti keretet teszteli, és megvizsgálja, hogy a nézőpont pragmatikai fogalma milyen lehetőséget biztosít az idézés, az elbeszélés és az ironia jelenségének leírására.

A felvázolt elméleti keretet leegyszerűsítve és számos részletet kihagyva a következőképpen foglalhatjuk össze: Az emberek a világot testi tapasztalataikból kiindulva ismerik meg. Az így létrejövő megismerő (reprezentációs, fogalmi) rendszer azonban beágyazódik az emberek társas tevékenységébe, amely során lehetővé válik számukra, hogy a világot (ennek egyes részleteit) a reprezentációk segítségével egymás számára elérhetővé tegyék. A világ egymás számára ily módon történő elérhetővé tétele a figyelemirányítás hármas viszonyrendszerével jellemezhető: valaki valakinek a figyelmét valamire irányítja. Vagyis ez utóbbi „közös figyelmi jelenet” a kommunikáció befogadójának figyelmét egy „referenciális jelenetre” irányítja. Mindez része az „interszubjektív megismerési viszonyrendszernek,” vagyis a „diskurzusvilágnak”, amelyben egy megnyilatkozó nyelvi szimbólumok használatával a befogadó figyelmét egy referenciális jelenetre irányítja. A kommunikációban használt nyelvi szimbólumok alapvető fontosságú tulajdonsága a perspektivikusság, amely megkülönbözteti a nyelvi jeleket a nem-nyelvi jelektől. A nyelvi szimbólumok a világot mindig valamilyen módon, egy bizonyos perspektívából láttatják, ezért választásuk mindig túlmutat a nyelvi jelek és a világ szűk referenciális kapcsolatán. A perspektíva, nézőpont kiválasztásához alapesetben két kiemelt tájékozási pont áll rendelkezésünkre. Az egyik a „referenciális központ”, amelynek vagy akinek a szempontjából a referenciális jelenet térbeli, időbeli, illetve személyközi viszonyai reprezentálódnak. A másik tájékozási pontot a „tudatosság szubjektuma” adja, akihez az aktív tudat működése (érezékelés, akarat, gondolkodás, mondás) kapcsolódik. Ez a tájékozási pont, hasonlóan a referenciális központhoz, alapesetben a megnyilatkozó maga. A nyelvi szimbólumok referenciális jelentése mindig egy interszubjektív kontextusban, vagyis a közös figyelmi jelenetben alakul ki. A megnyilatkozások létrehozása és értelmezése, vagyis a jelentésképzés, mindig egy tágabb kontextusban is történik, amely, a megnyilatkozón és befogadón kívül, magában foglalja a kommunikációs körülményeket (ki, kinek, mikor, hol), a cselekvés körülményeit (azokat a célokat és más mentális állapotokat, amelyek motiválják a nyelvi megnyilatkozásokat, vagyis a miért kérdésre adnak választ), valamint a megnyilatkozás témájához kapcsolódó (háttér)ismereteket (melyek fogalmi rendszerünkben reprezentálódnak különféle mentális struktúrák formájában, vagyis a miről kérdésre adnak választ). A kontextuális tényezők közül nem mindegyik játszik szerepet a megnyilatkozások létrehozása és értelmezése során. A kommunikációban résztvevőknek kell eldönteniük, hogy mely tényezők relevánsak a megnyilatkozások létrehozásában és értelmezésében. Ezt azt is jelenti, hogy a kontextus soha nem előre

adott, azt mindig a kommunikáció során kell megteremteni. A kontextus szerepének ilyen felfogása azzal a következménnyel is jár, hogy a jelentésképzés kontextus függő, vagyis formailag ugyanazon megnyilatkozások nagymértékben eltérő jelentéseket eredményezhetnek különböző kontextusokban. A jelentésképzés tehát dinamikus és kreatív folyamat, amely a nyelvi szimbólumok testi tapasztalatokon nyugvó konvencionális jelentésének és a releváns kontextuális tényezők interakciójából jön létre.

A könyv elméletalkotó fejezetei a második (A nyelvi tevékenység általános jellemzői), a harmadik (A kontextus), a negyedik (A megnyilatkozás), az ötödik (A dinamikus jelentésképzés) és a hatodik (A deixis). A deixisről szóló fejezet pragmatikai szempontból közelíti meg a deixis jelenségét, és olyan műveletként határozza meg azt, amely során a „diskurzus értelmezésébe bevonja a résztvevők fizikai és társas világát”. A fejezetnek különös érdekességet ad az, hogy a szerző itt próbálja elemzés tárgyává tenni a kognitív nyelvészet két újraértelmezett kategóriáját: a metaforát és a metonímiát. A metaforák és a deixis viszonya mind a metaforakutatásnak, mind a deixis kutatásának kevésbé kidolgozott területe, ezért a szerző e viszonyra vonatkozó megjegyzései további vizsgálódásra ösztönzőek. Például feltételezhetjük, hogy a magyar mutató névmások használata bizonyos fogalmi metaforákra vezethető vissza. A *Ki ez a férfi?*, *Ki az a férfi?* kérdésekben használt névmások jelentése (amikor a férfi ugyanolyan távolságra van a beszélőtől) valószínűleg A JÓ KÖZEL VAN és A ROSSZ TÁVOL VAN fogalmi metaforákból eredhet, melyek viszont bizonyos testi tapasztalataink hatására alakulhattak ki, és függetlenek a deixistől magától.

Ugyanakkor megítélésem szerint a szerzőnek több figyelmet kellett volna fordítania a kognitív metaforaelmélet és a pragmatika kapcsolatának tárgyalására. Különösen azért, mert a metaforák használata integráns részét alkotja a dinamikus és kreatív jelentésképzésnek, és mert a területet már több kognitív nyelvész is intenzív kutatás tárgyává tette. Saját munkámban több publikációban tárgyaltam a metaforikus jelentésképzés folyamatának kontextuális meghatározottságát (l. különösen: „Metaphor in Culture. Universality and Variation”, 2005; „A new look at metaphorical creativity in cognitive linguistics”, 2010; és „Metaphor. A Practical Introduction”, 2010, átdolgozott kiadás), részben építve a szerző által ismertetett mechanizmusokra, részben saját kutatásaim fényében módosítva és kiegészítve azokat.

Ez a megjegyzés azonban semmit nem von le abból a tényből, hogy Tátrai Szilárd könyve rendkívül világos, mégis komplex, illetve átfogó, jól illusztrált áttekintést ad a pragmatika kognitív nyelvészeti alapú megközelítéséről, melynek középpontjában az emberi társas cselekvés, és ezen belül a nyelvi kommunikáció meghatározó tényezője, a jelentés áll. Véleményem szerint a könyvet mindenkinek el kell olvasnia, akit az ember jelentésteremtő képessége komolyan érdekel.

KÖVECSES ZOLTÁN

Németh T. Enikő szerk., **Ember–gép kapcsolat** **A multimodális ember–gép kommunikáció modellezésének alapjai**

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011. 208 lap

El lehet-e érni, hogy az ember és gép közötti interakció megközelítse az ember és ember közötti kommunikáció árnyaltságát? Ez a kihívás ösztönzi a nálunk még kevésbé ismert *komputációs pragmatika* művelőit. A kötet megismerteti az olvasót az új tudományterülettel, beszámolva a HUNYADI LÁSZLÓ professzor vezette HuComTech (teljes nevén: „Az ember–gép kommunikáció technológiájának elméleti alapjai”) című, a TÁMOP keretében végzett komplex kutatás kommunikációs alprojektjének az eredményeiről. A szerzők a Debreceni Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem vezető oktatói és fiatal munkatársai, akik közel két évig dolgoztak együtt a témán. Céljuk hozzájárulni egy olyan technológia megtervezéséhez, amely alkalmazza a humán kommunikációról a pragmatika által összegyűjtött és szintetizált tudásanyagot, hogy felhasználóként ne mi kényszerüljünk fölösleges alkalmazkodásra a gépekhez, hanem, amennyire lehetséges, a gépek igazodjanak hozzánk. A könyv bevezetőjét nyolc, egymáshoz szorosan kapcsolódó tanulmány követi. Az első kettő átfogóbb elméleti alapvetés, az utánuk következők pedig egy-egy szűkebben vett kérdésre fókuszálnak, támaszkodva az egységes elméleti háttérre, s szem előtt tartva, hogy az emberi kommunikáció multimodális és szekvenciális.

HUNYADI LÁSZLÓ „A multimodális ember–gép kommunikáció technológiai – elméleti modellezés és alkalmazás a beszédfeldolgozásban” című dolgozata mutatja be a kommunikációnak azt a generatív elméleti-technológiai modelljét, amely a kutatócsoport munkájának alapjául szolgál. Moduláris felépítésű, szabályalapú elgondolásról – a kommunikatív kompetencia modellezéséről – van szó: a kiindulópont, hogy minden kommunikatív eseménynek van egy „absztrakt váza” (afféle mélyszerkezete) és valamilyen felszíni reprezentációja. A formális alapszerkezet lényege, hogy minden modulban további egységekre nem bontható, véges számú „primitíveket” és szintén véges számú „műveleteket” tételünk fel, amelyek a primitívekből jól formált szerkezeteket állítanak elő. A funkcionális szint rendel hozzá az alapszerkezethez bizonyos funkciókat, amelyek elég általánosak ahhoz, hogy akármilyen kommunikatív esemény belőlük építkezessen. Az egyedi kommunikatív esemény felszíni megvalósulásáért a kommunikatív-pragmatikai szint a felelős: a reprezentációt a típus szintjén a „kommunikatív kompetencia” (az a képességünk, amellyel létrehozhatjuk egy adott kommunikatív esemény kontextusfüggetlen vázát), az egyed szintjén a „pragmatikai kompetencia” (az a képességünk, amellyel az előbbi „vázat” kontextusfüggő, egyedi és megismételhetetlen részeseményekkel tölthetjük ki) irányítja. Mivel HUNYADI szerint mind a kommunikatív, mind a pragmatikai kompetencia multimodális, a bennük működő szabályok együttes eredménye a kommunikáló felek mindenkorai konkrét, más résztvevők viselkedésével összehangolt cselekvésreprezentációja. A technológiai kiterjesztés úgy történik, hogy a pragmatikai markereknek paraméterek felelnek meg, amelyek a pragmatikai markerek fizikai értékeit állítják be az adott funkció nem fizikai (deskriptív) értékének megfelelően. Az ember–ember kommunikáció spontán jellegzetességeit természetesen egy ember–gép interakció csak igen korlátozottan és sematikusan adhatja vissza, ezért – egyelőre – meg kell elégednünk a humán kommunikáció azon tulajdonságainak feltárásával, amelyeknek feltétlenül meg kell valósulniuk ahhoz,

hogy ne érezzük sikertelennek vagy hiányosnak a kommunikatív eseményt. HUNYADI modellje kétirányú: az elemzés és az interpretáció alulról fölfelé, míg egy kommunikációs esemény technológiai megvalósítása föntről lefelé történik, vagyis a fizikailag azonosítható markerektől az egyedi kommunikatív struktúra felé.

NÉMETH T. ENIKŐ tanulmánya („A humán kommunikáció modelljei és az ember–gép kommunikáció”) kritikai áttekintése az emberi kommunikáció négyféle modelljének: a kódmodellnek, a következtetési modellnek, a kettőt ötvözni kívánó osztényiv–következtetési modellnek és HUNYADI iménti modelljének. Azt vizsgálja, melyik mennyire alkalmazható az ember és a gép közötti kommunikáció modellezésére. Világos, hogy az bizonyul a legjobbnak, amely képes megragadni a kommunikáció fizikailag észlelhető tulajdonságait, valamint azokhoz szerkezetet, jelentéseket és funkciókat rendelni úgy, hogy az algoritmikus formában értelmezhető legyen a számítógépes technológia számára. A kódmodellek, ahogy az elnevezés is mutatja, arra fektetik a hangsúlyt, hogy a résztvevők által használt közös kód birtokában a dekódolt üzenet megegyezzen a kódolt üzenettel, ám nem tudnak mit kezdeni sem a kódhasználat nélküli kommunikációval, sem a konvencionális jelentésen túlmutató, következtetést igénylő jelentésfajtákkal. A következtetési modellek viszont inkább ez utóbbiakra koncentrálnak, miközben elhanyagolják a konvencionális jelentés és a sugallt jelentés kapcsolatának kifejtését, illetőleg a kommunikátor nézőpontját. A relevanciaelmélet osztényiv–következtetési kommunikáció-felfogása igyekszik kiküszöbölni a kódmodell és a következtetési modell említett hibáit, de nem fordít figyelmet a kommunikáció multimodalitására és szekvencialitására. A HUNYADI-modell, mint láttuk, olyan generatív grammatikai indítatású megközelítés, amely a kommunikáció multimodalitását és szekvencialitását is szem előtt tartja, ugyanakkor, mivel szabályalapú, csupán a kódhasználatot magában foglaló kommunikációs formákra alkalmazható. Bár a kódhasználat nélküli kommunikáció az információcsere kétségkívül bizonytalanabb formája, fontos szerepe van a személyközi interakciókban. Az ember–gép kommunikáció modelljének létrehozásakor célszerű persze a humán kommunikáció multimodális kódhasználatára támaszkodni, azonban ez NÉMETH T. szerint nem jelenti azt, hogy ne lehetne integrálni a modellbe a következtetési jelentéseket a kommunikatív-pragmatikai kiterjesztés szintjén.

BÓDOG ALEXA („Természetesség és multimodalitás az ember–gép interakciókban: fejlődéslelektani megfontolások”) a csecsemőkorai megismerés egyes aspektusait állítja párhuzamba az ember–gép kommunikációval. Úgy véli, a kisbabáknak és a gépeknek ugyanazt az alapproblémát kell megoldaniuk: fölépíteni egy olyan kognitív rendszert, amelynek segítségével értelmezni tudják a társas környezetet, és interakcióba léphetnek vele. Az egyes modalitások közötti koordináció és a redundancia például olyan tulajdonságai a csecsemőkorai megismerésnek, amelyek hasznosíthatók az ember–gép interakció modelljeiben is. Tudjuk, hogy a babák az intermodális koordináció révén a 18. héttől azt az arcot preferálják, amelyik beszél hozzájuk, a redundancia pedig megerősíti a motiválatlan intermodális kapcsolatokat a perceptuális tanulás során. Az utánzásnak van nagy szerepe abban, hogy a kölcsönösség és a reciprocitás, amely az ember–gép interakcióknak is kulcseleme, kiteljesedjen a gyermekeknél. Mint ahogy a csecsemő és a szülő ösztönösen utánozza egymás arckifejezését, és a reciprocitás ily egyszerű formája is mosolyra készíti a babát, facilitálva a kommunikációt, a felhasználóra visszamosolygó avatar szintén természetesebbnek tűnővé teheti az ember–gép interakciót. A humán társalgásban magától

értetődő a tekintet irányának és a mutató céljának azonosítása, de a robotok ma még csak arra képesek, hogy a mutató vagy a másik fél tekintetének irányába eső első tárgyban állapítsák meg a keresett objektumot.

IVASKÓ LÍVIA „Az oszteniő felismerésének fejlődéses háttéréről a HuComTech-projekt céljainak tükrében” című dolgozatában azzal foglalkozik, hogyan fedezi fel az embergyermek (és később a felnőtt) a kommunikatív szándékkal létrehozott jeleket. Távolról sem egyszerű kérdés, miből lesz számára nyilvánvaló, hogy mely szimbolikus jelek lehorgonyzását kell elvégeznie, azaz elraktározni elméjében, hogy egy későbbi helyzetben újra előhívhasssa a megfelelő jelentéssel. Az újszülött nyilvánvalóan a kommunikatív szándékot ismeri fel elsősorban, a szülők és más vele interakciót kezdeményező felnőttek (és gyerekek) informatív szándékának tartalmát nem (pontosan) érti. Mindenesetre a kezdetektől rendelkezésére áll a jelek és környezetük együttes értelmezésének lehetősége, és a kutatók szerint már az egyéves kor körüli gyermekek is össze tudják kapcsolni a deiktikus gesztusok és a nyelvi kifejezések jelentését. Felnőttkorban természetesen megmarad az új stimulusok interpretálásának a képessége. Az oszteniő felismerésének módjait körbejárva a szerző megállapítja, hogy a humán kommunikációban előforduló jelek közül azok válnak egy konkrét helyzetben fontossá, amelyek úgy lettek létrehozva, hogy eltérésük a környezet többi ingerétől felhívja a figyelmet arra, hogy információt hordoznak. Az ember–gép interakcióban azonosíthatók a kommunikátor szándékainak elérését célzó konvencionális stimulusok (ilyen értelemben a robotok mindenképpen követhetik az emberi viselkedésmintákat), de a perspektívaváltás és az intencionális hozzáállás, intuitív elmeolvasás tipikusan humán jellegzetesség. A robot „gondolkodásának” az algoritmizálható, *ha...*, *akkor...* sémájú szabálykövetés alapján létrehozott következtetések felelnek meg, ám az emberi gondolkodás nem csak ezekkel él.

TÓTH CSILLA („Tekintésmintázatok és funkcióik a HuComTech-projekt szimulált állásinterjúiban”) 18, egyenként 10–12 perces interjúrészletet dolgoz fel a tekintet kommunikációban betöltött funkcióira koncentrálván. A tekintésmintázatokot olyan változóhalmazokként határozza meg, amelyek lényegében univerzálisak, és statisztikai alapon olyan paraméterekkel tölthetők ki, melyek révén egy gép meg tudja tanulni őket. Rávilágít a tekintésmintázatok szerepére a forduléváltásokban, és megmutatja, hogyan működnek együtt egyes szintaktikai, intonációs és pragmatikai egységekkel a diskurzus szervezésében. A HUNYADI-modell szerkezetében a tekintésmintázatok a kommunikatív-pragmatikai kiterjesztés szintjére kerülnek: a funkcionális kiterjesztés szintjén találjuk a beszéléváltást mint funkcionális primitívet, amelynek kommunikatív-pragmatikai reprezentációja megjelenik a típusforgatókönyvekben. Itt kapcsolódnak hozzá a megfelelő műveletek segítségével azok a verbális és nem verbális modalitáshoz tartozó primitívek, amelyek együtt építik a diskurzus struktúráját, s irányítják azon belül a beszéléváltásokat. A szerző tehát a tekintetviselkedést nem önmagában, hanem más modalitásokhoz kapcsolóva vizsgálja, ami jól tükrözi a kötet egészének kommunikációs szemléletét.

ABUCZKI ÁGNES „A multimodális interakció szekvenciális elemzése” című fejezetben ugyancsak a fordulókezelés és a beszéléváltás gépíleg is detektálható jegyeit keresi. Célja, hogy összefüggéseket mutasson ki a kommunikációs események verbális, akusztikus és vizuális elemei között. A megfigyelendő jelenségek a kéz- és fejmozdulatok, testhelyzetváltások, a tekintetirány változásai és azok funkciói, illetőleg a társalgás olyan szupraszegmentális (akusztikus) jellemzői voltak, mint a hanglejtés és a szünet.

A HuComTech-korpusz annotált dialógusaira támaszkodik, melyek debreceni egyetemi polgárokkal folytatott kétszemélyes, formális és informális társalgások, módszerei pedig a kvalitatív társalgáselemzés és a kvantitatív címkestatistikai adatbázis-lekérdezés. Másodlagos célként a beszélő fordulózárásainak előrejelzését szolgáló, szoftverekkel is felismerhető jegyek összegyűjtése és annak a kérdésnek a vizsgálata fogalmazódik meg, hogy van-e a nem verbális viselkedésnek „nyelvtana” és „prozódíája”. A kvalitatív elemzés többek között azt igazolja, hogy intenzív gesztushasználat leggyakrabban az új információ közlését kíséri, a beszélőváltást rendszerint testhelyzetváltás és a szemkontaktus felvétele előzi meg a fordulót lezáró partner részéről, s a forduló átadását nem támogatja kézi gesztikuláció, amely inkább a lexikai elemek előhívásának és a logikai struktúra kiemelésének markere. A kvantitatív adatbázis-lekérdezés nyomán a szerző feltárja a formális társalgásra jellemző fordulózárás tipikus (multimodális) jegyhalmazát, és ezeket egy döntésfába rendezi. A kutatás következő lépéseként a fordulóvegi frekvenciagörbék skálázásának elvégzését és az eredmények összehasonlítását említi a forduló tartása alatti beszéd dallam-kontúrokkal, hogy az informatikus és mérnök munkatársak ki tudják fejleszteni a beszélőváltást előrejelző szoftvert.

CSÜRY ISTVÁN („A forgatókönyv mint elméleti kategória és kommunikációs eseménytípus multimodális megközelítésben”) a HUNYADI-modell egyik kategóriáját, a forgatókönyv fogalmát és a vele kapcsolatos problémákat tekinti át. Rámutat a terminus szakirodalmi használatának többértelműségére, kitér a különböző elméleti keretekre, majd a HuComTech-projektben releváns értelmezést taglalja. Az alap gondolat az, hogy a kommunikációs események többnyire összetettek, a forgatókönyv pedig egyrészt egy (komplex) eseménytípus meghatározását, másrészt az adott eseménytípus alkotóelemeinek és azok szerkezeti, sorrendi viszonyainak rögzítését jelenti. A kommunikáció multimodalitását szem előtt tartva a forgatókönyvek kutatása túlmutat a nyelvészet keretein, ami azonban nem vesz el semmit a verbális (szemantikai) megközelítés jelentőségéből. Némileg bonyolítja a képet, hogy a kommunikációs események általában nem egyetlen, jól megragadható, hanem több, egymást részben átfedő vagy egymással vetélkedő forgatókönyv szerint működnek, melyeknek valamifajta szintézise adja a végeredményt. A diszkrét egységként leírt típusforgatókönyvekkel szemben a valóság eseményei kontinuumot alkotnak, egymásból következnek, amiről egy realiztikus modellnek számot kell adnia. A forgatókönyv elemei egyebek mellett a szereplők, azok viszonya, motivációs rendszere, a kontextus, a cselekmény és annak fázisai. A forgatókönyvtípusok meghatározásához CSÜRY olyan kontextuális primitíveket tart szükségesnek definiálni, mint a tér, az idő, a szereplők és a kontextus tárgyi elemeinek fizikai jellemzői, viszonyai, ezek változásai, valamint a társas/társadalmi/intézményes relációk és azok esetleges változásai. Illusztrációképpen az állásinterjú forgatókönyvét elemzi részletesen, amely választást a HuComTech-korpusz műfaja is indokol.

Végül – bár e záró dolgozat megítélésem szerint előbbre kívánkozna – ABUCZKI ÁGNES, BÓDOG ALEXA és NÉMETH T. ENIKŐ („A multimodális pragmatikai annotáció elméleti alapjai az ember–gép kommunikáció modellálásában”) bevezetést nyújt a komputációs pragmatika elméletébe, és megismertet a projekt multimodális pragmatikai annotációs eljárásával, beleértve annak szintjeit, technikai eszközeit és kezdeti eredményeit. A szerzők bíznak abban, hogy eljárásuk hozzá tud járulni az ember–gép interakció korábbiaknál jobb modellálásához és az alkalmazásfejlesztéshez. Az annotáció alapegysége a kommunikatív

aktus, amely annyiban összetettebb, mint a beszédaktus-elmélet illokúciós aktusa, hogy multimodális természetű, azaz különféle modalitásokból érkező jeleket és jelzéseket, illetőleg markereket vesz figyelembe. Annyiban viszont hasonlít az illokúciós aktushoz (és típusai annak típusaihoz), hogy szintén a megnyilatkozás kommunikatív funkcióját jelöli meg. A kommunikatív aktusokra jellemző, hogy szomszédsági párokba rendeződnek: a kezdő aktus erős normatív nyomást gyakorolhat egy bizonyos válasz generálására. Az annotálás célja végül is a kommunikatív viselkedés mögöttes (szekvenciális és vertikális) szerkezetének feltárása, és a kommunikatív aktusok felismeréséhez szükséges markerek, továbbá a kódhasználaton kívüli osztenzív stimulusok megtalálása. Az annotációs rendszert egy szoftver működteti, amelyben az auditív és a vizuális információ is egyszerre, egyidejűleg kezelhető. A tanulmány bemutatja a multimodális korpuszok és pragmatikai annotációs rendszerek fejlődését és a szerzők által kidolgozott változat előnyeit. A melléklet ez utóbbi XML scriptjét tartalmazza.

A tanulmánykötet erényei számosak, melyek közül itt csak hármat emelek ki. Először is az a két hazai egyetem kutatóinak összefogásával megvalósult multidiszciplináris vállalkozás, amelynek hozadékaról képet kapunk belőle, mintaszerű, társadalmilag hasznos és a kor tudományos kívánalmainak megfelelő együttműködés nemcsak információtechnológusok és nyelvészek, hanem a nyelvészet különböző területeit művelő szakemberek között is, akik – mint a könyvből kiderül – termékeny belátásokkal gazdagították a közös gondolkodás során egymás munkáját. Másodszor, a projekt problémafölvetésein túl a feldolgozott szakirodalom is arról tanúskodik, hogy a résztvevők naprakészen alkalmazzák és bővítik az érintett tudományágak nemzetközi eredményeit, magas szakmai mércét állítva maguk elé. Harmadszor, mind a pragmatika, mind a kommunikációelmélet művelői sok inspirációt meríthetnek a műből az oktatás anyagának fejlesztéséhez és a további kutatásokhoz.

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ

Nemesi Attila László, *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció*

Loisir Kiadó, Budapest, 2011. 218 lap

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ második kötete, a „Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció” hét tanulmányban a nyelvészet és a kommunikáció három nagyobb területére enged betekintést. A könyv első része a nyelvreírás, a második az interakciós pragmatika, a harmadik pedig a nem verbális, képi és nyelvi befolyásolás témakörébe vezeti be az olvasót. A három fő rész hét kisebb egységre szerveződik: A nyelvreírás problémakörét a *természetesen(.) hogv...* típusú szerkezet elemzése, valamint a magyar műveltető szerkezet argumentumszelekciójának bemutatása képviseli. A személyközi kommunikáció pragmatikáján belül megismerhetjük az udvariassági elméleteket, a nyelvi benyomáskeltés stratégiáit és taktikáit, valamint azt, hogyan függnek össze a társalgási maximák és a nyelvi humor. Végül a harmadik rész segítségével, melynek a szerző a „Mediatizált nyilvánosság” címet adta, megtudhatjuk, milyen veszélyek leselkednek ránk nap mint nap, amikor a multimedialis

aktus, amely annyiban összetettebb, mint a beszédaktus-elmélet illokúciós aktusa, hogy multimodális természetű, azaz különféle modalitásokból érkező jeleket és jelzéseket, illetőleg markereket vesz figyelembe. Annyiban viszont hasonlít az illokúciós aktushoz (és típusai annak típusaihoz), hogy szintén a megnyilatkozás kommunikatív funkcióját jelöli meg. A kommunikatív aktusokra jellemző, hogy szomszédsági párokba rendeződnek: a kezdő aktus erős normatív nyomást gyakorolhat egy bizonyos válasz generálására. Az annotálás célja végül is a kommunikatív viselkedés mögöttes (szekvenciális és vertikális) szerkezetének feltárása, és a kommunikatív aktusok felismeréséhez szükséges markerek, továbbá a kódhasználaton kívüli osztrénzív stimulusok megtalálása. Az annotációs rendszert egy szoftver működteti, amelyben az auditív és a vizuális információ is egyszerre, egyidejűleg kezelhető. A tanulmány bemutatja a multimodális korpuszok és pragmatikai annotációs rendszerek fejlődését és a szerzők által kidolgozott változat előnyeit. A melléklet ez utóbbi XML scriptjét tartalmazza.

A tanulmánykötet erényei számosak, melyek közül itt csak hármat emelek ki. Először is az a két hazai egyetem kutatóinak összefogásával megvalósult multidiszciplináris vállalkozás, amelynek hozadékaról képet kapunk belőle, mintaszerű, társadalmilag hasznos és a kor tudományos kívánalmainak megfelelő együttműködés nemcsak információtechnológusok és nyelvészek, hanem a nyelvészet különböző területeit művelő szakemberek között is, akik – mint a könyvből kiderül – termékeny belátásokkal gazdagították a közös gondolkodás során egymás munkáját. Másodszor, a projekt problémafölvetésein túl a feldolgozott szakirodalom is arról tanúskodik, hogy a résztvevők naprakészen alkalmazzák és bővítik az érintett tudományágak nemzetközi eredményeit, magas szakmai mércét állítva maguk elé. Harmadszor, mind a pragmatika, mind a kommunikációelmélet művelői sok inspirációt meríthetnek a műből az oktatás anyagának fejlesztéséhez és a további kutatásokhoz.

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ

Nemesi Attila László, *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció*

Loisir Kiadó, Budapest, 2011. 218 lap

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ második kötete, a „Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció” hét tanulmányban a nyelvészet és a kommunikáció három nagyobb területére enged betekintést. A könyv első része a nyelvreírás, a második az interakciós pragmatika, a harmadik pedig a nem verbális, képi és nyelvi befolyásolás témakörébe vezeti be az olvasót. A három fő rész hét kisebb egységre szerveződik: A nyelvreírás problémakörét a *természetesen(.) hogv...* típusú szerkezet elemzése, valamint a magyar műveltető szerkezet argumentumszelekciójának bemutatása képviseli. A személyközi kommunikáció pragmatikáján belül megismerhetjük az udvariassági elméleteket, a nyelvi benyomáskeltés stratégiáit és taktikáit, valamint azt, hogyan függnek össze a társalgási maximák és a nyelvi humor. Végül a harmadik rész segítségével, melynek a szerző a „Mediatizált nyilvánosság” címet adta, megtudhatjuk, milyen veszélyek leselkednek ránk nap mint nap, amikor a multimedialis

tartalmak feldolgozása során a nem verbális, képi és nyelvi befolyásolás, manipuláció eszközeivel találkozunk.

Láthatjuk tehát, hogy a kötet számos, egymástól igen eltérő vizsgálódási tárgyú tudományterület eredményeiből merít. Valamennyi fejezetben részletesen kidolgozott, átfogó képet kapunk az adott probléma elméleti háttéréről, megtudhatjuk, hogy a tudományos gondolkodás mely fontos fázisai vezettek az adott kérdés megjelenéséhez, és e fázisok mely iskolák, gondolkodók nevéhez köthetők. Ennek során nyilvánvalóvá válik, hogy egy nyelvészeti probléma sem kezelhető elszigetelten, a nyelvtudomány más ágainak bevonása nélkül, sőt, sok esetben a nyelvészen kívüli tudományok, például a szociálpszichológia vagy a dramaturgia eredményeinek felhasználása is szükséges. Ilyen módon mire a szerző az egyes fejezetekben rátér a kiválasztott probléma tényleges tárgyalására, megoldására, az olvasó már megfelelő háttérismeretekkel rendelkezik ahhoz, hogy annak minden lépését megértse, esetleg maga is következtetéseket vonjon le. E továbbgondolást a fejezetek végén található kitekintések és a gondosan összeállított bibliográfia is segíti. A sokszínűség további előnye, hogy az olvasó a különböző tudományterületek eltérő módszertanából is ízelítőt kap, mivel a vizsgált problémák bemutatásán, megoldásán keresztül szinte lépésről lépésre nyomon követheti a szerző gondolatmenetét.

Azt, hogy a fent hangsúlyozott interdiszciplináris szemlélet a szerző explicit célkitűzései között is szerepel, az első rész mottója bizonyítja, mely CAMPANELLA gondolatát tartalmazza: „Az az ember, aki csak egyetlen tudományágat tanulmányozott, nem ismerhette meg azt teljes mértékben, mivel egyetlen tudományág sem független a többitől.” NEMESI ezt az elgondolást a nyelvtudományon belül is alkalmazza: „... a nyelvtudomány egyetlen ága sem független a többitől” (7). Ennek megfelelően az első fejezetben a *természetesen(.) hogy...* típusú szerkezetet a szintaxis, a nyelvtörténet, a szociolingvisztika és a nyelv művelés szemszögéből is körüljárja. Már a zárójelbe tett írásjel is jelzi, hogy a jelenség grammatikai megítélése nem egyértelmű a hazai szakirodalomban. NEMESI a szintaktikai elemzéssel a szerkezet keletkezését és grammatikai státusát kívánja megmagyarázni, a nyelvtörténet és a szociolingvisztika segítségével arra keresi a választ, hogy új-e a jelenség, s be lehet-e számolni a terjedéséről, végül azt is igyekszik megítélni, hogy a szerkezet használatához milyen hozzáállás a célravezető. Miután valamennyi, az eddigi szakirodalom által kínált értelmezési lehetőséget, illetve véleményt számba veszi (l. pl. SÁNDOR 1998; KONTRA 2001; NEMESI 2000a; KENESEI 2002; É. KISS 2010), arra a következtetésre jut, hogy a szerkezetvegyülés lehetőségét (*természetes, hogy... + természetesen...*), valamint a *persze, hogy...* mintáját kell kulcstényezőnek tekinteni a struktúra létrejöttének magyarázatában. A szerkezet mondattani elemzését tekintve É. KISS (2010) megoldását látja a leginkább alátámasztottnak. Eszerint a *természetesen(.) hogy...* egy egyszerű mondat, melynek a határozó a külső héján jelenik meg. Ez a határozó egy beszédaktus-projekció feje, amely CP kategóriájú bővítményt vonz. Arra a kérdésre, hogy valóban új-e a jelenség, igen meggyőző nyelvtörténeti és egyéb adatok (pl. egy 1938-as játékfilm beszélt nyelvi példája) alapján NEMESI határozott nempel válaszol. Végül megállapítja, hogy a kutatás mai állása szerint a szerkezet sem egyértelműen grammatikusnak, sem egyértelműen hibásnak nem minősíthető, megítéléséhez további elméleti nyelvészeti és szociolingvisztikai vizsgálatok szükségesek.

A leíró nyelvészeti rész másik tanulmányára, melynek középpontjában a magyar műveltető szerkezet áll, szintén jellemző a kötet egészén átívelő rendszerszemlélet. Míg az

első fejezetben a nyelvtudomány különböző ágainak munkamegosztását kísérhettük figyelemmel, a magyar műveltetés, azon belül is az ige bővítményszerkezetének és az esetadás körülményeinek bemutatása a nyelvi szintek interakcióját hangsúlyozza. Olyan összetett nyelvi jelenségről van ugyanis szó, melynek leírása nem nélkülözheti sem a morfológia, sem a szintaxis, de a szemantika és a pragmatika szempontjait sem. A szerző figyelembe veszi ezt akkor is, amikor ismerteti a világ nyelveiben tapasztalható tendenciákat, és akkor is, amikor megfogalmazza a magyarra vonatkozó, a tematikus szerepek összefüggéseit felhasználó alternatív esetkiosztási modelljét. Ennek lényege az a megkülönböztetés, amelyet HETZRON (1976) nyomán NEMESI az intranszítív műveltető ige alanyának a cselekvésben való közreműködése alapján tesz. Nem mindegy ugyanis, hogy a műveltető ige alanya cselekvő ágens, aki személyes közreműködésével irányítja a cselekvést, vagy csupán instruktor, aki megbízást, utasítást ad a kivitelezőnek valamely cselekvés végrehajtására. Az előbbi esetben a műveltető szerkezet kivitelezője tárgyesetet, az utóbbiban eszközesetet kap a műveltető igétől. Ezt a morfológiai/szintaktikai/szemantikai alternációt NEMESI még egy pragmatikai jelentésréteggel is kiegészíti, amikor amellettt érvel, hogy a kényszerítés és a megkérés jelentésárnyalata nem lehet része a tárgy- és eszközesetű szuffixumok grammatikai jelentésének, hiszen „a műveltetés körén kívül nem kapcsolódnak kompozicionálisan a lexémák jelentéséhez, sőt, még a műveltetésen belül is csak az intranszítív alapú képzésben mutatkoznak meg” (60). Fölülírható következtetéseknek, vagyis implikaturáknak kell ezért tekintenünk őket. Mindez pedig azt jelenti, hogy a műveltetés a magyarban négy nyelvi szint interakciója révén valósul meg.

A második részben, melynek címe „A személyközi kommunikáció pragmatikája”, az interdiszciplináris szemléletnek a nyelvtudományon kívülré való kiterjesztését láthatjuk, hiszen ez már nem az egyes nyelvi szintek interakcióját, nem is a nyelvtudomány egyes ágainak munkamegosztását, hanem különböző tudományok részterületeinek, elsősorban a szociálpszichológiának és a pragmatikának a kapcsolatát helyezi középpontba. Első fejezetében a szerző az udvariasságról kialakult elméleteket, vélekedéseket járja körül a tőle megszokott alapossggal, az etikettirodalom több száz évre visszanyúló hagyományától BROWN és LEVINSON (1978; 1987) elméletéig. Az áttekintés megmutatja azt a folyamatot, ahogyan egy tudományos elmélet megszületik azáltal, hogy igyekszik megfelelni a korábbi elméletek hiányosságai által támasztott igényeknek. Így jutunk el az udvariasság hétköznapi értelmezéseitől a fogalom nyelvészeti-filozófiai problémaként való kezeléséig, hogy aztán a grice-i és leechi maximák szociálpszichológiai természete nyilvánvalóvá tegye, hogy az udvariasság „kommunikációs vetülete leginkább egy biztos alapokon álló szociálpszichológiai-pragmatikai háttérelmélet segítségével tanulmányozható” (73). Ez a háttérelmélet lesz BROWN és LEVINSON elgondolása, melynek fő fogalma – a GOFFMANI *r c u l t* – valóban szociálpszichológiai eredetű, és amely rendszerezi az arculatfenyegető beszédaktusok enyhítésére kialakult nyelvhasználói stratégiákat. További kérdés marad azonban, hogy a racionális kommunikáció elvei hogyan egyeztethetők össze az udvariassági elvekkel. NEMESI, saját modelljével is illusztrálva a tudományos elméletek fent vázolt kialakulási mechanizmusát, azt feltételezi, hogy a racionalitás két szinten van jelen a gondolkodásban. Az első szinten a racionalitási motívumok az interperszonális motívumokkal együtt inspirálják a társalgásban való részvételt, ám a mondanivaló tartalma és formája csak a második szinten alakul ki, amikor – ugyancsak a racionalitási elvek alapján – valamennyi motívumot mérlegelünk.

A második rész soron következő tanulmánya szintén a szociálpszichológia és a pragmatika határterületére vezeti az olvasót. Ezúttal a szerző két, egymással szorosan összefüggő szociálpszichológiai fogalom, a benyomáskeltés és az énmegjelenítés nyelvhasználatban való megjelenését vizsgálja. A fejezet egészen végigvonul a humán- és társadalomtudományi gondolkodásban GOFFMAN és BURKE nevéhez köthető dramaturgiai látásmód, mely a társas interakció rituális jellegéből indul ki, és az emberi viselkedés társas megnyilvánulásait a színház világának fogalomrendszerével írja le (szerepjátás, forgatókönyvek, kellékek, stb.). GOFFMAN szerint a társas érintkezés során az emberek mindig igyekeznek észrevétlenül irányítani a róluk kialakuló képet. Ez az ún. benyomáskeltés, illetve énmegjelenítés, melyek definiálása már SCHLENKER (1980) munkásságához fűződik. Míg a benyomáskeltés „tudatos vagy nem tudatos törekvés arra, hogy ellenőrzésünk alatt tartzuk (irányítsuk, kontrolláljuk) az általunk kivetített képzeteket a valóságos vagy elképzelt társas interakciókban” (i. m. 6), az énmegjelenítés csupán az énről kivetített képzetek kontrolljára vonatkozik. NEMESI felismeri, hogy – mivel a nyelvhasználat a társas interakció szerves és elválaszthatatlan része, – a benyomáskeltési, illetve énmegjelenítési törekvéseknek a társalgásban is meg kell mutatkozniuk. Ennek megfelelően megalkotja a nyelvi benyomáskeltés fogalmát, mely „olyan nyelvi elemek használata, amelyek (illetőleg: nyelvi elemek olyan használata, amely) segítségével a beszélő – tudatosan vagy nem tudatosan – mások róla alkotott képét igyekszik befolyásolni” (NEMESI 1997: 493, 2000b: 425), majd gazdag példaanyaggal illusztrálva kidolgozza a nyelvi benyomáskeltés stratégiájának és taktikáinak rendszerét.

Ugyancsak rendkívül színes és érdekes példatárat találunk a személyközi kommunikáció pragmatikáját bemutató rész utolsó tanulmányában, mely a társalgási maximák és a nyelvi humor összefüggéseire világít rá, és amely a Kosztolányi-részletek és a Kabos Gyula filmjeiből kiemelt jelenetek révén talán a kötet legszórakoztatóbb darabja. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a fejezet olvasása közben pragmatikai ismereteink ne gyarapodnának. A példákban szereplő nyelvi jelenségek megértéséhez a szerző ismerteti GRICE (1975) és LEECH (1983) társalgási maximáit, amelyek az ideális társalgás normarendszerét írják le (132–3). Mivel „a komikum lételeme a szokatlanság” (132), valamilyen példában az eredményezi a humoros szituációt, hogy az egyik fél valamelyik maxima figyelmen kívül hagyásával áthágja ezt a normarendszert. A társalgás e mögöttes elveinek be nem tartása tehát amellet, hogy implikaturák kikövetkeztetésére sarkallhatja a hallgatót, komikus hatás kiváltására is alkalmas lehet (131). Ennek felismerése azért lényeges, mert alátámasztja a társalgási maximák elméletének érvényességét. Ezek az elvek ugyanis íratlan szabályok, mindaddig észrevétlenek, amíg valaki meg nem szegi őket. Így a komikus hatás és a kikövetkeztetett implikaturák valójában a társalgási maximák létezésére jelentenek bizonyítékot. NEMESI megjegyzi, hogy maguk az implikaturák is szolgálhatnak a nyelvi humor forrásaként, például úgy, hogy azokat nyilvánvaló jelenlétük ellenére sem következtetik ki, vagy törlés áldozatai lesznek (l. 2008: 292–3).

Az implikatura fogalma a kötet harmadik részében is fontos szerepet kap, amikor a szerző a nem verbális és a képi befolyásolás mellett a nyelv rejtett üzenetrétegein keresztül történő kommunikáció eszközeit vizsgálja. Mivel az ilyen jellegű, a befogadó meggyőzésére, sőt nem ritkán manipulációjára irányuló stratégiák elsősorban a politikai diskurzust jellemzik, a kötet záró részének elméleti megállapításait NEMESI közéleti-politikai vitaműsorok, hírszövegek, illetve a hírszövegekhez csatolt képek, diagramok elemzésével

támasztja alá. A rejtett befolyásoló, illetve manipulatív szándék legkönnyebben úgy érhető tetten, ha több, a befolyásolás irányát tekintve eltérő célú médiumot hasonlítunk össze. A szerző eleget tesz ennek a kíváncsúnak, számos hazai és külföldi napilap, hetilap, politikai-közéleti magazinműsor górcső alá kerül. Közben megtudhatjuk, mi a különbség a nem verbális és a metakommunikáció között, miért imázsépítő egy politikus kedvezően, illetve kedvezőtlenül beállított képe, miért fontos, hogy egy diagram skálabeosztása a nullánál kezdődik-e, vagy hogy a képszerkesztők miért kedvelik a kép és a képaláírás kontrasztjának stíluseszközét. NEMESI nem titkolt célja mindezzel egy kritikai attitűd kialakítása az olvasóban, melynek segítségével a tömegmédia vizuális impulzusai rendszerezhetővé válnak. Hasonló cél vezérli a szerzőt akkor is, amikor a zárófejezetben kidolgozza a nyelvi jelentésképzés stratégiáinak rendszerét. Ebben helyet kapnak a pozitív és negatív deskriptív/denotatív jelentések, konnotációk, előfeltevések és implikatívák, valamint azok a stratégiák, amelyek a szövegalkotó érdekeivel ellentétes információk visszatartására irányulnak. A nyelvi befolyásolás stratégiáiról van tehát szó, de mivel minden, a sajtóban alkalmazott véleménybefolyásoló módszer valójában nyelvi választások eredménye (vö. VERSCHUEREN 1999), jelentésképzési stratégiáknak kell tekintenünk őket. Az így nyert elméleti apparátus gyakorlati alkalmazhatóságát a fejezet végén található esettanulmány bizonyítja. A négy különböző politikai napilapból származó, de azonos tárgyú hírszöveg elemzése megmutatja, hogy az eltérő politikai beállítottság eltérő nyelvi választásokkal jár együtt, az eltérő jelentésképzési stratégiák pedig eltérően befolyásolhatják a hírfogyasztó közönség véleményét.

Mindebből jól látszik, hogy a „Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció” széles spektrumú ismeretanyaggal látja el az olvasót. Noha a szerző saját bevallása szerint elsősorban a felsőoktatás és a tudományos ismeretterjesztés igényeit tartotta szem előtt, a kötetet a kutató is haszonnal forgathatja. Az előbbi célokat a pontos fogalommagyarázatok, a problémák elméleti hátterének részletes ismertetése, valamint az olvasmányos stílus szolgálja. Az utóbbi megállapítás pedig azért érvényes, mert emellett valamennyi fejezetre jellemző a megalkuvást nem tűrő tudományos igényesség. Olyan kötettel állunk tehát szemben, amely korszerű, a tudomány jelenlegi állásának megfelelő tudásanyagot közvetít, ezt a tudásanyagot logikusan építi föl, és a továbblépés lehetőségeit is kijelöli. A gazdag példaanyag segítségével megmutatja, hogy a megszerzett tudás a gyakorlatban is kamatoztatható, stílusának köszönhetően pedig mindeközben még unatkozni sem kell az olvasónak.

A hivatkozott irodalom

- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN 1978. Universals in language usage: politeness phenomena. In: E. GOODY ed., *Questions and politeness: strategies in social interaction*. Cambridge University Press, Cambridge, 56–289. [Magyarul: Univerzálák a nyelvhasználatban: az udvariasság jelenségei. In: SÍKLAKI szerk. 1990. 31–115.]
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN 1987. *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge University Press, Cambridge.
- É. KISS KATALIN 2010. Valószínűleg, hogy román kontaktushatás. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia*. PPKE Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 223–37.

- GRICE, H. PAUL 1975. Logic and conversation. In: P. COLE – J. MORGAN eds., *Syntax and Semantics* 3. *Speech Acts*. Academic Press, New York. 41–58. [Magyarul: A társalgás logikája. In: PLÉH–SÍKLAKI–TERESTYÉNI szerk. 2001. 213–27.]
- HETZRON, ROBERT 1976. On the Hungarian causative verb and its syntax. In: M. SHIBATANI ed., *The grammar of causative constructions*. (Syntax and Semantics 6.) Academic Press, New York, 371–98.
- KENESEI ISTVÁN 2002. Hányféle igazság van? *Magyar Nyelv* 98: 39–48.
- KONTRA MIKLÓS 2001. „Három a magyar igazság”. Egy mondattani változás három megközelítése. *Magyar Nyelv* 97: 53–64.
- LEECH, GEOFFREY N. 1983. *Principles of pragmatics*. Longman, London – New York.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 1997. Miként viselkedünk a szavakkal? *Benyomáskeltés és nyelvhasználat*. *Magyar Nyelvőr* 121: 490–6.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2000a. A „*természetesen, hogy...*” típusú szintaktikai szerkezetről. *Magyar Nyelvőr* 124: 430–42.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2000b. *Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban*. *Magyar Nyelv* 96: 418–36.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2008. A nyelvi komikum válfajai és pragmatikája Kabos Gyula filmalakításaiban. In: DACZI MARGIT – T. LITOVKINA ANNA – BARTA PÉTER szerk., *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó, Bp. 282–96.
- PLÉH CSABA – SÍKLAKI ISTVÁN – TERESTYÉNI TAMÁS szerk. 1997. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Osiris, Bp.
- SÁNDOR KLÁRA 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: UŐ szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kiadója, Szeged, 57–84.
- SÍKLAKI ISTVÁN szerk. 1990. *A szóbeli befolyásolás alapjai II*. Tankönyvkiadó, Bp.
- SCHLENKER, BARRY R. 1980. *Impression management: the self-concept, social identity, and interpersonal relations*. Brooks–Cole, Monterey (CA).
- VERSCHUEREN, JEF 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London – New York.

NÉMETH ZSUZSANNA

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Fülöp Lajos 80 éves

Kedves Lajos Bátyám! Mintha tegnap lett volna, hogy 60. születésnapodon az ELTE régi épületében, a Nyelvész könyvtárban néhány pohár gyöngyösi borocska mellett, baráti jókívánságokkal és egy tanulmánykötettel köszöntöttünk. Mintha az imént lett volna, amikor tíz éve, 2002. november 19-én a 70. születésnapodon köszöntöttelek. S most már itt a 80.!

Nyilván megszámlálhatatlanul sokan vannak munkatársaid, tanítványaid, de egy kisebb körük, úgy 32-en mégis tollat ragadtak, és írtak a 80. születésnapodra megjelent, Lisztóczy László egri főiskolai tanártól szerkesztett emlékkönyvbe. De ne feledjük a könyvjelzőre írt barátok, tanítványok, tisztelők névsorát sem, akik adományaikkal segítették a kötetet. A társadalmunkban annyira ritkuló tisztelet, megbecsülés nagykövetei ök. Az emlékkötetben irodalmi, nyelvészeti, néprajzi, történelmi tanulmányokkal köszönte-

- GRICE, H. PAUL 1975. Logic and conversation. In: P. COLE – J. MORGAN eds., *Syntax and Semantics* 3. *Speech Acts*. Academic Press, New York. 41–58. [Magyarul: A társalgás logikája. In: PLÉH–SÍKLAKI–TERESTYÉNI szerk. 2001. 213–27.]
- HETZRON, ROBERT 1976. On the Hungarian causative verb and its syntax. In: M. SHIBATANI ed., *The grammar of causative constructions*. (Syntax and Semantics 6.) Academic Press, New York, 371–98.
- KENESEI ISTVÁN 2002. Hányféle igazság van? *Magyar Nyelv* 98: 39–48.
- KONTRA MIKLÓS 2001. „Három a magyar igazság”. Egy mondattani változás három megközelítése. *Magyar Nyelv* 97: 53–64.
- LEECH, GEOFFREY N. 1983. *Principles of pragmatics*. Longman, London – New York.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 1997. Miként viselkedünk a szavakkal? *Benyomáskeltés és nyelvhasználat*. *Magyar Nyelvőr* 121: 490–6.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2000a. A „*természetesen, hogy...*” típusú szintaktikai szerkezetről. *Magyar Nyelvőr* 124: 430–42.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2000b. Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 96: 418–36.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2008. A nyelvi komikum válfajai és pragmatikája Kabos Gyula filmalakításaiban. In: DACZI MARGIT – T. LITOVKINA ANNA – BARTA PÉTER szerk., *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó, Bp. 282–96.
- PLÉH CSABA – SÍKLAKI ISTVÁN – TERESTYÉNI TAMÁS szerk. 1997. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Osiris, Bp.
- SÁNDOR KLÁRA 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: UŐ szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kiadója, Szeged, 57–84.
- SÍKLAKI ISTVÁN szerk. 1990. *A szóbeli befolyásolás alapjai II*. Tankönyvkiadó, Bp.
- SCHLENKER, BARRY R. 1980. *Impression management: the self-concept, social identity, and interpersonal relations*. Brooks–Cole, Monterey (CA).
- VERSCHUEREN, JEF 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London – New York.

NÉMETH ZSUZSANNA

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Fülöp Lajos 80 éves

Kedves Lajos Bátyám! Mintha tegnap lett volna, hogy 60. születésnapodon az ELTE régi épületében, a Nyelvész könyvtárban néhány pohár gyöngyösi borocska mellett, baráti jókívánságokkal és egy tanulmánykötettel köszöntöttünk. Mintha az imént lett volna, amikor tíz éve, 2002. november 19-én a 70. születésnapodon köszöntöttelek. S most már itt a 80.!

Nyilván megszámlálhatatlanul sokan vannak munkatársaid, tanítványaid, de egy kisebb körük, úgy 32-en mégis tollat ragadtak, és írtak a 80. születésnapodra megjelent, Lisztóczy László egri főiskolai tanártól szerkesztett emlékkönyvbe. De ne feledjük a könyvjelzőre írt barátok, tanítványok, tisztelők névsorát sem, akik adományaikkal segítették a kötetet. A társadalmunkban annyira ritkuló tisztelet, megbecsülés nagykövetei ök. Az emlékkötetben irodalmi, nyelvészeti, néprajzi, történelmi tanulmányokkal köszönte-

nek a szerzők. Többen kedves sorokkal leptek meg. Ott szerepel fiad és lányod emlékezése, illetve tanulmánya is...

A könyvben neveznek téged „a Mátravidék mindenesének”, a „gyöngyösiség”, a „gyöngy város” képviselőjének. A szó egyszerre jelenti a várostudatot, a városzeretetet; de ennél jóval több, a korunkban annyira megingott identitásnak is csodálatos kifejezője. Mi még úgy gondoljuk, hogy a szülőföldnek adósai vagyunk, ez identitásunk egyik legfőbb összetevője. Fülöp Lajos élete, munkássága szorosan összekapcsolódik szülőföldjével. S amikor egy méltatlan támadás miatt – igazából a közösség, az iskola védelme miatt – el kellett hagynia a várost, akkor sem gondolt haraggal a városra, hanem távolból szerette, s most, nyugdíjas éveiben ismét igyekszik tenni érte.

Fülöp Lajos 1932. augusztus 19-én született Karácsondon. Főiskolai tanulmányait Egerben, egyetemi tanulmányait Debrecenben végezte. 1956-tól előbb Hatvanban, majd Gyöngyösön gimnáziumi tanár, ez utóbbi helyen kollégiumigazgató, s 1966–1977 között a gimnázium igazgatója. Részt vesz a Mátra Múzeum megszervezésében, egy ideig a Ferences Könyvtárát is vezeti. (Csak egy zárójeles adalék: édesapám, a Jókai-kódex forrásait kutatva mindig gyanakodott arra, hogy a gyöngyösi ferences könyvtárban lehetnek további adatok.) 1977-ben Budapestre költözik, előbb az Országos Pedagógiai Intézetben osztályvezető, majd 1981-től 1992-ig az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékének tanára. Nyugdíjba vonulása után sem pihent, hiszen 1996–2001 között a Bartók Béla Emlékmúzeum munkatársa. (Itt is van családi szál: fia emlékezése szerint a család rokonságban van a borsodi Bartókokkal, édesapja pedig tartotta a kapcsolatot ifj. Bartók Bélával, leánya pedig az Egyesült Államokban meglátogatta Bartók Pétert – milyen jó lenne minderről részletesen tájékoztatni Temesi Ferencet, a Bartók-regény íróját.) S ebben a békésebb időszakban ismét Gyöngyös felé fordul. 2003-ban megalakítja Gyöngyös Város Barátainak Körét. 2001-ben összeállítja a Gyöngyös irodalmi öröksége című gyűjteményt. Lisztóczy Lászlóval közösen fedezik fel és hozzák közelebb a mai olvasókhoz Vachott Sándort. Az „Emékeim” című verseskötet 2005-ben jelenik meg. Ugyancsak közös munkájuk a Tudós tanárok a gyöngyösi gimnáziumból címmel megjelent kötet (2011), amelyben – mások mellett – Alszeghy Zsolttól, Bán Imréről, Berze Nagy Jánostól, Forgács Ferentől, Galamb Sándortól, Pásztor Józseftől, Széky Istvántól olvashatunk egyébként már hozzáférhetetlen tanulmányokat. Fia szép írásából megtudhatunk még néhány titkot az ő és családja életéből. Például azt, hogy hány jelentős személyiséget hívott meg Gyöngyösre. 1958-ban Gyöngyösön járt Kodály Zoltán és felesége, 1963-ban Tamási Áron, majd később Váci Mihály, Gerelyes Endre, Garai Gábor, Galambos Lajos, Baranyi Ferenc, Simon István, Szakonyi Károly, Veres Péter, Bessenyei Ferenc. Micsoda névsor! 1966-ban ő látogatta meg Illyés Gyulát Tihanyban, munkaköri kapcsolatban volt Keresztury Dezsővel. Milyen jó lenne, ha ezeket az emlékeket akár anekdotikus formában is rögzítené!

Fülöp Lajos munkásságában kiemelt szerepe van a Mátraalja nyelvjárása és néprajza kutatásának, és Berze Nagy János – egyre inkább nyilvánvaló, hogy kiemelkedő – népmesekutatói munkássága megismertetésének. Fülöp Lajos szinte minden munkájában tetten érhető a szolgálat, szolgálat másokért, elfeledett, vagy kevésbé méltott tehetségekért, a szülőföldért, a hazáért. Felsorolni is nehéz tudományos területeit: nyelvészet, azon belül nyelvjárás, szociolingvisztika, stilsztika, nyelvművelés, anyanyelvi nevelés, néprajz, folklór, irodalomtudomány, tudománytörténet. És néha még verseket is ír. Nem

csodálkoznék, ha az íróasztalfióból még további érdekes dokumentumok kerülnének elő. Mondjuk: egy Gyöngyös-szótár.

Az utóbbi években nem került el a társadalmi elismerés. 2002-ben az egri Eszterházy Károly Főiskola aranydiplomát nyújtott át neki. 2005-ben a Magyar Néprajzi Társaságtól Sebestyén Gyula-émlékérmeket kapott. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság pedig Toldy Ferenc-díjjal tüntette ki.

Tudjuk, hogy a sors kemény megpróbáltatásokat mért rá. Nemcsak a méltatlan kezdeésre gondolok, hanem szeretett feleségének, és az idén leányának az elvesztésére is. A fájdalom még friss, a szavak aligha enyhíthetik. Talán egyetlen dolog nyújthat írt, vigasztalást: a további alkotómunka. Mi pedig azzal segíthetünk Fülöp Lajosnak, hogy a nagy rohanásban megálljunk, és köszöntjük őt: ezzel is jelezve, szükség van még arra az aprómunkára, a betakarításra, amely szűkebb és tágabb hazánkat gazdagítja; valószínűleg nem véletlenül vagyunk a világon, és nem véletlenül kaptuk meg az alkotás lehetőségét, és az ehhez való örömet.

Az elmúlt években többször is megfordultam Gyöngyösön, Mátrafüreden... Még fénykép is van arról, ahogy Fülöp Lajossal és tanítványi körével a Kalló-patak völgyében bandukolunk, vagy ahogy Bene-várát megmásszuk. Bizony ott volt nagykabátban köztünk a ma legjelentősebbnek (!) tartott magyar költő – akkor persze még egyetemi hallgatóként. A Mátra turistaútjait járva Fülöp Lajos mindig az eszemben van. És mindig velem lesz, ahogy most is velem van.

Lajos bátyám, életed szép, kerek évfordulóján kívánok neked a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében is jó egészséget, sok-sok alkotást, derűs percet – a te szavajárásoddal: a letesletjobbakat!

BALÁZS GÉZA

B. Gergely Piroska 80 éves*

Tisztelt Ünnepe! Kedves Piroska!

Nagy öröm mindnyájunk számára, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaságban születésnapod alkalmából köszönhetünk, számomra pedig igazi megtiszteltetés, hogy az örömteli gondolatokat én közvetíthetem.

Mert köszönteni öröm. Először is lehetőség arra, hogy számba vegyük, mivel gazdagította egy hosszú, sokszínű, termékeny életpálya a magyar nyelvtudományt; emellett arra is alkalom, hogy átgondoljuk, milyen személyes példát, útmutatást, élményeket kaptunk mi magunk az ünnepelettől. Mindezek közben az idő nagy kérdésével persze mindnyájan szembesülünk, eltűnődve ebből fakadó személyes felelősségünkön és ránk váró saját feladatainkon.

B. Gergely Piroska tudományos munkássága és oktatói pályája a Kolozsvári Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén indult, ahol Szabó T. Attila tanítványaként 1956-ban kezdte meg munkáját. Hogy ez a pálya már kezdeti szakaszában milyen felkészültséget mutatott és milyen nagyarányú feladatok kitűzésével járt, azt számomra mindennél

* Elhangzott a Nyelvtudományi Társaság 2012. november 13-i ülésén.

csodálkoznék, ha az íróasztalfiából még további érdekes dokumentumok kerülnének elő. Mondjuk: egy Gyöngyös-szótár.

Az utóbbi években nem került el a társadalmi elismerés. 2002-ben az egri Eszterházy Károly Főiskola aranydiplomát nyújtott át neki. 2005-ben a Magyar Néprajzi Társaságtól Sebestyén Gyula-émlékérmeket kapott. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság pedig Toldy Ferenc-díjjal tüntette ki.

Tudjuk, hogy a sors kemény megpróbáltatásokat mért rá. Nemcsak a méltatlan kezdeésre gondolok, hanem szeretett feleségének, és az idén leányának az elvesztésére is. A fájdalom még friss, a szavak aligha enyhíthetik. Talán egyetlen dolog nyújthat írt, vigasztalást: a további alkotómunka. Mi pedig azzal segíthetünk Fülöp Lajosnak, hogy a nagy rohanásban megálljunk, és köszöntjük őt: ezzel is jelezve, szükség van még arra az aprómunkára, a betakarításra, amely szűkebb és tágabb hazánkat gazdagítja; valószínűleg nem véletlenül vagyunk a világon, és nem véletlenül kaptuk meg az alkotás lehetőségét, és az ehhez való örömet.

Az elmúlt években többször is megfordultam Gyöngyösön, Mátrafüreden... Még fénykép is van arról, ahogy Fülöp Lajossal és tanítványi körével a Kalló-patak völgyében bandukolunk, vagy ahogy Bene-várát megmásszuk. Bizony ott volt nagykabátban köztünk a ma legjelentősebbnek (!) tartott magyar költő – akkor persze még egyetemi hallgatóként. A Mátra turistaútjait járva Fülöp Lajos mindig az eszemben van. És mindig velem lesz, ahogy most is velem van.

Lajos bátyám, életed szép, kerek évfordulóján kívánok neked a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében is jó egészséget, sok-sok alkotást, derűs percet – a te szavajárásoddal: a letesletjobbakat!

BALÁZS GÉZA

B. Gergely Piroska 80 éves*

Tisztelt Ünnepe! Kedves Piroska!

Nagy öröm mindnyájunk számára, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaságban születésnapod alkalmából köszönhetünk, számomra pedig igazi megtiszteltetés, hogy az örömteli gondolatokat én közvetíthetem.

Mert köszönteni öröm. Először is lehetőség arra, hogy számba vegyük, mivel gazdagította egy hosszú, sokszínű, termékeny életpálya a magyar nyelvtudományt; emellett arra is alkalom, hogy átgondoljuk, milyen személyes példát, útmutatást, élményeket kaptunk mi magunk az ünnepelettől. Mindezek közben az idő nagy kérdésével persze mindnyájan szembesülünk, eltűnődve ebből fakadó személyes felelősségünkön és ránk váró saját feladatainkon.

B. Gergely Piroska tudományos munkássága és oktatói pályája a Kolozsvári Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén indult, ahol Szabó T. Attila tanítványaként 1956-ban kezdte meg munkáját. Hogy ez a pálya már kezdeti szakaszában milyen felkészültséget mutatott és milyen nagyarányú feladatok kitűzésével járt, azt számomra mindennél

* Elhangzott a Nyelvtudományi Társaság 2012. november 13-i ülésén.

beszédesebben jelzi az első monográfia, az 1977-ben közzétett „A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere” című munka s az abban felsorolt néhány, itt következő adat: a gyűjtés 1960–1962-ben Kalotaszeg 34 községében zajlott, ennek során több mint tizen-nyolcezer élő személy család-, kereszt-, bece- és ragadványnevét gyűjtötte össze a kutató, s ezáltal mintegy 75–80 ezer adat birtokába jutott (i. m. 12–3). Hadd jelezzem rögtön, hogy az e gyűjtésre épülő első, fent említett monográfia ma is alapműve a ragadványnévkutatásnak. Már itt megmutatkoznak azok a vonások, melyek a szerző írásaiban azóta is újra és újra megragadják az olvasót: rendkívüli anyaggazdagság, biztos irányok a rendszerezésben, táblázatok és statisztikák egész sorának összeállítása, melyek minden felmerülő kérdésre választ tudnak adni – s mindezekkel együtt fogékonyság az árnyalatok iránt, ami lehetővé teszi az anyagban rejlő számtalan egyedi jellegzetesség felmutatását. (A ragadványnevek kapcsán ilyen élményt jelentett számomra most, az újraolvasáskor, az expresszív neveknek szentelt fejezet.) A kalotaszegi névanyag feldolgozása a későbbiek során újabb monográfiák megszületéséhez vezetett: 1981-ben jelent meg „A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata”, 2005-ben pedig a „Kalotaszeg magyar kereszt- és becenevei”. Ez a három mű valóságos ívet alkot, mely átfogja a fent jelzett összes névfajtát, egyben átfogja az egész életművet, s annak egyik meghatározó tematikus szálát alkotja.

Hadd idézzek a további kötetek közül még egyet, mely számomra különösen kedves. 2003-ban látott napvilágot „A felekezetek hatása az erdélyi keresztnévhasználatra a reformáció és ellenreformáció korában” című munka. Olyan tanulmányfűzér ez, mely a névhasználat vizsgálatával valósággal belevilágít az erdélyi múlt vallási, felekezeti, iskola-történeti és etnikai viszonyaiba, számtalan meglepetést tartogatva az olvasónak. Ilyenkor döbbenünk rá arra, hogy a szokásos sémák (például az ószövetségi nevek használatának felekezeti meghatározottsága) milyen viszonylagos értékűek; mögöttük mennyivel összetettebb, nemegyszer rejtett jelenségek is meghúzódnak, amint ez például a rejtőzködésre ítélt szombatosok kapcsán különösen új és érdekes következtetésekhez vezetett.

A tanulmányok hosszú sorának tematikáját lehetetlen volna röviden számba venni, annyira jellemző rájuk a témák sokszínűsége. Ugyanilyen fontos az életmű szemléleti és tematikai egysége is. Ennek összetevőiből számomra mindenekelőtt a következő három elem domborodik ki: a magyar nyelvtörténet és a névtan párhuzamos művelése, a művelődéstörténettel való állandó dialógus és az a tény, hogy mindezek a kutatások első helyen és meghatározó módon Erdély nyelvének, névanyagának, művelődéstörténetének a feltárására irányulnak.

Ezek az elemek találkoznak szerkesztői tevékenységében is. Mestere, Szabó T. Attila már hallgató korában elvitte (más tanítványokkal együtt) a Kolozsvári Állami Levéltárba, ahol módja volt megismerkedni az „Erdélyi magyar szótörténeti tár” forrásanyagával. A Tárnak később maga is munkatársa lett: a 3–13. kötet munkálataiban szerkesztő munkatársként vett részt. Ehhez kapcsolódik az a sokatmondó tény, hogy írásainak többségéhez a Tár jelenti a kiindulópontot.

Tudományos eredményeit Társaságunk több díjjal is elismerte: 1982-ben Csűry Bálint-díjat, 1998-ban pedig Pais Dezső-díjat kapott.

Munkáiról szólva (a sok lehetséges kérdés közül) egyet szeretnék még kiemelni: stílusát. Sokat töprengtem azon, hogy mi ennek a titka, mi teszi olyan mintaszerűvé, miközben első látásra semmilyen feltűnő elem nem ugrik ki belőle. Úgy gondolom, talán éppen

az a titka, hogy pontosan annyit mond, amennyit kell, s úgy mondja, hogy az olvasó mint egy útitársává válik a szerzőnek. A gondolkodás igénye, a gondolat ereje vezeti a szerzőt, s ez olyan letisztult, árnyalt, választékos nyelvhasználathoz vezet, ami az olvasó számára is mindig emberi léptékű, már-már észrevétlen. Ezekben az írásokban minden a helyén van, minden arányos, egyetlen sor sem fölösleges. Azt az értékrendet képviselik, melyhez számomra a legtanulságosabb olvasmány Kosztolányi „Nyelv és lélek” című kötete. Eből idéznék egy lapidáris mondatot: „Az írás egyetlen ékessége a világosság.”

A tudós pályaképéhez a legszorosabban társul az egyetemi oktató életútja. B. Gergely Piroska pályája első helyen az alma materhez, a kolozsvári egyetemhez kapcsolódik, ahol mesterétől, Szabó T. Attilától a legmagasabb mércével mérhető tudományosság igényét tanulta. Itt dolgozott évtizedekig, s itt volt tanszékvezető 1985 és 1989 között, a kolozsvári korszak vége felé. Ezután életútja Magyarországra vezetett. 1992-ben a Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének alapító tanszékvezetője lett, a rá jellemző energiával és odaadással küzdve az új oktatóhely létrehozásáért és kialakításáért. Nem sokkal ez után került sor Miskolcon az V. Magyar Névtudományi Konferencia megrendezésére (1995), melyben ő oroszánrészt vállalt. Szoros kapcsolatba került a Debreceni Egyetemmel is, ahol a PhD Nyelvtudományi programnak 1997 és 2002 között oktatója volt. Itt tartotta habilitációs előadását 1998-ban. Ezután lett egyetemi tanár, majd 2002-től professor emeritus. Egészében (tudomásom szerint) 49 év oktatómunka áll mögötte.

Jómagam, ha belegondolok, tanárként közvetlenül nem ismerem. Mégis úgy érzem, mintha ismerném, hiszen sok kongresszusi és konferencia-előadását hallottam (néhány helynevet felidézve: Jyväskylä, Debrecen, Jászberény, Balatonszárszó, és persze Kolozsvár, Budapest). Tudom azt is, hogy milyen szenvedélyes érdeklődéssel, vitakészséggel és kritikai igénnyel vesz részt az előadásokat követő vitákban is. Az a fesztelenség és egyenesség, ami annyira jellemzi megszólalásait, üdítő hatású, sőt példamutató ilyenkor. Ugyanez mondható el a fiatalabbakkal való kapcsolatáról. Eleven érdeklődése, az élet sokszínűsége iránti fogékonysága azt az érzést kelti partnereiben, hogy a különbségnek számára talán nincs is komoly jelentősége.

Magam is sok jó órát töltöttem vele ilyen alkalmakkor, kedves séták és spontán beszélgetések emlékét őrzöm. Tudatos kérdéseim talán utólag fogalmazódnak meg. Ezek közül most legjobban az foglalkoztat, hogy a kutató és az oktató hogyan inspirálja egymást benne, milyen ezek egyensúlya. Egy dologban biztos vagyok: ez a viszony minden életút esetében más, sokszínű, személyes.

Kedves Ünnepe! Befejezőként azt a szívből jövő kívánságot szeretném megfogalmazni, hogy a legjobb egészségben, testi-lelki frissességben tudd folytatni eddigi munkásságodat. Hadd idézzek ehhez kapcsolódva egy számomra kedves mondatot, mely egy francia kutatónak, Catherine Chalier-nak a névről szóló írásából származik: „Nevünk hívásának akkor felelünk meg, ha azt adjuk a világnak, amit egyedül mi tudunk neki adni.” Te pontosan ezt tetted.

Isten éltesen sokáig!

KOROMPAY KLÁRA

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Bereg megye 1570. évi személynevei*

Lajos – **Attia**: Nic. *Laos*; **Nag Dobos**: Luc. *Laos*. < Martirológiumi személynév (CsnSz. 661).

Lajtos – **Szernie**: Ben. *Lajthos*. < A *lajt* 'hosszúkás hordó, amelyben vizet, élő halat szállítanak' szó -s képzős alakja (CsnSz. 661).

Lakatos – **Berekfaß**: Jo., Ma., Th. *Lakatos*; **Wary**: Jo. *Lakatos*. < 'lakatot, ajtózárat, zablát, sarkantyút stb. készítő mesterember' (CsnSz. 662–3). Ma is élő név.

Laki – **Berekfaß**: Jo. *Laki*. < 'Lak, Baranya, Borsod, Heves, Komárom vagy Vas megyei faluból való' (CsnSz. 663). Ma is élő név.

Lancsogi – **Baloffalua**: Laz. *Lancziogj*. < 'Lancsok (ma: Lánycsók), Baranya megyei faluból való' (MIZSER 2009b: 65).

Langodári – **Bene**: Jo. *Langodari*. < 'Langodár, kihalt Bereg megyei faluból való' (MIZSER 2009a: 119).

Lantos – **Adon**: Gr. *Lanthos*. < 'lanton játészó' (CsnSz. 664–5).

László – **Ardo**: Amb. *Lazlo*; **Bene**: Pe. *Laszlo*; **Kaszon**: R. Ge. *Laszlo*; **Marok**: Val. *Laslo*. < Martirológiumi személynév (CsnSz. 667). Mezőkaszonyban élő név ma is.

Látó – **Czetfalua**: El. *Latho*. < 'áruvizsgáló, húslátó, látómester' v. 'gyógyítással foglalkozó személy' (CsnSz. 668).

Laukó – **Papi****: Seb. *Lauko*. < Ruszin eredetű: *лавка* 'lóca, pad' (ЧОПЕЙ 1883: 166).

Laza ~ **Láza** – **Wary**: Gr. *Laza*. < Az újszövetségi *Lázár* név rövidülése (MIZSER 2009a: 119).

Lázár – **Kis Lonía**: Mar. *Lazar*. < Újszövetségi személynév (CsnSz. 668–9).

Lázi – **Darocz**: Cl. *Lazi*, **Gellenes**: Bl. *Lazi*. < A CsnSz. (669) több megyéből hoz *Láz* ~ *Lázi* helységnevet. Beregben viszont gyakori külterületi név.

Lecsa – **Som**: R. Pa., Pe. *Leczia*. < Talán a martirológiumi *Lestár* név -*csa* képzős alakja.

Legény – **Kis Lonía**: Fr. *Legiñ*. < 'fiatalember, szolga, iparossegéd, közkatoná' (CsnSz. 670).

Lengyel – **Zentmiklos**: Sta. *Lengiel*. < 'Lengyelországból származó' (CsnSz. 672–3).

Lengyen – **Baloffalua**: Sta. *Lengien*. < Az előző név régies alakja (CsnSz. 672–3).

Lenka – **Benediki**: Gr. *Lenka*. < A *Jelena* vagy a *Magdalena* név ruszin, illetve szlovák becézője.

Lesza – **Berekfaß**: Alb. *Lesza*. < A ruszin *Олексеј* 'Elek' becézője (MIZSER 2007–2008: 144).

Liba – **Kaszon**: Bl., Pa. *Liba*, Em. *Lýba*, **Kereczen**: El. *Liba*. < 'lúd' (CsnSz. 676). Tiszakerecsenyben élő név ma is.

Lihovics – **Putpoldó**: Sta. *Lihouicz*; **Repede**: R. Jo. *Lihouicz*. < Ruszin eredetű: a *лука* 'gonosz' szó patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007b: 82).

Lipcsei – **Dauidhaza**: Jo. *Lipczej*; **Wjđ**: Ge. *Lipczej*, birtokos. < 'Lipcse, Máramaros megyei faluból való' (CsnSz. 676–7).

* L. MNy. 2013: 123–6.

Liptor – **Deda**: Gr. *Liphthor*. < Talán román eredetű: ’pióca; fődhözragadt jobbágy’. A nehézség az, hogy a szó csak a 18. századból mutatható ki (BAKOS 1982: 264, *lipitor*).

Litti – **Bene**: Ge. *Litti*, birtokos. < A *Litti* a latin *Litterati* rövidítése. A singularis genitivusi alak patronimikumot jelöl, mint pl. a *Faber* > *Fábri*.

Littus – **Afzte**: Jo. *Littus*; **Berekfaß**: Jo., Pa., Val. *Littus*. < A latin *Litteratus* ’Deák’ (ld. ott) név rövidített formája (MIZSER 2007–2008: 144).

Litva – **Baloffalua**: Jo. *Litua*. < ’litván’ (CsnSz. 679).

Lónyai – **Adon**, **Attia**, **Boltrag**, **Harang Lab**, **Hetien**, **Kereczen**, **Namén**, **Szalka**, **Sziget**: Jo. *Loniaj*, birtokos; **Batthiu**, **Boltrag**, **Czetfalua**, **Harang Lab**, **Kis Lonia**, **Namén**, **Som**, **Sziget**: Pe. *Loniaj*, birtokos; **Batthiu**, **Boltrag**, **Harang Lab**, **Kis Lonia**, **Matthius**, **Nag Lonia**, **Sziget**: St. *Loniaj*, birtokos; **Batthiu**, **Harang Lab**, **Kis Lonia**, **Matthius**, **Nag Lonia**, **Sziget**: Gr. *Loniaj*, birtokos; **Boltrag**, **Harang Lab**, **Kis Lonia**, **Nag Lonia**, **Namén**: Ge. *Loniaj*, birtokos; **Dauithaza**: Pe. *Loniaj*, birtokos; **Nag Lonia**: Em. *Lonaj*. < ’a Bereg megyei Kis- és Nagylónyáról való’ (CsnSz. 680).

Lőrinc – **Ardo**: El. *Lörincz*; **Cziarnavoda**: Seb. *Leorincz*; **Kigios**: Jac., Jo. *Leorincz*. < Martirológiumi személynév (CsnSz. 685). Kígyóson élő év ma is.

Lövei – **Mattius**: Ge. *Leowej*, birtokos. < ’Lövvő, Borsod, Sopron, Szabolcs, Vas vagy Zala megyei faluból való’ (CsnSz. 686).

Ludas – **Wary**: Pa. *Ludas*. < ’esküszegő; fecsegő; csínytevésben részes; hitetlen’ (CsnSz. 687).

Ludka – **Mogioros**: St. *Ludka*. < Ukrán eredetű: a *Людомир*, *Людвиг* nevek -ka képzős alakja (MIZSER 2009b: 65).

Lukács – **Czetfalua**: Gr. *Lukacz*; **Cziarnavoda**: Nic. *Lukacz*; **Cziomonía**: St. *Lukacz*; **Gath**: And., Ant. *Lukacz*; **Ifnete**: Fr. *Lukacz*; **Marok**, **Som**: Vrb. *Lukacz*; **Nag Lonia**: Sim. *Lukacz*. < Újszövetségi személynév (CsnSz. 688–9). Csarodán ma is élő név.

Lukasovics – **Ökörmeßö**: Nic. *Lukasouicz*. < A szlovák *Lukaš* ’Lukács’ név patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007b: 82).

Lukavics – **Zolyua**: Jo. *Lukauicz*. < A ruszin *Luka* ’Lukács’ név patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007b: 82).

Lun(y) – **Balafe**: Jo. *Lwn*. < Talán cseh eredetű: *luň* ’kánya’ (MOLDANOVÁ 1983: 132).

Macsalai – **Munkacz**: Gr. *Maczialaj*. < ’Macsola, Bereg megyei faluból való’ (FÉNYES 1851. 3: 53).

Mada – **Palhousa**: Jac. *Mada*. < 1. ruszin eredetű: Az újszövetségi *Magdalena* női név becézett alakja (MIZSER 2007b: 81), 2. magyar eredetű: világi személynév (FNESz. 2: 257, *Nyírmada*).

Maga – **Boboliftia**: Gr. *Maga*. < 1. a *Mag* világi személynév -a képzős alakja, 2. az újszövetségi szlovák *Magdolna* becézett alakja (MIZSER 2009b: 65).

Magas – **Szernie**: Bl., Ge. *Magas*. < ’magas termetű’ (CsnSz. 694–5).

Magyar – **Biftra**, **Ignecz**: Nic. *Magiar*; **Kalnik**: And. *Magiar*; **Podheren**: Pe. *Magiar*. < ’magyar nyelvterületről származó’ (CsnSz. 696–7).

Makó – **Bene**: Em. *Mako*; **Cziarnavoda**: Jo. *Mako*. < A martirológiumi *Makarius* név -ó képzős alakja (CsnSz. 702). Ma is élő név.

Makra – **Bene**: Pe. *Makra*. < A martirológiumi *Makarius* beceneve (CsnSz. 702). (Folytatjuk.)